

P. XIV. 296 1/2 F. X. II.
D VIII. 21
CICERONIS OPERA.

VOL. I.

RHETORICA AD HERENNIIUM
ET DE INVENTIONE

PRAEMISSIONIS

ANNALIBUS CICERONIANIS.

EDIDIT

C. F. A. NOBBE.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.

1849.

CA
BIU

22

8282 5025

1852.

STEREOTYP - AUSGABEN
der
GRIECHISCHEN UND LATEINISCHEN CLASSIKER
im Verlage von
KARL TAUCHNITZ
in Leipzig.

Jeder Band ist einzeln zu haben.

I. Griechische Autoren.

	Thlr.Ngr.		Thlr.Ngr.
<i>Aeschylus Tragoediae</i>	7 1/2	<i>Aristotelis Opera omnia</i> , 16 V.	4 25
<i>Anacreontis Carmina</i>	3 1/2	<i>Arriani Expeditio Alex.</i>	10
<i>Anthologia Graece</i> , 3 Voll.	27	<i>Athenaeus Deipnosophistes</i> , 4 V.	1 26
<i>Apollonii Rhodii Argonautica</i>	5	<i>Demosthenis Opera</i> , 5 Voll.	1 7 1/2
<i>Aristophanis Comoediae</i> , 3 V.	22 1/2	<i>Demosthenis or. de Corona</i>	4
<i>Babrii Fabulae</i>	5	<i>Demosthenis or. Philipp.</i>	4
<i>Euripidis Tragoediae</i> , 4 Voll.	25	<i>Dio Cassius</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Hesiodi Carmina</i>	2 1/2	<i>Diodorus Sic.</i> , 6 Voll.	2
<i>Homeri Ilias</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Diogenes Laertius</i> , 2 Voll.	24
<i>Homeri Odyssea</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Dionysius Halicarn.</i> , 6 Voll.	1 24
<i>Orphica, Procli, Musaei et</i> <i>Callimachi Carmina</i>	8	<i>Herodiani Hist. Rom.</i>	7
<i>Pindari Epinicia</i>	7 1/2	<i>Herodotus</i> , 3 Voll.	22 1/2
<i>Poetae Graeci Gnomici</i>	5	<i>Isaei Orationes</i>	6 1/2
<i>Quinti Smyrnaei, Tryphiodo-</i> <i>ri, Tzetzae et Coluthi Car-</i> <i>mina de reb. Troianis</i>	10	<i>Isocrates</i> , 2 Voll.	18
<i>Sophoclis Tragoediae</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Luciani Opera</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Theocritus, Bion et Moschus</i>	5	<i>Lysiae Orationes</i>	8
<i>Asiatici Variae Historia, He-</i> <i>ratulides Ponticus et Nico-</i> <i>lanus Damascenus</i>	7 1/2	<i>Pausaniae Gr. Descriptio</i> , 3 V.	27
<i>Aeschinis oratoris Opera</i>	7 1/2	<i>Platonis Opera</i> , 8 Voll.	2 20
<i>Aesopicae Fabulae</i>	5	<i>Plutarchi vitae parall.</i> , 9 V.	2 7 1/2
<i>Antonini Commentarii</i>	5	<i>Plutarchi Moralia</i> , 6 Voll.	2 7 1/2
<i>Apollodorus</i>	7 1/2	<i>Polybii Historiae</i> , 4 Voll.	1 20
<i>Appiani Romanae Hist.</i> , 4 V.	1	<i>Ptolemaei Geographia</i> , 3 Voll.	1 25
		<i>Stobaei Florilegium</i> , 3 Voll.	1 12
		<i>Strabo</i> , 3 Voll.	1 6
		<i>Theophrasti Charact., Epicteti</i> <i>Manuale et Cebetis Tabula</i>	2 1/2
		<i>Thucydides</i> , 2 Voll.	18
		<i>Xenophontis Opera</i> , 6 Voll.	1

8

Il-1055a

M. TULLII CICERONIS

OPERA OMNIA

5702

ADIECTIS

INDICIBUS ET ADNOTATIONIBUS

LICEUL „GH. LAZĂR” - SIBIU
Biblioteca Profesorilor
No. 4985

ITERUM EDIDIT

CAR. FRID. AUG. NOBBE

PROF. LIPS. ET GYMNASII NICOL. RECTOR.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS I.

ANNALES CICERONIANI. LIBRI AD HERENNIIUM
ET DE INVENTIONE.

Biblioteca Județeană ASTRA
5025CVS

LIPSIAE

BIBLIOTECA
ASTRA
SIBIU

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITIL

1849.

LIBRARY
CAROL TAUCHNITIL
LIPSI
1849

8282 5025

PROOEMIUM.

Detritis longo usu laminis stereotypis, quibus ante hos XXII annos C. Tauchnitius priorem Tullianorum operum editionem meam insculpendam curaverat, honestissimus eius filius, qui nunc officinae clarissimae praeest, mihi significavit velle se hanc editionem novis auspiciis repetere mihiq[ue] potestatem facere primo aliorum et meis studiis nunc etiam magis restituendi scriptoris, deinde fidei faciendae novis emendationibus, denique etiam sublevandae legentium memoriae.

Sic tria potissimum sunt nova huius editionis munera, primum emendationis, alterum adnotationis et indicis tertium.

Ac primum quidem emendatio ita instituenda erat, ut editio, quo plurium usui accommodaretur, nec operoso apparatu oneraretur, et quam maxime parabilis efficeretur. Hanc ipsam ob causam non ad codicum conferendorum fidem licebat orationem refingere, sed ad eorum in primis editorum auctoritatem, collatorum codicum testimonio confirmatam, revocare, quorum exempla nunc quum maxime in scholis usu veniunt. Erat autem hoc ante omnia videndum, ut emendationis ratio, quantum fieri posset, ubique sui esset similis et perpetua. Itaque quamquam singuli singulorum quorundam librorum emendatores in usum non posse non adhiberi videbantur, tamen praeter ceteros consulendi erant, qui omnia Ciceronis opera edenda susceperant inde ab Ernestio, a quo primo veluti sponsore editionis meae fides repetenda erat. Jam quum in prior editione Ciceronis orationem cum Ernestii, Garatonii, Beckii, Schützii vetustissimorumque editorum exemplis contulissem, nunc id faciendum putavi, ut, novissima quoque Orellii recensione ac, quoad sufficerent, Klotzii et Madvigii, qui inceptum

non absolverant, principiis uterer. Nec potui, quin etiam de singulis libris optimos recentioris temporis auctores in consilium vocarem, ut Lindemannum et Ellendtium de Rhetoricis, de aliis alios, suo quemque loco nominatos. Suppetebat autem mihi maior librorum copia, quam quae ad rem pro instituta ratione mihi posset esse usui. Tanta erat utriusque bibliothecae academicae et senatoriae potissimum abundantia, tanta antistitum liberalitas. Iterum quos olim contuleram, Aldum Manutium et Ascensium, consului, collatorumque iam olim codd. Oxoniensium et Neapolitanorum apparatus ad manum habui, nec tamen licuit memomare, ne fines, quos ego servandos susceperam adnotatio excederet.

Deinde adnotatio suis i. e. angustioribus scholasticae editionis finibus continenda erat, ne honestissimo deessem librario, qui quum Ciceronis adeundi copiam quam plurimis, etiam pauperibus, adolescentibus facere vellet, tantum modo spatii concesserat, quanto possem ostendere, qualescumque orationis Ciceronianae mutationes non operarum festinationi esse impu-

tandas, sed et meo arbitrio niti et idoneorum
testium testimonio. In hoc negotio summae
brevitati studere debebam, et ut studerem, ali-
quoties admonebar, ne in maius opus excresce-
ret editio. Quare leviores quaedam mutatio-
nes silentio plane praetereundae erant, quo non
inertiae indulgerem, sed angustiarum rationem
haberem. Hoc e genere sunt v. c. conversi-
ones copulae et in atque et ac, neque in nec,
ab ante litteras consonas in a, pronominum
is in hic et quis in qui, ac vice versa, prae-
terea commutationes terminationum verbi asti,
astis, arunt in avisti, avistis, averunt,
nil in nihil itemque eius generis alia. Deinde
asteriscum, coniecturae comitem, pariter atque
uncos, dubiae suspectaeve auctoritatis indices,
e superiore editione superstites, pro re nata
sustuli, plerumque lectore non monito, contra
plerumque monito, ubi servandos aut novos
adiiciendos putaveram. Tum, ne scripturae
variantis enarratio iusto magis accumularetur,
ubique fere satis habui huius et superioris edi-
tionis meae discrimina indicasse siglis additis,
editorum nomina significantibus. Haec suo

quaeque loco notavi; hic autem superest ut me siglis N 1. et N 2., priorem et hanc alteram recensionem meam designasse memorem. In hoc tantae brevitatis studio, quod plus poscit temporis, quam copiose scribendi negotium, passim sane temperare mihi non potui, quin etiam alia commemorarem, quae vel ad tuendam loci emendationem vel ad scripturam versus compluries citati aequandam valerent.

Praeterea rogatu meo collega coniunctissimus, Rob. Will. Fritzscheus, vir eruditissimus et subtilissimus, mecum quam accuratissime dedit operam, ut ne quae in speciminibus typotheticis vitia relinquerentur. Sicubi vero relegendi mihi expressum iam typis exemplar commissum aliquid esse videbatur, lectorem adnotatione monui, typographum autem rogavi, ut e laminis stereotypis illud postea tolleret.

Tertium autem munus, quod non licebat anno CIOCCCCXXVII. addere, indices dico, quamquam perbreves, librarius, quo est ingenio ad iuvanda litterarum studia promptissimo, mihi facile concessit, ut huic alteri editioni adiungerem. Enimvero persuasum habebam, illos

maxime similium locorum comparatione esse ad litterarum Tullianarum studia perutiles. Quos quo facilius componerem brevioresque redderem, singulos deinceps Ciceronianorum operum libros suo quemque numero signavi, quo et ego illos omissis titulis notare et lectores ordine evolvere facili negotio possent. Eadem mente historiam de vita M. Tullii et temporibus inventutis usui etiam magis, quam olim, accommodandam et singulorum librorum summaria recognoscenda censui. Nec defuit operi typographicae institutionis liberalitate et elegantia cultissimus librarius, chartis usus melioribus typisque et figurae gracilitate et collocatione ad legendum multo facilioribus.

Quare prodeat nunc quam diligentissime instructus Cicero, et prosit quam plurimum elegantioris eruditionis appetentibus adolescentibus.

Scrib. Lipsiae Nonis Maii anni MDCCCXLIX.

NOBBE.

ANNALES CICERONIANI.

Ann. act. Cic.	Urbis cond.	Ante Chr.	
1	648	106	<i>Coss. C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio.</i> Die III. Nonas Januar. M. Tullius Cicero in villa Arpinati natus est patre M. Tullio Cicerone equite, matre Hel- via. — Pridie Kal. Octobr. natus est Pompeius. — Marius in Numidia contra Iugurtham bellat.
2	649	105	<i>Coss. P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius Maximus.</i> Coss. a Cimbris devicti sunt. — Iu- gurtha Sullae Marii quaestori vinctus traditur et ad Marium mittitur.
3	650	104	<i>Coss. C. Marius II., C. Flavius Fim- bria.</i> Kal. Januariis Marius de Jugurtha triumphat. Bellum adv. Cimbros et Teutonos decernitur. — Hoc aut po- stero anno nascitur Q. Cicero frater.
4	651	103	<i>Coss. C. Marius III., L. Aurelius Orestes.</i> Marius bellum Cimbricum parat.

A. C.	U. C.	a. Ch.	
5	652	102	<i>Coss. C. Marius IV., Q. Lutat. Catulus.</i> Marius Teutonos et Ambrones ad Aguas Sextias vincit. — Antonius ora- tor praedones maritimos urget. — Ar- chias poëta Romam venit.
6	653	101	<i>Coss. C. Marius V., M. Aquilius.</i> Aquilius contra fugitivos in Sicili- am missus bellum servile componit. Cimbri pugna ad Athesin fluv. a Mario et Catulo procos. vincuntur.
7	654	100	<i>Coss. C. Marius VI., L. Valerius Flaccus.</i> L. Appuleius Saturninus trib. pl. et C. Servilius Glaucia seditione mota in- terficiuntur. — Q. Metellus Numidicus illius lege agraria recusata ultro in exi- lium abit.
8	655	99	<i>Coss. M. Antonius (orator), A. Postu- mius Albinus.</i> Metellus revocatur. C. Iulius Caesar nascitur Idibus mensis Quintilis postea suo nomine dicti.
9	656	98	<i>Coss. Q. Caecilius Metellus Nepos, T. Didius.</i> Aquilius repetundarum reus ob belli servilis memoriam absolvitur, causam dicente Antonio.
10	657	97	<i>Coss. Cn. Cornel. Lentulus, P. Lici- nius Crassus.</i> L. Valerius Flaccus et M. Antonius Crassus lustrum faciunt. T. Didius

A. C.	U. C.	a. Ch.	
			procos. contra Celtiberos bellum gerit, sub quo stipendia facit Sertorius trib. mil.
11	658	96	<i>Coss. Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.</i> Ptolemaeus Apion, rex Cyrenarum, populum Romanum regni sui heredem instituit.
12	659	95	<i>Coss. L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.</i> Lex Licinia Mucia de civitate, ne quis sit pro cive, qui non sit civis, magna sociorum multitudine pro civibus se gerentium irritata et in civitates suas remissa, belli Marsici caussa fuit gravissima.
13	660	94	<i>Coss. C. Caelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.</i>
14	661	93	<i>Coss. C. Valerius Flaccus, M. Herennius.</i> L. Sulla praetor. Didius ex Hispania citeriore, ex ulteriore P. Crassus triumphat.
15	662	92	<i>Coss. C. Claudius Pulcher, M. Perperna.</i> Censores Cn. Domitius et P. Crassus lustrum instituunt. Sulla Ariobarzannem Cappadociae regem Mithridate expulso restituit.
16	663	91	<i>Coss. L. Marcius Philippus, Sex. Julius Caesar.</i> Cicero sumpta toga virili in forum venit; inter aequales litterarum studio

A. C. | U. C. | a. Ch.

eminet; scribit *Pontium Glaucum* versibus tetrametris. Hoc anno disputatio de Oratore in Tusculano habita fingitur. L. Crassus orator moritur. M. Lælius Drusus a Q. Vario interficitur.

17 | 664 | 90

Coss. L. Julius Caesar, P. Rutilius Lupus.

Hoc fere anno Cicero Arati Phaenomena Latine convertit. Oritur bellum Marsicum vel sociale.

18 | 665 | 89

Coss. Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.

Cicero iuri civili dat operam duce Q. Scaevola augure, et in Pompeii Cos. exercitu tiro militat bello Marsico.

19 | 666 | 88

Coss. L. Cornelius Sulla, Q. Pompeius Rufus.

Cicero Phaedro Epicureo et Philoni Academico philosophis, in re iudiciali Q. Scaevolae pontifici, ac Sulpicio tribuno quotidie fere concionanti operam navat. Hunc in annum refertur sermo de amicitia. Hoc tempore Arati Phaenomena et Prognostica Latine interpretatus est.

20 | 667 | 87

Coss. Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna, et in eius locum suff. L. Cornelius Merula.

Cicero Molone Rhodio Romae artis oratoriae doctore utitur. Cinna et Marius Romam cruentant caedibus virorum

A. C.	U. C.	a. Ch.	
			optimorum, Q. Catuli, M. Antonii, C. et L. Caesarum. Merula venas sibi incidit. Sulla Athenas oppugnat et Mithridatem bello petit.
21	668	86	<i>Coss. L. Cornelius Cinna II., C. Marius VII.</i> Sulla bellum Mithridaticum gerente ac Cinna et Mario Romae dominantibus, Cicero quum aliis omnibus disciplinis, tum dialecticis exercitationibus occupatur, et hoc quoque tempore libros scripsit rhetoricos, quorum duo de Inventionem sunt superstites.
22	669	85	<i>Coss. L. Cornelius Cinna III., Cn. Papirius Carbo.</i> Cicero una cum M. Pisone et Q. Pompeio aliisque Latine, saepius autem Graece declamitat. In eius domo Diodotus Stoicus habitat et moritur. Tum Xenophontis Oeconomicum in Latinum convertit, aliquanto post autem Marium cecinit carmine heroico. — Consules Romae bellum parant contra Sullam, versantem in Macedonia.
23	670	84	<i>Coss. Cn. Papirius Carbo II., L. Cornelius Cinna IV.</i> Cinna Anconae interficitur. Sulla pace cum Mithridate composita in Italiam redit.
24	671	83	<i>Coss. L. Cornelius Scipio, C. Junius Norbanus.</i> Norbano consule a Sulla victo, Scipio

A. C. U. C. a. Ch.

consul de pace agens ab exercitu describitur. Post Massiliae exsulat. Capitolium caelitus tactum conflagrat.

25 672 82

Coss. C. Marius, Cn. Papirius Carbo III.

Mario auctore L. Damasippus praetor nobiles interficit. Carbonem consulem Cn. Pompeius in Sicilia captum necat. Sulla victor inimicorum bona proscribit, et dictator summae rerum potitur.

26 673 81

Coss. M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.

Cicero denuo Moloni vacat; causam privatam pro Quinctio dicit post Idus Martias. Sulla remp. ordinat. Cn. Pompeius eques XXVI annos natus triumphum agit bello cum Domitio et Hiarba Numidiae rege feliciter gesto, Murena de Mithridate.

27 674 80

Coss. L. Cornelius Sulla II., Caecilius Metellus Pius.

Cicero pro S. Roscio Amerino, parricidii reo, ac pro Vareno causam agit.

Sertorius in Hispania rebellat.

28 675 79

Coss. L. Servilius Vatia, App. Claudius Pulcher.

Cicero defendit mulierem Arretinam contra Cottam. Posthac per causam restituendae valetudinis persequendique eloquentiae studii Athenas profiscitur. Ibi per sex menses Antiochum Ascalonitam audit, Academiae veteris

A. C. | U. C. | a. Ch. |

philosophum, una cum T. Pomp. Attico, item Phaedrum et Zenonem, Epicureos, Demetrium Syrum in arte dicendi. *Mysteriis Eleusiniis initiatus est.*

Sulla dictatura se abdicat.

29 | 676 | 78 | *Coss. M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.*

Sulla moritur. Eius acta rescindere conatus Lepidus cos., ab altero autem cos. et Pompeio in exsilium ire coactus exsul moritur in Sardinia. Metellus contra Sertorium. Servilius contra piratas in Cilicia.

Cicero Athenis audito Demetrio Syro, Asiam peragrat, Menippo Stratonicensi, Xenocle Adramytteno, Aeschylo Gnidio, Dionysio Magnete rhetoribus comitantibus, Rhodi apud Apollonium Molonem Graece declamitat, auditque Posidonium philosophum.

30 | 677 | 77 | *Coss. D. Junius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus.*

Pompeius mittitur contra Sertorium. Cicero Romam reversus Terentiam uxorem ducit et patrociniis se totum dat.

31 | 678 | 76 | *Coss. Cn. Octavius, C. Scribonius Curio.*

Hispania ardet bello Sertoriano. Cicero orationem habet pro Q. Roscio Comoedo, a quo agendi artem didicerat. Quaesturam, quam cum Cotta petit, in comitiis tributis accipit cunctis suffragiis.

A. C.	U. C.	a. Ch.	
32	679	75	<i>Coss. L. Octavius, C. Aurelius Cotta.</i> Cicero in Sicilia Lilybaetanus est <i>QUAESTOR</i>, praetore Sex. Peducaeo. Syracusana enim quaestura C. Volteio Straboni obtigerat. Ibi rem frumentariam Romanis procurat summo studio. Archimedis sepulcrum indagat. Mithridates bellum renovare cogitat. Bithynia et Cilicia fiunt provinciae Romanae. Pompeius in Hispania.
33	680	74	<i>Coss. L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.</i> Cicero orationem habuit, quum quaestor Lilybaeo decederet. Mithridates Cyzicum obsidet, hac capta Mithridatem Lucullus. Pompeius et Metellus tota fere Hispania cedunt Sertorio.
34	681	73	<i>Coss. M. Terentius Varro, C. Cassius Varus.</i> Exercitus Mithridatis fame deletur. Ipse Cyzico fugit navibus, classem tempestate perdit. In Italia bellum servile LXXIV gladiatores Campani movent duce Spartaco. Verres it pro praetore in Siciliam.
35	682	72	<i>Coss. L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus.</i> Lucullus in Ponto Amisum oppugnat, Cotta Heracleam. Sertorius anno iam octavo dux a coniuratis interficitur. Perpernam eius in imperio successorem

A. C. | U. C. | a. Ch.

victum occidit Pompeius. Bellum servile.

36 683 71 *Coss. Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus.*

Belli servilis a M. Crasso confecti reliquias Pompeius delet. L. Lucullus Murena ad Amisum relicto Mithridatem persequitur. M. Lucullus, Q. Metellus, Cn. Pompeius e Macedonia, P. Servilius ex Isauria, C. Curio de Dardanis triumphant.

37 684 70 *Coss. M. Licinius Crassus, Cn. Pompeius Magnus.*

Cicero Verrem e Sicilia reversum accusavit. Iam antea defenderat C. Mustium. Aedilis prior cunctis suffragiis designatur. Scribit libros secundae Actionis in Verrem ultro exsulantem.

Mithridates confugit ad Tigranem, Armeniae regem. Potestas tribunitia, a Sulla imminuta, lege Aurelia restituitur.

P. Virgilius Maro nascitur.

38 685 69 *Coss. Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.*

Cicero AEDILIS CURULIS trinos ludos facit. Dicit pro Fonteio; pro Caecina apud Metellum praetorem, ut videtur Marcum, consulis fratrem, pro M. Tullio.

Lucullus Tigranem bello petit.

A. C. | U. C. | a. Ch.

39 | 686 | 68 | *Coss. L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.*

Cicero epistolas (ad Atticum 1, 5.) scribere incipit. Certe hunc annum nulla antecedit superstitum. — L. Cicero frater patruelis moritur.

Lucullus capit Nisibin; Mithridates victo M. Fabio Armeniam minorem recuperat.

40 | 687 | 67 | *Coss. C. Calpurnius Piso, M. Acilius Glabrio.*

Cicero octo praetorum primus propter dilationem comitiorum, ter cunctis suffragiis renuntiatur. Anno extremo Tulliam nondum nubilem C. Pisoni despondet. Hoc fere anno dixit pro Oppio.

Pompeio bellum piraticum lege Gabinia committitur. Mithridates victo C. Triario legato regnum Ponticum recuperat. Tigranes Cappadociam populatur; contra quem qui bellum gerit Lucullus a suis deseritur: huic succedit M. Glabrio. L. Roscius Otho trib. pl. legem tulit, ut equites in XIV ordinibus spectarent.

41 | 688 | 66 | *Coss. M. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.*

Cicero praetor.

Dicit etiam pro lege Manilia vel de imperio uni Pompeio in bello contra Mithridatem demandando, pro A. Cluentio Avito, pro M. Fundanio et pro M. Gallio et eodem fere tempore etiam pro Orcinino vel Orcinio.

A. C. | U. C. | a. Ch.

Scamandrum veneficii reum iam antea defenderat. Q. Cicero frater aedilitatem petit.

A Pompeio piratae debellantur. Ab eodem Tigranes in regnum restituitur. Mithridates fugit in Colchidem.

42 689 65 *Coss. L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.*

Cicero non ite praetura in provinciam. Dicit pro C. Cornelio de maiestate accusato quadriduum. Prensat.

Pompeius, Mithridatem persecutus, Pontum in provinciae formam redigit; Deiotarum, Gallaciae tetrarcham, Armeniae minori praeficit.

Nascitur Q. Horatius Flaccus.

43 690 64 *Coss. L. Julius Caesar, C. Marcius Figulus.*

Consulatum petit una cum P. Sulpicio Galba, L. Sergio Catilina, C. Antonio, L. Cassio Longino, Q. Cornificio et C. Licinio Sacerdote. Orationem habet in toga candida contra Catilinae et Antonii coitionem, ac tum fere pro Mucio. In idem tempus incidit oratio pro C. Pisone, qui e Gallia Procos. reversus hominem Transpadanum quemdam iniusto supplicio affecisse accusatus erat a C. Caesare. Consul Tulliam filiam 13 annos natam C. Pisoni Frugi dat in matrimonium. M. Ciceroni filius nascitur, pater moritur a. d. XVIII. Kal. Dec.

Pompeius in Syria. Catilina coniurat.

A. C. U. C. a. Ch.

C. Julius Caesar praetor quaesturam exercet inter sicarios.

Nascitur A. Tibullus.

44 691 63

Coss. M. Tullius Cicero, C. Antonius.

Kal. Januar. (h. e. die 14. M. Martii secundum Nanzium) Cicero CONSULATUM init cum C. Antonio. Orationem habet contra Rullum in senatu, deinde duas ad populum de lege agraria, tum de Othone; pro Rabirio; pro lege Sullae de proscriptorum filiis ab honoribus publicis salutis publicae caussa arcendis: item orationem habuit, ubi provinciam in concione deposuit.

Extremum in annum incidit coniuratio Catilinaria, qua deprehensa Cicero VII. Idus Novembr. (i. e. 11. m. Jan. anni a. Ch. 62. Secundum Nanzium et Korbium) senatu in templum Iovis Statoris convocato, orationem I. in Catilinam habet; qua hic perterritus, nocte insequente ad Manlium in castra profugit.

V. Id. Nov. (i. e. die 13. m. Jan. anni a. Ch. 62.) habuit Cicero orat. II. Catilinariam ad populum.

Interim Catilina iam bellum gerente, dicit pro L. Murena, cos. designato, ambitus reo.

III. Nonas Decembr. (i. e. die 5. Februarii) sub noctem habuit orat. III. Catilinariam ad populum;

Nonis ipsis Decembr. (i. e. die 7. Februarii) orat. Catilinariam IV. Si-

A. C. U. C. a. Ch.

Iano Cos. des. contra Caesarem Catone suffragante supplicium in carcere sumptum est de Lentulo, Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario.

Pompeius in Iudaea, quam stipendiarum facit, Hyrcanum regem instituit, fratre eius Aristobulo regni cupido in captivitatem abducto. Inde in Pontum reversus, Mithridate a suis necato, Pharnacem iubet imperare Bosporo. D. IX. Kal. Octobres (i. e. die 27. m. Novembr. secundum Korbium) nascitur C. Octavius, posthac Augustus dictus.

Cicero Lucullo triumphum decernit, Pompeio supplicationem.

Quum abdicans se consulatu orationem habiturus erat, verba facere vetitus est a Q. Metello Nepote tribuno; iurandi tamen venia accepta, se rempublicam conservasse iuravit.

45 692 62 Coss. D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena.

Metellus tribunus Ciceronem insectans concionem habet, cui ille orationem Metellinam opponit. Metello patrocinator C. Caesar praetor et pontifex maximus; cuius in domo inter Bonae Deae sacra P. Clodius deprehenditur.

Catilina, in Galliam iturus, a M. Petreio legato C. Antonii victus cum ter mille sociis caeditur. Antonius postea Macedoniae per biennium praefuit.

46 693 61 Coss. M. Pupius Piso, M. Valerius Messala.

Q. Cicero frater praetor fit in Asia.

A. C. U. C. a. Ch.

M. Cicero orationes habet pro Archia poeta et pro P. Sulla.

Pompeius tertium triumphat pridie Kal. Octobris de Mithridate Tigrane aliisque regibus. Caesar propraetor est in Hispania. C. Antonio in Macedonia succedit C. Octavius, Augusti pater.

47 694 60 *Coss. L. Afranius, Q. Caecilius Metellus.*

Cicero primis anni mensibus in Urbe degens scribit Commentarios de Consulatu suo, graece; item versuum de Consulatu libros III. Mense Martio ruri est, Maio in Urbe, Iunio Antii. Scipionem Nasicam contra Favonium defendit. Res miscere incipit Clodius, tribunatum petens.

Caesar ex Hispania redux, Pompeius, qui ab Optimatibus ad popularium partes deficit, et Crassus societatem coeunt.

48 695 59 *Coss. C. Iulius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.*

Cicero recusata inter XX viros agri Campani dividendi provincia et apud Caesarem legatione, totum se foro dat. Bis defendit A. Thermum, semel Valerium Flaccum.

Illud aegre ferens Caesar facit, ut Clodius plebeius fiat et tribunus plebi. Is legem fert, qua proscribantur hostesque iudicentur ii, qui indemnatos a populo cives Romanos interfecerint.

A. C. U. C. a. Ch.

49 696 58

Coss. L. Calpurnius Piso, A. Gabinius.

Cicero mutat vestem et pullatus populo supplicat. Senatores et viginti millia civium atris se vestibus induunt. Extremo mense Martio ultro in exsilium proficiscitur. Clodius de eius exsilio ad populum refert. Auctor est, ut ne intra XL millia passuum ei esse liceat. Domos Ciceronis et villas incendit.

Cicero mense Martio Roma profectus, Brundisio Dyrrhachium, inde Cyzicum iturus, Thessalonicam venit, ubi apud Cn. Plancium, L. Appuleii praetoris quaestorem, per VII menses manet.

IV. Kal. Novembres, Pompeio non iam obnitente, tribuni legem de Ciceronis reditu promulgant. — Interim Q. Cicero ex Asia redit.

Nascitur T. Livius. Caesar abit ad bellum Gallicum. Clodius legem fert de Ptolemaeo Cypri rege pellendo, bonis eius publicandis et regno in provinciae formam redigendo.

50 697 57

Coss. P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Caecilius Metellus Nepos.

Lentulus cos. legem fert de Cicerone revocando, quamquam armis renitente Clodio, comprobata tamen tribunis pl. et centuriis omnibus.

Cicero post X iam menses revocatus Dyrrhachio, quo speredeundi facta concesserat, Brundisium venit Nonis Sextilibus, Romam pridie Non. Septembres.

A. C. U. C. a. Ch.

Nonis Septembr. et in Senatu dicit post reditum, et ad populum vel ad Quirites.

Pro domo, quam Clodius Libertati voverat, apud pontifices dicit pridie Kal. Octobres. Domus in Palatio, villae Tusculana et Formiana publice restituntur.

Auctor est, ut Pompeio cura annonae per universum orbem in quinquennium committatur. Unus e XV legatis, quos hunc in usum ille sibi adiunxit, Q. Cicero in Sardiniam proficiscitur. M. Cato Cypro recepta redit.

51 698 56 *Coss. Cn. Cornelius Lentulus, L. Marcius Philippus.*

Cicero orationes habet in senatu de Rege Ptolemaeo in regnum restituendo, pro P. Sestio, in Vatinius, pro M. Caelio, III. Id. Febr. pro Bestia. Hoc quoque anno aut antea dixit pro Ascitio et pro Atratino.

Tulliam post Pisonis sponsi mortem pridie Non. April. Furio Crassipedi spondet.

Cicero novis Clodii aedilis turbis commotus orationes habet de Haruspicum responsis, de provinciis consularibus, pro L. Cornelio Balbo.

Fit plebiscitum de Ptolemaeo non reducendo. Caesar Lucae hibernans Pompeium et Crassum ad se vocatos rogat, ut consulatum peterent et L. Domitium

A. C. | U. C. | a. Ch.

competitorem detruderent, quem sciebat sibi velle exercitus adimere.

52 699 55 *Coss. Cn. Pompeius Magnus II., M. Licinius Crassus II.*

Coss. ex interregno magistratum ineunt. His in quinquennium provinciae decernuntur, Crasso Syria, Pompeio Hispaniae cum Africa, item Caesari in alterum quinquennium Galliae.

Cicero orationes dicit in Pisonem, pro Gallo Caninio, in Gabinium, qui Ptolemaeum iniussu populi reduxerat, et libros tres de Oratore scribit.

53 700 54 *Coss. L. Domitius Ahenobarbus, Ap. Claudius Pulcher.*

Cicero dicit pro Crasso, pro Vatinio, de Tenediorum et de Reatinorum causa pro Messio et pro Druso, pro Aemilio Scauro, rogatus a Pompeio pro Gabinio, pro C. Rabirio Postumo, et Planicianam superiore iam anno habitam edit. Scribit libros VI de Republica.

Caesari admodum favet. Q. Cicero in Gallia Caesaris Legatus. Iulia Caesaris filia, uxor Pompeii, moritur.

54 701 53 *Coss. Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.*

Hi post complura interregna mense demum Aprili creati magistratum auspicati sunt.

Cicero in augurum collegium coo-

A. C. | U. C. | a. Ch.

ptatus est loco M. Crassi, deleto a Parthis exercitu in fuga ad Carrhas exstincti. Hoc anno libros de Legibus scribere instituit, et orationem dixit De aere alieno Milonis.

55 702 52 *Cn. Pompeius III. primum sine collega, postea socerum sibi et collegam sumpsit Q. Caecilium Metellum Pium Scipionem.*

Clodio a. d. XIII. Kal. Febr. inter pugnam in itinere cum Milone coortam interfecto, Cicero eiusdem causam egit de vi accusati. Quo in exsilium profecto aliam orationem scripsit. Praeterea orationes habuit in Munatium Plancum et duas pro M. Saufeio. Commentarios causarum incertum quando scribere instituit. Eorum in Miloniana primum vestigium cernitur. Hoc anno fingitur habitus esse sermo de Finibus bonorum et malorum.

Caesar Galliam pacat. Cassius Parthos repellit.

56 703 51 *Coss. Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus.*

Cicero mense Maio PRO CONSULE in Ciliciam profiscitur cum exercitu. Mense Septembri castra habet ad Iconium. Parthos arcet. Bellum gerit contra Eleutherocilices, eorumque oppido Pindenisso capto victisque in Amanio monte hostibus, IMPERATOR ab exercitu appellatur.

A. C. U. C. a. Ch.

Caesar quamquam Marcello impedi-
ente, tamen bellum Gallicum conficit.
T. Lucretius poeta obit.

57 704 50

*Coss. L. Aemilius Paullus, C. Clau-
dius Marcellus.*

Cicero in Asia ius dicit. Mense Ma-
io in Ciliciam redit. Mense Sextili de-
cedit provincia. Redit per Graeciam.
Brundisium venit m. Decembri, inde
Romam.

Caelium quaestorem sibi delegerat.
Dolabella Appium, Ciceronis soceri sui
antecessorem, de maiestate et ambitu
accusat. — Senatus de successore Cae-
sari decernendo agit. Curio trib., a Cae-
sare corruptus, poscit, ut etiam Pom-
peius exercitum dimittere iubeatur; de-
creto senatus hanc in sententiam Mar-
celli Cos. intercessione impedito, ad
Caesarem Ravennam transit. Duae le-
giones in simulatum belli Parthici usum
Caesari subtrahuntur.

58 705 49

*Coss. C. Claudius Marcellus, C. Cor-
nelius Lentulus.*

Cicero prid. Non. Jan. ad urbem redit,
gliscente inter Pompeium et Caesarem
discordia civili. Senatus de Scipionis
sententia decernit, ut Caesar dimisso
exercitu privatus Romam veniat. M.
Antonius et Q. Cassius tribuni interce-
dunt; intercessione sprete fugiunt ad
Caesarem eique fuga sua belli causam
praebent. Mense Ianuario Caesar trans-
it Rubiconem.

A. C. | U. C. | a. Ch.

Cicero abit Roma Capuam mense Februario, inde Formias; unde ad Pompeium profecturus, moratur, quia periculum est a Caesarianis. Substitit Calibus; dein Formias revertitur.

Mense Martio Pompeius Brundisium venit, unde XVI. Kal. April. in Graeciam solvit. Caesar Brundisium ingressus, Romam redit. Redeuntem Cicero convenit et Arpinum se confert, et in villis manet mensibus Aprili et Maio. VII. Idus Iunias ad Pompeium in Graeciam abit; Caesar in Hispaniam.

59 706 48 *Coss. C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia.*

Caesar pridie Non. Ianuar. Brundisio in Epirum traiecit. Pompeium Dyrrhachii obsidet.

Pugna ad Pharsalum prid. Kal. Octobres. Cicero cum Catone et Varrone ad classem Dyrrhachii remanserat. Eo Labienus e pugna Pharsalica nuntius venit. Cicero redit in Italiam et Brundisii armis depositis vivit.

Caesar bellum Alexandrinum gerit.

Catullus moritur, nascitur Propertius.

60 707 47 *C. Iulius Caesar Dictator, M. Antonius Mag. Eq. Tribus mensibus ultimis Coss. Q. Fufius Calenus et P. Vatinius.*

Romae seditiones per Dolabellam ob tabulas novas.

Mense Septembri Caesar Tarentum appellit. Cicero ei obviam it Brundisio,

A. C. | U. C. | a. Ch.

et m. Octobri Romam venit. Caesar autem VI. Kal. Ian. Lilybaeo in Africam traiecit, bellum contra Pompeianos, Scipionem et Catonem, et Iubam Mauritaniae regem gesturus.

ANNUS XV MENSIIUM:

61 | 708 | 46

Coss. C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus.

Cicero Partitiones oratorias scribit, Brutum de claris Oratoribus, Oratorem et Catonem (Uticensem) et (cf. ad Div. IX, 2.) libros de Officiis et post mortem editos de Legibus, ac dicit pro M. Marcello et pro Q. Ligario. Pro Titinnia iam antea dixerat. Terentiae uxori repudium mittit.

Brutus Galliae Cisalpinae praest, Graeciae Ser. Sulpicius.

Caesar Romam reversus Ciceroniano Catoni Anticatonem suum opponit, corrigit fastos duobus praeter veterem intercalarium mensibus inter Novembrem et Decembrem interpositis Kalendisque Iannariis ad anni initium magis accommodatis; proficiscitur in Hispaniam exeunte anno.

62 | 709 | 45

Coss. C. Iulius Caesar IV., sine collega, idem Dictator, M. Lepidus Mag. Equit.

Cicero aut superiore extremo aut ineunte hoc anno, Terentia dimissa, Publiliam, cuius patrimonium heres fideicommissarius, custodiebat, uxorem duxit,

A. C. U. C. a-Ch.

ductam brevi dimisit, laetari visam obitu Tulliae divortio cum Dolabella facto e puerperio mortuae. Tum vero Asturam se confert, quo dolorem philosophiae studio leniat librisque scribendis, Consolatione, Hortensio de Philosophia, Academicis, de Finibus, Laudatione Porciae, sororis M. Catonis. Athenas it ante mensem Iunium: hinc reversus Caesarem in Puteolano hospitaliter excipit XII. Kal. Ian. et pro Rege Deiotaro dicit coram Caesare, qui ex Hispania mense Octobri redierat.

63 710 44 *C. Iulius Caesar Dictator, M. Aemil. Lepidus Magist. Eq. Coss. C. Iulius Caesar V., suff. P. Cornelius Dolabella, M. Antonius.*

Cicero edit Disputationes Tusculanas, Romaeque est initio anni.

Caesar Idibus Martiis interficitur. Tri-duo post Cicero pro Oblivionis lege dicit. Antonius publice legit testamentum Caesaris. Brutus et Cassius Romam relinquunt. Cicero paci studet, mense Aprili rus it, ac libros ante Idus Maias Catonem vel de Senectute (cf. Ep. ad Att. XIV, 21.), eodem mense unum de Fato, et in eadem rusticatione tres de Natura Deorum et duos de Divinatione scribit, et, ut videtur, Platonis Timaeum convertit.

C. Octavius, postea Octavianus Augustus dictus, Apolloniae erat, quum

A. C. | U. C. | a. Ch. |

Caesar Romae interfectus est. Mense Maio Neapolin venit. Ciceronem ruri convenit. Adit hereditatem Caesaris.

Antonius iubet senatores Kal. Iunii adesse in senatu. Unde Cicero ad Urbem profectus, non tamen venit ante Kalendas Septembres. Scribit hoc tempore libros de Officiis, iterque facit in Graeciam per ius liberae legationis. Velia proficiscens in ipsa navigatione scribit Topica ad Trebatium, eique librum Rhegio mittit. Eodem fere tempore duos scripsit libros de Gloria. Syracusas venit Kal. Sextilis. Transmissurus inde, ventis retentus Leucopetram devenit. Ibi res Romae compositum iri audit. Itaque abiecto consilio profectionis, rediens in Italiam, Veliam venit et cum Bruto colloquitur, qui Italia cedens cum navibus ad Veliam est.

Pridie Kal. Septembres Cicero in Urbem venit, adventum gratulante populo. Vocatus statim in senatum ab Antonio vel minis eius contemptis non venit, e via languens et sibi displicens. Postridie in senatu absente Antonio habet orationem Philippicam I. de consilio profectionis suae legibusque Antonii; qui diu meditatus respondet XIII. Kal. Octobres, absente Cicerone. Is scribit Philippicam II. quasi habitam eo ipso die.

Antonius legiones Caesaris e Macedonia revertentes, quibus obviam it, in

A. C. U. C. a. Ch.

63 710 44

Urbem adducere parat. Octavius autem veteranos colligit mense Octobri. Cicero rusticans absolvit libros de Officiis, Laelium, Paradoxa.

Hoc tempore M. Antonius Galliam Cisalpinam, C. Antonius, frater illius, Macedoniam, Dolabella, qui ad Antonii partes transierat, Syriam provincias sibi sumpserant.

A senatu autem antea datae erant, Decimo Bruto eadem Gallia Cisalpina, Trebonioque Asia: Sexto Pompeio, qui in Hispania erat, restitutio patrimonii promissa.

Antonius, Romae senatu in IV. Kal. Decembr. indicto, legiones Martiam et IV. ad Augustum transisse audiens, paludatus in Galliam citeriorem properat, ubi D. Brutum, a quo excluditur, Mutinae obsidet.

Interim M. Brutus, praetor Macedoniae a senatu factus, eam occupat. C. Cassius in Syriam proficiscitur.

Tribuni convocant senatum XIV. Kal. Ianuarias. Agitur de praesidio consulum designatorum, Hirtii et Pansae. Cicero oratione Philippica III. suadet, ut praesidium decernatur, C. Octavii acta confirmentur, legiones, quae ad eum transierant, laudentur et D. Brutus provinciam retineat: idem populo oratione Philippica IV. exponit.

64 711 43

Coss. C. Vibius Pansa, A. Hirtius.

Kalendis Ianuariis senatus Romae habetur; ubi quum L. Piso mitiorem de

A. C. U. C. a. Ch.

Antonio sententiam diceret, legatosque ad eum mittendos esse statueret, Cicero oratione Philippica V. Antonium hostem indicandum censuit. Quod factum esset postridie, nisi Salvius tribunus pl. intercessisset. Decernitur tamen, ut D. Brutus laudetur, Octavius cum Hirtio et Pansa consulibus ei auxilio eat, mandata ad Antonium mittantur.

Pridie Nonas Januarias, quod Cicero oratione Philippica VI. populo exponit, ad Antonium mittuntur Piso, Philippus et Sulpicius, qui, dum abit, aeger in legatione moritur. Hirtius ad bellum abit.

Cicero metuens, ne senatus cum Antonio pacem faciat, hoc dissuadet oratione Philippica VII. Idem contendit oratione Philippica VIII. ante Idus Martias in senatu habita. De statua ponenda Servio Sulpicio, qui in legatione illa decesserat, oratione Philippica IX. in senatu agit.

Interim M. Brutus, anno superiore ex Italia in Graeciam profectus, Athenis nobiles iuvenes Romanos collegerat, in his et M. Ciceronem filium, quem secum in Macedoniam traduxit. Ibi Hortensius exercitum Bruto tradit, quamquam C. Antonius, Marci frater, successurus fuerat. Item pleraeque in iis terris legiones ad Brutum transeunt. C. Antonius Apolloniam se recipit. Quibus de rebus Brutus quum ad senatum litteras misisset, impugnatus est a Q. Fufio; contra quem tum Cicero habuit orationem Philippicam X.

A. C. | U. C. | a. Ch.

64 | 711 | 43

Exeunte mense Februario C. Trebonius a Dolabella Smyrnae in quaestione tormentis trucidatus est. Quamobrem hoste iudicato Dolabella, quum quaestio esset de imperatore contra eum deligendo, et alii alia censerent, Cicero or. Philippica XI. suasit, ut C. Cassius deligeretur. In qua quas memorat sex pro Caesare Vopisco orationes, eas iam antea, incertum quando, habuit.

Iterum mentione de legatis ad Antonium mittendis iniecta, quum senatus Ciceronem cum Publ. Servilio ad eum mittere decrevisset, Cicero hoc oratione Philippica XII. dissuasit.

Pansa consule mense Aprili ad bellum profecto, quum M. Aemilius Lepidus litteris ad senatum e Gallia datis pacem cum Antonio faciendam suasisset, multis idem consentibus, Cicero habuit or. Philippicam XIII.

De Decimo Bruto Mutinae ab Antonio obsesso quum tristes nuntii Romam afferrentur, Cicero summae rerum potiri velle ab adversariis insimulatus est. A qua suspicione in concione unanimi populi voce liberatus est.

XVIII. Kal. Maii Antonio in pugna Mutinensi victo, Cicero summis honoribus a populo affectus mirificeque laudatus X. Kal. Maii orat. Philippicam XIV. eamque postremam habet, qua nomine consulum Hirtii et Pansae, qui in eo praelio ceciderant, et C. Octavii quinquaginta dierum supplicationem decernit.

A. C. U. C. a. Ch.

64 711 43

Antonius trans Alpes in Galliam fugit ad Lepidum. A quo quum iubente exercitu receptus esset, Lepidus hostis iudicatus est.

Ad Octavium omnes veterani conveniunt. Decimus Brutus, Octavium sua provincia arcere conatus, a suis relictus fugit; a Lepido ad Aquileiam interficitur. Octavius quum se spreto plures ad Lepidum Antoniumque transire sensisset, primum per litteras cum Antonio egit: dein effecit, ut milites inter se iurarent, se nullo cum exercitu, qui Caesaris fuisset, bellum gesturos. Inde CCCC milites Romam mittit, qui nomine exercitus consulatum sibi deponant. Cunctante senatu militibusque ad Octavium reversis, ille Antonium Lepidumque ad se arcessit, quos convenit ad Bononiam in insula triumviratumque cum iis constituit in quinque annos. Post cum legionibus Romam ingreditur, et cum Q. Pedio consul fit, natus annos XX a. d. X. Kalendas Octobres.

Iam lege Pedia omnibus Caesaris interfectoribus aqua et igni interdicitur. Octavius, Antonius et Lepidus imperium partiti inimicos proscribunt. De Cicerone proscribendo, quamquam Augusto dissentiente, Antonius obtinet.

Cicero sub adventum triumvirum Urbe cesserat in Tusculanum, inde in Formianum, Caieta cum Quinto fratre ad M. Brutum profecturus; sed ventis adversis retenti sunt. Q. Cicero Ro-

A. C. U. C. a. Ch.

64 711 43

mam rediturus se ipse obtulit interfecto-
ribus ab Antonio emissis. M. Cicero
Asturam delatus navem conscendit:
egressus tamen rursus, Romam ire con-
tendit. Mutato consilio Caietam it (cf.
Plut. c. 47. Val. Max. 1, 4, 5.), perse-
quentibus Herennio centurione et Popil-
lio Laenate, cliente olim a se defenso, tum
tribuno militum. Quum domo fugiens
lectica portaretur, ab hostibus superve-
nientibus, ut Plutarchus refert, ad Caiet-
tam, ut Eusebius, in Formiano inter-
fectus est, ut Auctor Dial. de Oratorr. c.
17. testatur, VII. Idus Decembris, quo
anno divus Augustus in locum Pansae et
Hirtii se et Q. Pedium consules suffecit.

Caput et manus, qua Philippicas scripserat, pro rostris, in quibus eloquen-
tiae vi regnaverat, ab Antonio in con-
tumeliam collocata esse dicuntur. (Plu-
tarch. Cic. 49. Anton. 22. Appian. de B.
C. IV, 19. 59. Dio XLVII, 11. Florus IV,
6, 5.)

INCERTI AUCTORIS
R H E T O R I C O R U M

A D

H E R E N N I U M
LIBRI QUATTUOR.

NOTITIA LITTERARIA.

*Horum librorum auctor ipse M. Tullius Cicero in antiquioribus edd. ut Rom. 1474. Ven. 1490. aliis ipso titulo perhibetur, idemque videtur Hieronymo, Prisciano, Leonardo Are-
tino, Laurentio Vallensi, Angelo Politiano, Udalrico Zasio,
Nicolao Angelio, Marino Becichemo, Georgio Vallae Placen-
tino, non item Angelo Decembrio lib. I. de Politia litt. part. 10.
Corrado in Quaestura, Francisco Florido Subsecivar. I, 4.; M.
Cicero, oratoris magni fil., aut M. Tullius Cicero Lau-
rea, eiusdem libertus, hoc opere in supplementum Cic. libro-
rum de Inv. scripto, Nascimbaenio ad Cic. Lib. de Inv. II.; M.
Tullius Tiro, Ciceronis libertus, Oliveto; Cornificius
Fabio, Petro Victorio, P. Mamtius, Maioragio, Mureto, Sigo-
nio, Riccobono; L. Cornificius, Caesaris in bello civili
quaestor, Glandorpio in Onomastico; L. Cornificius, L. f.,
M. Bruti accusator, Oliveto; Cornificius aut Virginus*

CICERO VOL. I.

A

Rufus aut Timolaus, unus de XXX Romanorum tyrannis, Raphaeli Regio, Cornificiorum neuter Schützio, nec iam M. Mattio. (Cf. Oliveti Argumentum.) Denique M. Antonius Gniphio (Sueton. Cl. Gramm.) Schützio. Auctorem librorum ad Herennium ducem secutus videtur Cic. in libris de Invent. Vid. Schütz. Argum. — Librorum ad Herennium vulgari numero sunt quattuor, in codd. autem Par. 7714. et Monacensi apud Orellium sex, quorum quintus incipit a cap. 13. libri IV. ed. nostrae, et sextus a cap. 35. isque citatus ad nomen totae (c. 48.) a Prisciano VI, 1, 5. ed. Krehl. p. 678. ed. Putsch. Hoc autem opus non ante annum U. C. 665. editum videtur, in quem incidit caedes P. Sulpicii, cuius scriptor mentionem facit I, 15. IV, 22.

LIBER PRIMUS.

ARG. Auctor pauca praefatus de oratoris officio, de tribus caussarum generibus c. 2. et de inventionis partibus, de exordio c. 3—7. de narratione c. 8—10. et de confirmatione et confutatione, et quoniam haec ex caussae cuiusque constitutione pendet, de tribus constitutionibus caussarum, coniecturali, legitima et iuridicali, praecipit c. 11—17.

I. 4. Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis otium studio suppeditare possumus et id ipsum, quod datur, otii libentius in philosophia consumere consuevimus: tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua caussa noluisse nos aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine caussa velle cognoscere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum in se fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intelligentia et

definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis arrogantiae caussa sibi assumpserunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus; non enim spe quaestus aut gloriae commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuvare, ut intelligas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. 2. Oratoris officium est de iis rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera caussarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem vel vituperationem; deliberativum est, quod in consultatione positum habet in se suasionem et dissuasionem; iudiciale est, quod positum in controversia habet accusationem aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus; deinde, quo modo has caussas tractari conveniat, ostendemus.

3. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant: dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus locis sit collocandum: elocutio est

idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio: memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio: pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi: imitatio est, qua impellimur, cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo velimus esse: exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi.

III. 4. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniat, nunc, quemadmodum ad inventionem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum: narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio: divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi: confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione: confutatio est contrariorum locorum dissolutio: conclusio est artificiosus terminus orationis.

5. Nunc quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem accommodaremus: de exordio primum dicendum videtur. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae considerandum est. Genera causarum sunt quattuor, honestum, turpe, dubium,

humile. Honestum caussae genus putatur, quum aut defendimus id, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere, ut pro viro forti contra parricidam: turpe genus intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur aut defenditur turpis: dubium genus est, quum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partes: humile genus est, quum contempta res affertur. IV. 6. Quum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus caussae accommodari. Exordiorum duo sunt genera, principium, quod Graece *προοίμιον* appellatur, et insinuatio, quae *ἔφοδος* nominatur.

Principium est, quum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus caussae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit: sin humile erit genus caussae, faciemus attentos: sin turpe caussae genus erit, insinuatione utendum est, — de qua posterius dicemus, — nisi quid nacti erimus, quare adversarios criminando benevolentiam capere possimus: sin honestum caussae genus erit, licebit recte vel uti vel non uti principio. Si uti volumus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter quibus de rebus simus dicturi exponere: si principio uti nolemus, a lege, a scriptura aut ab aliquo firmissimo nostrae caussae adiumento principium capere oportebit. 7. Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam caussae breviter

exponemus et si attentos eos faciemus; nam docilis est, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos aut de iis, quae ad rempublicam pertineant aut ad eos ipsos qui audient aut ad Deorum immortalium religionem; et si rogabimus, ut attente audiant; et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. V. 8. Benevolos auditores facere quattuor modis possumus: a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus atque, in rempublicam quales fuerimus aut in parentes aut in amicos aut in eos ipsos qui audiunt, referemus, dum haec omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata: item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et si orabimus, ut nobis sint auxilio, et simul ostendemus nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus: in invidiam trahemus, si vim, potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus et his adiumentis magis, quam veritate eos confidere aperiemus: in contemptionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam eorum proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus; et si, quae de iis existimatio, quae iudicii expectatio sit, aperiemus.

Ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemptionem deprimemus.

VI. 9. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt considerata: aut quum turpem causam habemus, hoc est, quum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut quum animus auditoris persuasus esse videtur ab iis, qui ante contra dixerunt; aut quum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria; deinde quum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa aut de eadem aut de minore aut de maiore proferemus; deinde ad nostram causam pedetentim accedemus et similitudinem conferemus; item si negabimus nos de adversariis aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. 10. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat): ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adiumentum putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audien-

do, ab aliqua re, quae risum movere possit, exordiemur, ab apologo, fabula veri simili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspitione, irrisione stultitiae, exsuperatione, collatione, litterarum mutatione; praeterea exspectatione, similitudine, novitate, historia, versu, aut ab alicuius interpellatione aut arisione; et si promiserimus, aliter ac parati fuerimus nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus. VII. 44. Inter insinuationem et principium hoc interest. Principium eiusmodi debet esse, ut statim, apertis rationibus, quibus praescripsimus, aut benevolum aut attentum aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere pervenire possimus. Verum hae tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos praebeant; tamen id per exordium caussae maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda sint, docebo. In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo leviter commutato adversarius ex contrario poterit uti. Item vitiosum est, quod nimium apparate compositum est aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum videatur, [quod separatum vocatur; in quo etiam translatum includitur,] ut pro-

prie cohaereat cum narratione; et quod neque benevolum neque docilem neque attentum facit auditorem.

VIII. 42. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus. Narrationum tria sunt genera. Unum est, quum exponimus rem gestam et unumquidque trahimus ad utilitatem nostram vincendi caussa, quod pertinet ad eas caussas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnumquam fidei aut criminationis aut transitionis aut alicuius apparationis vel laudationis caussa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est; in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in caussis tractare possimus. 43. Eius narrationis duo sunt genera: unum quod in negotiis, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras neque veri similes continet res, ut eae, quae tragoediis traditae sunt. Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum haec in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

IX. 44. Tres res convenit habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut veri similis sit; quae quo-

niam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; et si non ab ultimo initio repetere volumus; et si summatim, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur; et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quoque quae facta sunt sciri possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus est, si dicam me ex provincia redisse, profectum quoque in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest neque adiuvat, satius est praeterire. Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

*Athénis Megaram vésperi advenit Simo:
ubi vénit Megaram, insidias fecit virgini:
insidias postquam fécit, vim in loco attulit.*

15. Rem dilucide narrabimus, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus, etsi sequamur ea, quae de brevitate praecepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. 16. Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum

rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut caussam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt; nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem facere non potest: sin erit ficta, eo magis erunt observanda. De iis rebus caute confingendum est, quibus in rebus tabulae aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quae de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas soli nos [praeter ceteros] in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum habeamus. X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventionem disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabit, quaesisse videamur, si prius pauca de caussarum divisione dixerimus.

47. Caussarum divisio in duas partes distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, et si ea quae nobis utilia erunt convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem, convenit mihi cum adversariis: iurene fecerit et licueritne facere, id est in controversia. Item e contrario, Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur; quum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde quum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumerationem utemur, quum dicemus numero, quot de

rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet. Nam et periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii; quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, quum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

XI. 48. Nunc ad confirmationem et confutationem transeamus. Tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione. Nam quum argumenta nostra exposuerimus contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causae cognoverimus. Causarum constitutiones alii quattuor fecerunt: noster doctor [Hermes] tres putavit esse; non ut de illorum quidquam detraheret inventionem, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, quum de facto controversia est, hoc modo: Ajax in silva, postquam rescivit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulixes intervenit, occisum conspicatur, e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit, fratrem occisum et inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura verum quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causae coniecturalis nominatur. XII. 49. Legitima est constitutio, quum in scripto aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex, scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum,

definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententia nascitur controversia, quum videatur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Sit lex, quae iubeat eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim ceteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt et in scapham conscenderunt praeter unum aegrotum. Is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est: illam aegrotus possedit: navim petit ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia.

20. Ex contrariis legibus controversia constat, quum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quippiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem in demortui locum, qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis in demortui locum nominavit; petitur ab eo mulcta. Constitutio [haec] legitima est ex contrariis legibus.

Ex ambiguo controversia nascitur, quum scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias quum filium heredem faceret testamento, vasa argentea uxori legavit. [Tullius,] heres meus, [Terentiae,] uxori meae, xxx pondo vasorum argenteorum dato, quae volet. Post mortem eius vasa pretiosa et caelata magnifice petit mulier. Tullius se, quae ipse velit, in xxx pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo.

21. Ex definitione constat caussa, quum in controversia est, quo nomine factum appelletur. Ea est

huiusmodi: Quum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Caepio, qui id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum, aerarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus rempublicam videri eum facere. Saturninus ferre coepit. Collegae intercedere. Ille nihilo minus cistellam detulit. Caepio, ut illum contra S. C., intercedentibus collegis, adversus rempublicam vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiicit, impedimento est, quo secius feratur lex: arcessitur Caepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, quum quaeritur, quid sit minuere maiestatem.

22. Ex translatione controversia nascitur, quum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudiciis, nos in iure civili plerumque utimur. In hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit; in iudiciis tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit is, qui non quemadmodum oportet egerit; et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare necne.

XIII. 23. Ex ratiocinatione controversia constat, quum res sine propria lege venit in iudicium, quae

tamen ab aliis legibus similitudinem quamdam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est: si furiosus escit, agnatum gentiliūque in eo pecuniaque eius potestas esto. Et lex: qui parentem necasse iudicatus erit, ut is obvolutus et obligatus corio devehatur in profluentem. Et lex: paterfamilias uti super familia pecuniae sua legassit, ita ius esto. Et lex: si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaque eius agnatum gentiliūque esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est et soleae lignae pedibus indutae sunt et in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum ipso praesente conscribunt; testes rite affuerunt; de illo supplicium [paullo] post sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione.

XIV. 24. Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est, quum factum convenit, sed iure an iniuria factum sit quaeritur. Eius constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absoluta est, quum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellavit in scena. Cum eo Accius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiva pars

est, quum per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur. Assumptivae partes sunt quattuor: concessio, translatio criminis, remotio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus postulat sibi ignosci. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos pl. de exercitus amissione; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, cui frater esset, supplicium sumpsit, antequam tabulas testamenti aperuit, quum is servus manumissus testamento esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem com meatu non venit, quod eum aquae interclusissent. Deprecatio est, quum et peccasse se et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio non fere potest usu venire, nisi, quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta exstant, hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: Quodsi hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret; verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit, at in senatum aut ante imperatorem et in consilium talis causa potest venire. XV. 25. Ex translatione criminis causa constat, quum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus; ut Orestes, quum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, quum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus et vel in hominem transferimus vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse et id iussu consulum defendat et eos dicat non modo imperasse,

sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione caussa constat, quum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id quod fecerimus satius fuisse facere. Ea caussa huiusmodi est: C. Popillius quum a Gallis obsideretur neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in colloquutionem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit amittere impedimenta quam exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit: arcessitur maiestatis. XVI. Quae constitutiones, et quae constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas et qua via tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in caussa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

26. Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio. Ratio est, quae causam facit et continet defensionem, hoc modo, ut docendi caussa in hac potissimum caussa consistamus: Orestes, quum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo affert eam: quae nisi intercederet, ne caussa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventa ratione, firmamentum quaerendum est, id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Quum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto: Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat; utetur accusator firmamento, hoc

pacto: Sed non abs te occidi, neque indemnata
poenas pendere oportuit. Ex ratione defensionis et
ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur
oportet; quam nos iudicationem, Graeci *κρίσιμον*
appellant. Ea constituetur ex coniunctione firma-
menti et rationis defensione, hoc modo: Quum dicat
Orestes, se patris ulciscendi caussa matrem occidisse,
rectumne fuerit, sine iudicio a filio Clytaemnestram
occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire con-
venit. Reperta iudicatione, omnem rationem totius
orationis eo conferri oportebit. XVII. 27. In omnibus
constitutionibus et partibus constitutionum hac via
iudicationes reperientur, praeterquam in coniectu-
rali constitutione. Nam in ea nec ratio quaeritur
quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firma-
mentum exquiritur; quoniam non subest ratio.
Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constitui-
tur, hoc modo: Intentio: Occidisti Aiacem. Infitia-
tio: Non occidi. Iudicatio: Occideritne. Ratio om-
nis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc
iudicationem conferenda est. Si plures erunt con-
stitutiones aut partes constitutionum, iudicationes
quoque plures erunt in una caussa; sed omnes si-
mili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam,
ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc di-
cendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis huius
voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero
libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua, pro-
pter multitudinem litterarum, possit animum tuum
defatigatio retardare. Sed si quo tardius haec, quam
studes, absolventur, quum rerum magnitudini, tum
nostris quoque occupationibus assignare debebis.
Verumtamen maturabimus, et quod negotio deminu-

tum fuerit, exaequabimus industria: ut pro tuo in nos officio et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.

2.

LIBER SECUNDUS.

ARG. Praemissa brevi quum dictorum superiore libro, tum hoc ipso dicendorum summa c. 1. 2. pergit auctor ea exponere, quae ad genus causarum iudiciale pertinent, de quo superiore libro coeperat praecipere, ut, quomodo quaeque causa in foro iudiciisque tractanda sit, recte intelligatur. Et quoniam huius generis tres constitutiones sunt, coniecturalis, legitima et iudicialis, quarum naturam et partes libro primo definiendo explicavit exemplisque subiectis illustravit, et quomodo constitutione et ratione firmamentoque causae repertis indicatio s. quaestio (τὸ πρῶτον) inveniatur, ostendit; nunc etiam, quo quaeque constitutio modo secundum artis praecepta tractari debeat, docet. Itaque primo a c. 2 — 9. de coniecturali agens ostendit, quo narrandi modo, quibus signis, argumentis, testimoniis, suspicionibus probabile fieri possit, rem aliquam esse factam aut non factam; deinde a c. 9 — 13., quomodo orator in tractandis legitimae constitutionis partibus versari debeat, quum ex scripto aut in scripto aliquid natum controversiae est; denique vero etiam a c. 13. ad 18. quibus argumentationibus uti conveniat, quum ubi rem a nobis iure factam defendimus, et ubi, iurene factum aliquid sit, quaeritur, quae est constitutio iudicialis absoluta; tum ubi extranea assumenda est defensio, quae assumptiva propterea dicitur. His expositis, de argumentationibus ornatè absoluteque tractandis agit et earum partes,

virtutes et vitia enumerat a c. 18—30., denique de argumentorum conclusionibus, non his modo, quae in fine orationis cuiusque sunt, sed etiam quibus in principio, secundum narrationem et post firmissimam argumentationem utimur.

I. 4. In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum conscriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum est iudiciale; ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, quum de quinque oratoris officiis tractarem, quorum inventio et prima et difficillima est; eaque nobis erit hoc libro propemodum absoluta; et parvam partem eius in tertium volumen transferemus. 2. De sex partibus orationis primum scribere instituimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde coniunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum et earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret; qua inventa curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones

aut partes constitutionum accommodarentur. II. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventiones ad unam quamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare: et item quas argumentationes, quas Graeci *ταυτοσηματα* appellant, sequi et quas vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quaeremus, quemadmodum quaque causam tractari conveniat. Et nimirum coniecturalem, quae prima quaeque difficillima est, potissimum consideremus. 3. In causa coniecturali narratio accusatoris suspiciones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa. probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unum quidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare et ab simili turpitudine hominem numquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficium, commodorum spe aut incommodorum vitatione, ut quum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem amoris aut eiusmodi libidinis voluerit explere; aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. III. 4. Hic accusator

in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii, invitatione incommodi formidinem augebit: defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari; deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. 5. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem; et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paullo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse; si honoris, ambitiosum; ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit; denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam; deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem; quibus de rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impediatur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; et utetur loco communi, rumori-

bus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione; dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere. IV. 6. Collatio est, quum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium; aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non aeque commodè potuisse, aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. 7. Locus quaeritur, celebris an desertus; semper desertus, an tum, quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer an profanus; publicus an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant; num, qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis, caussa posita, posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur: qua parte anni; qua hora; noctu an interdiu; qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita considerabitur: satisne longum fuerit ad eam rem transigendam; scieritne satis ad id perficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia me-

lior, quae aut praeterita sit aut non expectata. Spes perficiendi quae fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse; quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut servis aut utrisque. V. 8. Argumentum est, per quod reus coarguitur certioribus argumentis et magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit; ubi visus sit, quicum visus sit; num quid appararit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiuventis; num fecerit quid in loco praeter consuetudinem aut alieno tempore. In instanti tempore quaeretur, num visus sit, quum faciebat; num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique, num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu; nam quivis horum sensus potest conflare suspensionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet, aut factum esse maleficio, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum aut vestigium rei repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, quum quaeritur, quae

signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, quum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. VI. 9. Approbatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt, quibus nisi accusator, et quibus nisi defensor nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in caussa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorum misereri non oportere, et quum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiam captat et quum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt quum accusatoris tum defensoris, a testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium et constantiam testimoniorum. Contra testes vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere et argumentari. Haec et ad improbationem et approbationem testium pertinebunt. VII. 10. A quaestionibus dicemus, quum demonstrabimus, maiores veri inve-

niendi caussa tormentis et cruciatu voluisse quaeri, et summo dolore homines cogi, ut quidquid sciant dicant. Et praeterea confirmator haec erit disputatio, si, quae dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad veri similem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, quum quae vere dicerentur sciri, quae falso in quaestione pronuntiarentur refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri aut aliquo simili signo percipi posset; deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod quum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. 44. Ab argumentis et signis et ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo convenit: Quum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere: item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus; haec enim eo modo exponi, quomodo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio vel gratia vel metu vel similitate. Contra argumenta et signa et ceteras suspensiones dicemus hoc modo, si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde unam quamque suspicionem extenuabimus et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo

magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire; indignum facinus esse, sine testibus coniecturam et suspicionem firmamenti satis habere. VIII. 42. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros aut homines natura malevolos et maledicos confinxisse dicemus; et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre et confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, et in veris causis saepissime tractanda est, eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis assiduitatem exercitationis accommodassemus. IX. 43. Nunc ad legitimae constitutionis partes trans-eamus. Quum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur, secundum narrationem: primum scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; deinde percon-tatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege aut in testamento aut in stipulatione aut in quolibet

scripto, quod ad eam rem pertineat; deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere: num non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur et caussa profertur, qua re id scriptor senserit, quod perscripsit; et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quae res, quum ab adversariis sententia et voluntas afferretur, a scripto potius iudicatae sunt. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, quum fateatur se contra id, quod legibus sancitum aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem. X. 14. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, verba et litteras sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem noluisse quam rectissime fieri, nemo dicet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse aut stultam aut iniustam, aut non posse fieri aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis, aut cum iure communi aut cum aliis legibus communi-

bus aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate contra scriptum iudicatorum enumeratio fiat; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas, expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris voluntatem non interprete-
tur. 45. Quum duae leges inter se discrepant, videntum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit; deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit, se fecisse, quod cogeretur, quum altera lex permitteret; plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, quum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum vel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Quum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem et eam trahemus ad nostrae caussae commodum. Deinde de iuridicali absoluta sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris, utrum cum ea faciant; de qua posterius disseremus. XI. 46. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est: primum, sitne ambiguum, quaerendum est; deinde, quomodo scriptum esset, si id quod adversarii interpretantur scriptor fieri voluisset, ostendendum est; deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario; nec esse ambigue scriptum, quum intelligatur, utrum sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur, ad hanc caussam

tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, quum volles, refellemus. In praesentiarum hoc interdicere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus. XII. 47. Quum definitione utemur, primum asseremus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus civitatis amplitudo constat; [quae sunt ea? quae capiunt] suffragia populi et magistratus consilium. Nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, quum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur vocabuli sententia breviter et ad utilitatem causae accommodate describetur; deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungetur, deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit aut inutilis aut turpis aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. 48. Quaeritur in translationibus, primum, num aliquis eius rei

actionem, petitionem aut persecutionem habeat, [quem non oporteat]; num alio modo, tempore, loco; num alia lege, num alio quaerente aut agente. Haec legibus, moribus, aequo et bono reperientur; de quibus dicetur in iuridicali absoluta. In caussa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus aut minoribus aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis; deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere scriptor, an quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est; nunc ad iuridicalem revertamur.

XIII. 49. Absoluta iuridicali constitutione utemur, quum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariae defensionis. In ea quaeri convenit, iurene factum sit. De eo caussa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet cognoverimus. Constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis caussa observatur; quo iure parentes a liberis et a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est; quod genus, ut in ius eas, quum voceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege, aequae ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, id quod argentario tuleris expensum, ab socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est aut decretum interpositum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alii iudici aut praetori aut consuli aut tribuno plebis placitum sit; et fit, ut de eadem re saepe alius aliud de-

creverit aut iudicaverit; quod genus, M. Drusus praetor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit; S. Iulius non reddidit. Item: C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit.

20. Ergo, quia possunt res simili de caussa dissimiliter iudicatae proferri, quum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo et bono ius constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, ut *maior annis LX, et cui morbus caussa est, cognitorem det*. Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et ex hominis dignitate. Ex pacto ius est, si qui quid inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit. Pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo, *rem ubi pagunt, orato; ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conicito*. Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari convenit, idque in absoluta iuridicali faciendum videtur. XIV. 24. In assumptiva,* quum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, an id quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quaeri conveniet, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo nego-

tium gestum. Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili caussa, de qua ante dictum est. 22. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, quum statuendi non haberet potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant, rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem et simul quaeret ab accusatoribus et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. XV. Translatio criminis est, quum ab reo facti caussa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quaerendum est, iurene in alium crimen transferatur: deinde spectandum est, si aequum magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur; deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit; deinde, oportueritne iudicium ante fieri; deinde, quum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium nondum venerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere: et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicat. Quid, si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non utile fuisse, rem in iudicium venire. XVI. 23. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea

dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his partibus primum ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primum considerandum est, num culpa ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. Deinde quaerendum est, ecquo modo vis illa vitari potuerit ac levare. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset. Deinde, num quae suspensiones ex conjecturali constitutione trahi possint, quae significant id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaequam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. 24. Sin autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit; deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non; deinde, utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter vinum aut amorem aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia; quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde conjecturali constitutione quaeretur, utrum scierit an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, quum factum esse constet. Quum in fortunam causa conferetur et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur considerata, quae de necessitudine praescripta sunt. Etenim omnes hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: accusatoris, contra eum, qui, quum se peccasse confiteatur, tamen ora-

tionē iudices demoretur: defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire; quae consulto facta non sint, in iis fraudem esse non oportere. XVII. 25. Deprecatione utemur, quum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter aut fortuito aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut maiora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. 26. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione et enumeratione peccatorum. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. Quum a nobis crimen removere volemus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et quonam modo aut honeste aut sine periculo potuerit obsistere; si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur con-

troversiam et edisseretur, num consulto factum sit. Si caussa in rem quamdam conferetur, et haec eadem fere et omnia, quae de necessitudine praecepimus, considerata erunt.

XVIII. 27. Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in uno quoque genere caussae iudicialis uti conveniret, consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornatè et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est invenire, quid sit caussae adiumento; difficillimum vero est, inventum expolire et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus, et auditor quum totius caussae, tum unius cuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. 28. Ergo absolutissima et perfectissima est argumentatio ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summam, quid sit, quod probare volumus. Ratio est caussa, quae demonstrat, verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae caussa, confirmata argumentatione. Complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis. XIX. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumenta-

tionem. Caussam ostendemus Ulixi fuisse, quare interfecerit Aiacem; inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, a quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat, illo incolumi se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si iure non poterat, quavis iniuria inimico exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo et metus periculi hortabatur, eum interimere, a quo supplicium verebatur, et consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubitationem. 29. Omnes enim quum minima peccata cum caussa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutarunt: cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem [sibi] non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit; cui tandem hoc mirum videbitur? Nam quum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant: non est incredibile putandum, istius quoque animi ferum, crudelem atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum; praesertim quum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus, in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. 30. Si ergo pollicitus sum, me daturum caussam, qua inductus Ulixes accesserit ad maleficiū, et si inimicitiarum acerrimam ratio-

nem et periculi metum intercessisse demonstravi, non est dubium, quin confiteatur caussam maleficii fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat; sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; tum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis aut humilis, tum et exornatione et complexione superse- dendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis haec, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

XX. 31. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad caussam: alterum, quod, tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. Nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus, ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare et ab aliqua parte labefactare possimus. 32. Expositio vitiosa est, quum ab aliqua aut a maiore

parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, quum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et iniuria conferri. 33. Item vitiosa expositio est, quum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere. Nam quum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu, et quum ille neminem dixerit omnino, nihil refert raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur. XXI. Item vitiosa expositio est, quum omnes res ostendimus nos collegisse et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus aut ab inimicis occisum esse aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte fecerat. Praedones illo loco numquam sunt visi; inimicum nullum habebat: relinquitur, si neque a praedonibus neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusce-modi expositione reprehensione utemur, si quos praeter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiū ostenderimus; velut in hoc exemplo, quum dixerit necesse esse, aut a praedonibus aut ab inimicis aut a nobis occisum esse, dicemus potuisse vel a familia vel a coheredibus nostris. Quum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus, nobis latiore locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque vi-

tandum est in expositione, ne quando, quum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. 34. Item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione; ut si, quum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: Duae res sunt, iudices, quae homines ad maleficium impellunt, luxuries et avaritia. Quid amor? inquiet quispiam: quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, quum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo: Tres res sunt, quae homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo. Satis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. XXII. Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum stultitia est mater, quae [prae ceteris] parit immensas cupiditates. Immensae porro cupiditates infinitae et immoderatae sunt. Hae pariunt avaritiam. Avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Igitur avaritia inducti adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

*Utinám ne in nemore Pelio secúribus
caesá cecidisset ábiegna ad terrám trabes;
neve inde navis ínchoandae exórdium
coepisset, quae nunc nóminatur nómine
Argó, qua vecti Argívi, delectí viri,
petebant illam péllem inauratam árietis
Colchís, imperio régis Peliae, pér dolum;
nam númquam hera errans meá domo efferret
pedem*

Medæa, animo aegra, amore saevo saucia.

Nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poeta):

*Utinam ne hera errans mea domo efferrét pedem
Medæa.*

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliae complures, sed sua sponte vitiosa est. XXIII. 35. Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem vel propter vanitatem. Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est; velut apud Plautum:

*Amicum castigare ob meritam noxiam,
immune est facinus; verum in aetate utile
et conducibile.*

Haec expositio est. Videamus, quae ratio afferatur:

*Nam ego amicum hodie meum
concastigabo pro commerita noxia.*

Ex eo, quod ipse facturum est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo verissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia vitanda est: affert enim socordiam atque desidiam. Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. 36. Item infirma ratio est, quae non necessariam causam affert expositionis: velut Pacuvius:

*Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent
philosophi.*

saxoque illam instare globoso praedicant volubilem;

*ideo, quo saxum impulerit fors, cádere [eo] Fortunam
aútumant.*

*Caecam ob eam rem esse iterant, quia nil cérnat, quo
sese applicet;*

*insanam autem aiúnt, quia atrox, incerta instabilisque
sit,*

*brútam, quia dignum átque indignum néqueat internó-
scere.*

*Súnt autem alii phílosophi, qui cóntra Fortunám ne-
gent*

*miseriam esse ullám, sed temeritáte omnia regi. Id
magis*

*véri simile aiúnt, quod usus reápsé experiundo édocet.
Vélut Orestes módo fuit rex, módo mendicus fáctus est,
naúfragio res cóntigit. Nempe érgo haud Fortuna ób-
tigit.*

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, quum ait verius esse, temeritate, quam fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus fieret. XXIV. 37. Item infirma ratio est, quae videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est hominibus avaritia, idcirco, quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem. Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subiicit expositionis, hoc modo: Utilis est sapientia, propterea quod, qui sapientes sunt, pietatem colere consueverunt. Item utile est amicos veros habere; habeas enim quibuscum iocari possis. Nam in huiusmodi rationibus non universa neque absoluta, sed extenu-

ata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem assert rationem, quare caeca, eandem, quare bruta fortuna dicatur. 38. In confirmatione rationis multa et vitanda in nostra, et observanda in adversariorum sunt vitia, proptereaue diligentius considerata, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobatur argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

*Iniuria abs te afficior indigna, pater;
nam, si Cresphontem existimabas improbum,
cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
cur talem invitam invitum cogis linquere?*

Quae hoc modo concluduntur, aut ex contrario convertuntur, aut ex simplici parte reprehenduntur. Ex contrario hoc modo:

*Nulla te indigna, nata, afficio iniuria.
Si probus est, collocavi; sin autem improbus,
divortio te liberabo incommodis.*

Ex simplici parte reprehenduntur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

*Nam si Cresphontem existimabas improbum,
cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum;
erravi; post cognovi, et fugio cognitum.*

XXV. 39. Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est; acutior illa superior, faciliior haec posterior ad excogitandum. Item vitiosa est confirmatio rationis, quum ea re, quae plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, aegrotasse: aut, necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam haec sua sponte certe signa non habent, si non cetera quoque

similia concurrant. Quod si concurrerint, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspicionem. Item vitiosum est, quum vel in alium, vel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxóres ducunt. At tu duxisti alteram.

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccavit aut adolescentia aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, quum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quin etiam nunc in controversia est, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas mótus superám atque inferám,

pácem inter sesé conciliant, cónferunt concórdiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Cresphon-tem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus, ita esse, demonstrasset. 40. Item vitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: In mentem mihi si venisset, Quirites, non commissem, ut hunc in locum res veniret; nam hoc aut hoc fecissem; sed me tum haec ratio fugit. Item vitiosum est, quum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Quum te expetebant ómnes, florentíssimo regnó reliquí; núnc desertum ab ómnibus summó periclo sóla ut restituám paro.

XXVI. Item vitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potens ac factiosus in concione dixerit: *Satius*

est uti regibus, quam malis legibus. Nam et hoc, tamen si rei augendae caussa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. 41. Item vitiosum est falsis aut vulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, ut si quis dicat, iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione aut convicio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt: ut si quis dicat: quadruplator, ut breviter describam, capitalis est; est enim improbus et pestifer civis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii aut proditoris attulerit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat, et dicat eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo: Non convenit, censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerat. Quid? si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret? — Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita et in simili controversia posita exempli loco profertur. 42. Item vitiosum est, quum id, de quo summa controversia est, parum expeditur et, quasi transactum sit, relinquatur, hoc modo:

Apértae fatur dictio, si intelligas.

Talí dari arma, quális, qui gessit, fuit,

iubét, potiri si studeamus Pérgamo;

quem égo profiteor ésse me: me aequum ést frui

fratérnis armis, mihique adiudicárier,

vel quód propinquus, vel quod virtute aémulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissen-

tire et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere.

Nam si veretur: quid eum accusem, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

quid eum accusem, qui parvi id auditum aestimet?

XXVII. Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid? postea quid ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exórdio.

43. Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi vitio laedatur auditoris voluntas. Item vitiosum est non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, quum alia de re controversia sit; inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota caussa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia quum de musica inducta sit, disputatio in sapientiae rationem et virtutis utilitatem consumatur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis causae coacti; uti si quis, quum accusetur ambitu magistratum petiisse, ab imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, saepeprehendemus, [et in huiusmodi deprehensione ostendemus,] eos, de [ea] re quid dicant, non habere. 44. Item vitiosum est, artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter

eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, qui rhetoricam vituperant propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi, a quo homine factum sit, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore praeditum, decoloratum fuisse constat; ergo veneno necatus est. Deinde, si sit usque in eo occupatus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim, factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit. XXVIII. 45. Item vitiosum est in comparandis rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non facere aut negligentius disputare; ut, si comparetur, utrum satius sit, populum frumentum accipere an non, quae commoda sint in altera re, curret enumerare, quae in altera incommoda sint, velut depressa praetereat, aut ea, quae minima sint, dicat. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare, alteram rem vituperari, quum alteram laudes: quod genus, si quaeratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Vestinis Pinnensibus, quod reipublicae populi Romani profuerint, et is, qui dicat alteris, alteros laedat. Non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare; fieri enim potest, ut, quum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine et vocabulo eius rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsules, quibus caussam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius, immutata voluntate, quum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat, propter nominum commutationem: nam non exsules, sed vi eiectos se reducere aiebat;

perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exsules appellarentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum caussa fecit; nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum commutationem.

XXIX. 46. Quoniam exornatio constat ex similibus et exemplis et amplificationibus et rebus iudicatis et ceteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint his rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest, qui assert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur; aut si improbum, ut non sit imitandum: aut si maius aut minus, quam res postulabit. Res iudicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur, aut de ea re, qua de controversia non est; aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari et planum facere factum esse, nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat, hominem occidisse, et antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit an non, sed factumne sit quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quodque primum dictum est, primum complectitur, et quae non breviter concludit, et quae non ex enumeratione cer-

tum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

XXX. 47. Conclusiones, quae apud Graecos *ἐπι-
λογοι* nominantur, tripartitae sunt. Nam constant ex
enumeratione, amplificatione et commiseratione. [In
quattuor locis uti possumus conclusionibus: in prin-
cipio, secundum narrationem, secundum firmissimam
argumentationem, in conclusione.] Enumeratio est,
per quam colligimus et commonemus, quibus de re-
bus verba fecerimus, breviter, ut renovetur, non re-
dintegretur oratio; et ordine, quicquid erit dictum,
referamus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad
id, quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum
est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur ora-
tio[nis enumeratio]. Facta enim et dedita opera com-
parata oratio videbitur esse, aut artificii significandi,
aut ingenii venditandi, aut memoriae ostentandae
caussa. Quapropter initium enumerationis sumen-
dum est a divisione: deinde ordine breviter exponen-
dae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione et
confutatione. Amplificatio est, quae per locum com-
munem instigationis auditorum causa sumitur. Loci
communes ex decem praeceptis commodissime su-
muntur ad augendi criminis causa. 48. Primus locus
sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quan-
tae curae ea res fuerit diis immortalibus aut maiori-
bus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, homini-
bus sapientissimis, senatui. Item maxime, quo modo
de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus
est, quum consideramus, illae res, de quibus crimi-
namur, ad quos pertineant; utrum ad omnes, quod

atrocissimum est, an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur, et ea re neglecta, ostendimus, quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae incommodo mederi aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit, uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi; huius rei aut leniendae, aut corrigendae nullam rem [adiumento] futuram. 49. Sextus locus est, quum ostendimus, ex consulto factum, et dicimus, voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiae iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendimus, taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriae mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum caussa bella suscipiuntur et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus non vulgare, sed singulare esse maleficiū, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi quum dicimus, maius esse maleficiū, stuprare ingenuam, quam sacrum legere; quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia,

quae in negotio gerundo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponimus acriter et criminose et diligenter, ut agi res et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione. XXXI. 50. Misericordia commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuerimus, quibusque incommodis simus, comparatione; si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus et ostendemus; si supplicabimus et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiiciemus; si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere; si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus; si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus; si nostrum fatum aut fortunam conqueremur; si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacrima citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro; quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis tuaque perceptione laetabere; tu scientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum haec futura satis scio; te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime facimus, tuae voluntati rectissimae morem geramus.

3.

LIBER TERTIUS.

Hoc libro auctor reliqua duo caussarum genera, deliberativum et demonstrativum, persequitur, atque adeo a c. 2. ad 6. quibus quaeque res argumentis suadenda sit aut dissuadenda, docet, et a c. 6. ad 9. omnes laudis vituperationisque fontes ac vias aperit. Ita absoluta prima artis, quae de inventione est, parte, ad reliquas pergit et primo, quo modo quum per integram orationem, tum per singulas argumentationes disponenda sit causa quaeque, demonstrat c. 9. 10. deinde, quomodo vox in pronuntiando moderanda et qui motus corporis quoque loco adhibendi sint c. 11-15. denique de memoria artificiali praecipit, ac non modo esse aliquod huiusmodi artificium, quo naturalis memoriae vis confirmari augeri que possit, sed etiam, quomodo et loci inveniendi, et in his imagines (nam his duabus rebus constat haec artificiosa memoria,) collocandae sint, ostendit.

I. 4. Ad omnem iudiciale caussam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquae quattuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus; quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, quum

voles, et interdum sine nobis legendo consequere; ne quid impedire, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. 2. Deliberationes partim sunt eiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit; partim eiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Karthago tollenda an relinquenda videatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, quum ex Italia Karthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda aut depressenda. 3. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam et honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitiationem qualibet ratione. Haec distribuitur in vim et dolum; quorum aut alterum separatim aut utrumque sumemus coniunctim. Vis

decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari aut de administratione reipublicae scribere volumus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii. Item appellatur prudentia rerum multarum memoria et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio et rerum humilium contemptio et laboris cum utilitatis ratione perpressio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. III. 4. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, quum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur; aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, et quo modo aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicum dicemus misereri oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magno opere censuimus conservandam: si leges et mores civitatis

egregie dicemus oportere servari; si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus; si nec prece nec pretio nec gratia nec periculo nec similitate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus, in omnibus aequabile ius statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in concione aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus; contrariis iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum et ad dissuadendum simus comparati. 5. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas et celsas sequi et appetere* oportere; et item res humiles et indignas viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item ab nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine habere; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis et iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similium rerum vituperabimus; si unam quamque rem certo naturae termino definiemus; si, quod cuique satis sit, ostendemus, nimium progredi dissuadebimus, modum unicuique rei statuemus. 6. Huiusmodi partes sunt virtutis amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, [ut haec attenuentur,] quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum

aut res non eiusmodi dicantur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse [et inertiam] ac pravam liberalitatem; quam prudentiam appellarit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam et dissolutam negligentiam esse dicemus; quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem. IV. 7. Laudabile est, quod conficit honestam et praesentem et consequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto separamus, non quod hae quattuor partes, quae subiiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quamquam ex recto laudabile nascitur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis caussa rectum sequi convenit; sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Quum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus posterisque nostris.

Quum huiusmodi locorum divisio fit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. Exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione, iisdem rationibus, quibus in iudiciali caussa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. 8. Quoniam in huiusmodi caussis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque hone-

stam; si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse; sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter quod dicturi sumus ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium. Nam quod in docendo rei dilucidandae caussa dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus et omnes partes recti incident, quadripartita divisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiose tractandae ratio de secundo libro petetur. V. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poeno circumsessi deliberant, quid agant, qui tutam rationem adhibebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit; ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat.

9. Qui tutae rei praeponet rationem honestam; his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam; vel dolorem, si is timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviolem esse; considerare, quae sit turpitudine consecutura; at non immortalitatem neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos; virtute vel ultro ad mortem proficisci esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere; eum tute vivere, qui honeste

vivat, non, qui in praesentia incolumis sit; et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his et in iudicialibus caussis uti solemus; nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre.

VI. Nunc ad demonstrativum genus caussae trans-eamus. 10. Quoniam haec caussa dividitur in laudem et vituperationem; quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparata. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, animi. Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna secunda aut adversa accidere possunt; ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae huiusmodi sunt, et ea, quae his sunt contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda aut incommoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, et quae contraria sunt. [Erit igitur haec confirmatio et confutatio nobis.] 11. In huiusmodi igitur caussa principium sumetur aut ab nostra aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod caussa necessitudinis intercedat; aut studio, quod eiusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle, quod rectum sit, aut ex aliorum laude ostendere, qualis ipsius animus sit. Sin vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus; aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vi-

tuperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi possimus; omnes homines illius virtutes praedicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quae videbimus contrarie paucis verbis commutatis dici posse, dicemus, ut paullo ante exempli caussa demonstratum est. 42. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi caussa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudetur, fuerit aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos; quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint; quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare, eos illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis: incertos nos esse, quid potissimum laudemus; vereri, ne, quum multa dixerimus, plura praetereamus, et quae similes sententias habebunt; quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione. VII. 43. Principio tracto ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quae necessario consequatur; sed si qua inciderit, quum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primo exponemus, quas res laudaturi sumus aut vituperaturi; deinde, ut quaeque, quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed

exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude, [quibus maioribus natus sit;] si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio: in laude, bene et honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse: in vituperatione, contra. 44. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura: in laude, si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris detrimento atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis haec exercitationibus et industriis dicemus comparata; si valetudo, perpetua diligentia et temperantia cupiditatum; in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura, tamquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia fugisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes aut vitia quae fuerint, considerabimus; divitiae an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter in inimiciis gerendis fecerit; cuius causa suscepit inimicitias; qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis qualis aut in paupertate cuiusmodi fuerit; quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta.

VIII. 45. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quattuor animi virtutes erunt accommodandae; ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse praedicemus; si vituperemus, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum caussae; in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus caussae, eo quod raro accidit in vita, negligentius commentandum * est. Neque enim id quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. Et, si separatim haec causa minus saepe tractatur, at in iudicialibus et in deliberativis caussis saepe magnae partes versantur laudis aut vituperationis: quare in hoc quoque genere caussae nonnihil industriae consumendum putamus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolita atque ad omne caussae genus accommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

IX. 46. Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur, videndum est, cuiusmodi ra-

tionem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, quum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione, et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequamur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, [id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. 47. Haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.] Est autem et alia dispositio, quae, quum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur; ut si a narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione aut a litterarum aliquarum recitatione; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione; aut si quam eiusmodi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusae videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit. X. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire, a narratione quum inceperimus, ad principii sententiam reverta-

mur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus et translationibus partium saepe uti necesse est, quum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. 18. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare; mediocres et neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad probandum, quae si separatim ac singulae dicantur infirmae sint, cum ceteris coniunctae firmae et probabiles fiant, interponi et in medio collocari oportet. Nam statim re narrata expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, quum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. 19. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse et ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. Nam commodae inventiones et concinnae verborum elocutiones et partium causae artificiosae dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit: (nam omnes vix posse putarunt

de voce et vultu et gestu dilucide scribi, quum eae res ad sensus nostros pertinerent:) et quia magno opere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram et corporis motum. Figura vocis est ea, quae suum quemdam possidet habitum ratione et industria comparatum. 20. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil adauget, sed maxime conservat cura; firmitudinem vocis maxime cura * comparat, nonnihil adauget, sed maxime conservat ratio * declamationis; mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil [ad] nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandae vocis petatur. XII. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. 21. Firmam maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. Nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsae sunt, acri clamore compleantur. Et intervallis longioribus uti conveniet; recreatur enim vox spiritu, et arteriae reticendo acquiescunt; et continuum clamorem remittere et ad sermonem transire oportet; commutationes enim faciunt, ut, nullo genere vocis effuso, in omni voce integrisimus. Et acutas vocis exclamationes vitare debe-

mus; ictus enim fit et vulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus; et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione: fauces enim calefiunt, et arteriae complentur et vox, quae varie tractata est, reducit in quemdam sonum aequabilem atque constantem. Saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut accidit in hac re. Nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitudinem pronuntiationis, ut, quod nostrae voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. 22. Utile est ad firmitudinem sedata vox in principio. Quid insuavius, quam clamor in exordio caussae? Intervalla vocem confirmant; eadem sententias concinniores divisione reddunt et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continui clamoris remissio: et auditorem quidem varietas maxime delectat, quum sermone animum eius retinet aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat; eadem laedit auditorem; habet enim quiddam illiberale et ad muliebre potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. Quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius conclusione caussae? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitudini prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, [de firmitudine, quae visa sunt, de suavitudine, quae coniuncta fuerunt:] cetera suo loco paullo post dicemus. XIII. 23. Mollitudo igitur vocis quoniam omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis considerata est. Eam dividimus

in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa et finitima quotidianae locutioni; contentio est oratio acris et ad confirmandum et ad confutandum accommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate et vocis remissione; demonstratio est oratio, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit aut non potuerit; narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio; iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis enuntiandae acceleratio clamosa; distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. 24. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, et hae partes ipsae in octo alias distributae sunt, quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur. XIV. Sermo quum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet; ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Quum autem est in demonstratione, voce paullulum attenuata, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare videamur in animis audi-

torum. Quum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus; at aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilare in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narrationem dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus atque animos voce exprimamus. 25. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebundam vocem*, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione mimicae * caccinnationis leviter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem iocum. Quum autem contendere oportebit; quoniam id aut per continuationem aut per distributionem faciendum est, in continuatione, ad aucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque iungere oportebit et torquere sonum et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet; et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere iubemur. In amplificationibus cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate; in conquestione utemur voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus.

XV. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur. 26. Motus est corporis gestus et vultus moderatio quaedam, quae pro-

nuntianti convenit et probabiliora reddit ea quae pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam esse; in gestu nec venustatem conspicuam nec turpitudinem, ne aut histriones aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata; sin erit in demonstratione sermo, paullulum corpus a cervicibus demittemus; (nam hoc est a natura datum, ut quam proximum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos et vehementer instigare velimus;) sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paullo ante demonstrabatur in dignitate; sin in iocatione, vultu quamdam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. 27. Si contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur; sin contentio fiet per distributionem, celeri projectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara supplensione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem, paullo tardiore et consideratione gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem; sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore et capitis ictu, nonnumquam sedato et constanti gestu, moesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non

posset, hoc quod feci fore inutile putabam, propterea quod hic admonere volumus, quod oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

XVI. 28. Nunc ad thesaurum inventorum atque ad omnium partium rhetoricae custodem, memoriam, transeamus. Memoria utrum habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriae; quare placeat, alias ostendemus; in praesentia, cuiusmodi sit ea aperiemus. Sunt igitur duae memoriae; una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam et ratio praeceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget, item fit in hac re, ut nonnumquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae. 29. Porro haec artificiosa naturae commoda retinet et amplificat ratione doctrinae. Quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia; et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, praeceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio; quod tute paullo post poteris intelligere. Quod si illi, freti ingenio suo, nostro non indigent, tamen iusta causa datur*, quare iis, qui minus ingenii habent, adiu-

mento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite aut natura aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem et alia, quae his similia sunt. Imagines sunt formae quaedam et notae et simulacra eius rei, quam meminisse volumus; quod genus, equi, leonis, aquilae memoriam si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit.

30. Nunc, cuiusmodi locos invenire, et quo pacto reperire et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. XVII. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictatum est scribere et recitare quod scripserunt, ita qui *μνημονικά* didicerunt, possunt quae audierunt in locis collocare et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cerae aut chartae simillimi sunt; imagines literis; dispositio et collocatio imaginum scripturae; pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quoto quoque loco licebit, vel ab superiore vel ab inferiore vel a media parte imagines sequi et ea, quae mandata locis erunt, videre et proferre possimus. XVIII. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum a summo an ab imo an a medio nomina eorum dicere incipiamus; item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem, quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id quod lo-

cis mandaverimus. 31. Quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos sumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. Nam imagines, sicut literae, delentur, ubi nihil [illis] utimur: loci, tamquam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari; quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit deinceps similes notas quinto quoque loco collocare. XIX. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare, propterea quod frequentia et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas, solitudo conservat integras simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. Nam si qui multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. Et magnitudine modica et mediocres locos habere oportet. Nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt; et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. 32. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut occaecedunt tenebris imagines aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paullo plus aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris id quod oportet videri. Sed quamquam facile est ei, qui paullo plura exploraverit, et quamvis multos et idoneos locos comparare, tamen si quis satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam

volet multos, licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum [commodum et] arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare.

XX. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. 33. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unae rerum, alterae verborum. Rerum similitudines exprimuntur, quum summam ipsorum negotiorum imagines comparamus: verborum similitudines constituuntur, quum unius cuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: ut si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum, et hereditatis caussa factum arguerit, et eius rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus: aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus; si eum non agnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico [digito] testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium et hereditatis et veneno necati memoriam habere poterimus. 34. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus; et, quotiescumque rem meminisse vole-

mus, si formarum dispositione et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volumus, memoria consequemur. XXI. Quum verborum similitudines imaginibus exprimere volumus, plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit.

— — — *Iam domuitionem réges Atridae parant.*

In primo loco constituere oportet manus ad coelum tollentem Domitium, quum a regibus Marciis loris caedatur. Hoc erit: *Iam domuitionem reges.* In altero loco Aesopum et Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit: *Atridae parant.* Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditebit doctrina: nam utraque altera parata magis erit firma; ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, quum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevis praeeptionis.

35. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmas et ad monendum idoneas sint, partim imbecilles et infirmas, quae vix memoriam possint excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas vitemus et quas sequamur imagines, scire possimus. XXII. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova aut admirabili re commovetur animus. At si

quid videmus aut audimus egregie turpe aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque quas res ante ora videmus aut quod recens audivimus obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe; nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. 36. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt; at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur quam lunae, quoniam hae crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et usitata re non exsuscitari, novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam et, quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit aut doctrina primum; sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. 37. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. Id accidet, si quam maxime notatas similitudines constituemus; si non mutas nec vagas, sed aliquid agentes imagines ponemus; si egregiam pulchritudinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus; si aliquas exornabimus, ut si coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si quam rem deformabimus, ut si cruentam aut coeno oblitam aut rubrica delibutam inducemus, quo magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus: nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non difficile est. Sed illud facere oport-

tebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum caussa celeriter animo pervage-
mur.

XXIII. 38. Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operae consumerent. Quorum rationem aliquot de caussis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit, mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt haec valere quum ex infinita verborum copia modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam remove, ut ne quid ipse quaerat, quum nos illi omnia parata quaesitaque tradamus? Praeterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quae nobis diligenter notata sit, ea parum videatur insignis aliis. 39. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia quae eius generis erunt, exempli caussa subiicere, quo res possit esse dilucidior. Ut quum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum utilem arbitrare, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores

sint et plus habeant facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. 40. Sed quum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *μνημονικοῖς* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas et quam maxime ad praecepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim, sicut a ceteris studiis abducimur nonnumquam occupatione, item ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. Numquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus, et tum maxime, quum aliquo maiore negotio detinemur. Quare quum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tanto opere utile sit, quanto labore sit appetendum; quod poteris existimare, utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

4.

LIBER QUARTUS.

ARG. Hoc libro auctor quoniam de elocutione acturus et suis quasque definitiones, non aliunde petitis, illustraturus exemplis erat, atque ita a ceterorum, qui in hoc genere elaborarant, consuetudine recedens vereretur, ne in eorum aliorumque reprehensionem incurreret: cur id fecerit, praefandi opportunitate usus ostendit, illis reprehensis, qui ex oratoribus potius et poetis optimis quibusque exempla sumenda putent a c. 1-7. Deinde de ipsa elocutione ita disserit, ut primo agat de tribus dicendi generibus vel figuris, gravi, mediocri et attenuata, c. 8-11. deinde, quas res debeat habere comoda et perfecta elocutio, ostendat. Harum tres facit partes, primam elegantiam, quae latinitatem et explanationem s. perspicuitatem desideret: alteram compositionem omnes orationis partes aequabiliter perpolientem; tertiam dignitatem, quae in verborum et sententiarum exornatione cernatur, c. 12. usque ad finem.

I. 4. Quoniam in hoc libro, Herenni, de elocutione conscripsimus et, quibus in locis opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem neque praeter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id quod reliquum est artis ita, ut instituimus, persolvemus. Sed facilius no-

stram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de caussis putant oportere, quum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, unius cuiusque generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam, non satis habere, praecipere de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiose gignere exempla, hoc est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. 2. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim quum possimus ab Ennio sumptum aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere et ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit et leviter fecerit praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in iudicio domesticis testimoniis pugnet, [et suo ipsius abutatur exemplo]? Ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus antepoant et sua maxime probent, aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumpta sint. Si se omnibus antepoant, intolerabili arrogantia sunt; si quos sibi praeponant et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi illos antepoant. II. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? Non quum res probabiliores, tum hominum

studia ad imitandum alacriora reddit? Immo erigit omnium cupiditates et acuit industriam, quum spes iniecta est, posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. 3. Postremo hoc ipsum summum est artificium, res varias et dispares in tot poematis et orationibus sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere, ut unum quodque genus exemplorum sub singulos artis locos subiicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, quum talem laborem non fugissemus; nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui, nisi summe teneat artem, possit ea quae iubeat ars de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare? Ceteri, quum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores et poetas, neque intelligunt, qua re commoti probent; quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui et haec omnia intelligit et idonea maxime eligit et omnia, in arte [maxime] scribenda, redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est in arte sua posse et alienis exemplis uti.

4. Haec illi quum dicunt, magis nos auctoritate commovent, quam veritate disputationis. Illud enim veremur ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea parte steterint ii, qui et inventores huius artificii fuerunt, et vetustate iam satis omnibus probati sunt. Quodsi, illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non omnia concedenda esse antiquitati. III. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere

aut nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur, quo secius omnia sua scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympiacum quum venerit cursum et steterit, ut mittatur, impudentes illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint; sic isti, quum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo quod est artificii elaborant, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem aut poetam laudant aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. 5. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet. Artem tuam scribis; gignis nobis novas praeceptiones; eas ipse confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide, ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores et poetae, et suum quisque de libris sustulerit, nihil istis, quod suum velint, relinquetur. At exempla quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi neque testificandi caussa, sed demonstrandi. Non enim, quum dicimus esse exornationem, quae, verbi caussa, constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, *quibus possumus et debemus*, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirma-

tur. 6. Praeterea oportet testimonium cum re convenire; aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. Nam quum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent; quum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint. IV. At hoc ipsum difficile est, inquirunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi forte etiam, si vestra manu fabulas aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificiosum egregium dicitis, videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. 7. Quisquis enim audierit de arte paullo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus: ita ut, si de tragoediis Ennii velis sententias eligere aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, quum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis mediocriter litteratus; item si, quum ex orationibus aut poematis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres; propterea quod isto signo videmus te nonnihil huius rei scire: aliis signis,

multa scire intelligemus. Quod si artificiosum est intelligere, quae sint ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et, si est maxime artificiosum; alio tempore utantur ea facultate, non tum, quum parere ipsi et gignere et proferre debent. Postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quae separatim dici possunt, consideremus.

V. Dicimus igitur, eos quum ideo, quod alienis utantur, peccare, tum magis etiam delinquere, quod a multis exempla sumant. Sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si concederem, aliena oportere assumere exempla, vincerem unius oportere: primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poetam vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem; sin id desperabit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit; nec mirum, quum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio ceterisque, item sumptis aliis a poetis, aliis ab historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab

omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. 8. Quare se unius alicuius esse similem satis habebit; omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei qui discere vult non putare, unum posse omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsis-
sent. Nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non putasse, unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. VI. 9. Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse, [sic] intelligemus. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eiusdem artificio debet esse; non ut, si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat: Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo tibi ostendam. Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaerit aut in areis acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant; si Triptolemus, quum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur; aut si Prometheus, quum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis, cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculus videretur? Isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule

facere, quum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt. Si qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et haec sitiens quum maxime loquatur, neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti quum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, quum id polliceantur, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelae, pectus Polycleti, ventrem et crura ***; sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte poterat considerare. VII. 10. Isti credunt eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea quae sumuntur ab aliis exempla tam esse accommodata ad artem, quam propria, propterea quod in dicendo leviter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat, in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint, et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine. Quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, idque fiet rei, non nostra, difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis. Haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius et inusitatum, id proprie nobis attribuere-

tur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de caussis, quum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse; deinde ostendemus, quas res semper habere debeat. VIII. 44. Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam attenuatam vocamus. Gravis est, quae constat ex verborum gravium levi et ornata constructione. Mediocris est, quae constat ex humiliore, neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In gravi figura consumetur oratio, si, quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria sive extranea, unam quamque in rem accommodabuntur; et, si graves sententiae, quae in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur; et, si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. 42. In hoc genere figurae erit hoc exemplum: »Nam quis est vestrum, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficio cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violassent ingenuam, matremfamilias constuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia

maiores consumpserunt; huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit; huius sceleris qui sunt affines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ovantes irruerent in civitatem; quo modo deum templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribus familias et ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concideret incendio conflagrata; qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei; sed negligentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus reipublicae facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario voluerit obruere. a

IX. 43. In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis; cum sociis, qui pro nobis pugnare et imperium nostrum nobiscum simul virtute et industria conservare soliti sunt. Hi quum se et opes suas et inopiam necessario norant, tum vero nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Hi

quum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, quum multo maximam partem sociorum in officio manere intelligerent? quum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae res pertineret ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno proelio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores et apparatusiores venirent; nedum illud imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate concesserunt, quum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quaeret aliquis: Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quod, illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui unius cuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem; at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventu suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. Quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?

14. In attenuato figurae genere, quod ad infimum et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari. X. Deinde, ubi visum est ire, ut in alveum descenderet, ecce ibi iste

de transverso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem et alia dicere [coepit]. Hic vix tandem inquit: sine me considerare. Tum vero iste clamare voce ista, quae vel facile cuivis rubores elicere posset: Ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam et in eiusmodi locis exercitatus sis. Conturbatus est adolescens; nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur, imperito eiusmodi conviciorum. Ubi enim iste vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detrimento facere posset? 15. Igitur genera figurarum ex istis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravis figura, quae laudanda est, propinqua est ei, quae fugienda est; quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe, ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, quum aut novis aut priscis verbis, aut duriter aliunde translatis aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praiceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Poeniteat igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique quum declinant et ab eo, quo profecti sunt, aberraverunt, specie gra-

vitatis falluntur, nec perspicere possunt orationis tumorem. XI. 16. Qui in mediocre genus orationis perfecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confinium eius generis, quod appellamus fluctuans et dissolutum, eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest confirmate neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi: Socii nostri quum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hic adiutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem. Diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille ad balneas accessit; ad hunc postea dicit, hic tuus servus me pulsavit. Postea dicit hic illi, considerabo. Post ille convicium fecit et magis magisque praesentibus multis clamavit. Frivulus hic quidem iam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis et electis compositam orationem. Omne genus orationis, et grave et mediocre et attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quae si rariae disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si crebrae collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocre excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

XII. 47. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quae maxime ad modum oratoris accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quae facit, ut unum quodque pure et aperte dici videatur. Haec distribuitur in Latinitatem et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat, ob omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: soloecismus et barbarismus. Soloecismus est, quum in verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, quum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis et propriis. Usitata sunt ea, quae versantur in sermone et consuetudine quotidiana: propria, quae eius rei verba sunt aut esse possunt, qua de loquemur.

48. Compositio est verborum constructio aequaliter perpolita. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: *Bacae aeneae amoenissimae impendebant.* Et, si vitabimus eiusdem litterae nimiam assiduitatem; cui vitio versus hic erit exemplo: (nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti:)

O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti,
et hic eiusdem poetae:

Quidquàm quisquam cuiquàm, quod conveniât, neget?
Et, si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus; ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non ex-

stet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Fléntes, plórantés, lacrimántes, óbtestántes:

et, si verborum traiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures et oratoris spiritum laedit. His vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

XIII. Dignitas est, quae reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Haec in verborum et in sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quamdam habet dignitatem. ***

49. Repetitio est, quum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, vobis gratia est habenda, vobis ista res erit honori. Item: Scipio Numantiam sustulit, Scipio Karthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspiceri, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quidquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti

manus intulisti? non denique in omni dedecore voluntatus es? Haec exornatio quum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda et ad ornandam et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Item: Ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est. Item: C. Laelius homo navus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiosis amicus erat: ergo in civitate primus erat. Item: Nam quum istos, ut absolvant te, rogas, ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi Romani tuae libidini largiantur, rogas.

XIV. 20. Complexio est, quae utramque complectitur exornationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum verbum saepius, et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Karthaginieneses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Karthaginienses. Videte ergo, quam conveniat eos impetrare. Item: Quem senatus damnarit, quem populus Romanus damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvetis?

Traductio est, quae facit, uti, quum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniores orationem reddat, hoc pacto:

Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere. Item: Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter vitam hominis petisset. At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus? Item: Divitias sine divitum esse: tu virtutem praefer divitiis. Nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur divitiae, quae virtutis pedisequae sint. 24. Ex eodem genere exornationis est, quum idem verbum ponitur modo in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas, quae multas tibi dabit curas? Item: Nam amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Item: Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam. In his quattuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius; sed inest festivitas quaedam, quae facilius auribus diiudicari, quam verbis demonstrari potest.

XV. Contentio est, quum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebeas. Item: In otio tumultuaris; in tumultu es otiosus; in re frigidissima cales; in ferventissima friges. Tacito quum opus est, clamas; ubi loqui convenit, obmutescis. Ades? abesse vis; abes? reverti cupis. In pace bellum quaeritas; in bello pacem desideras? In concione de virtute loqueris; in proelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, et graves et ornati poterimus esse.

22. Exclamatio est, quae conficit significationem

doloris aut indignationis alicuius per hominis aut urbis aut loci aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem. Item: O perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis! ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae maneant. Item: Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis; tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniis assumitis facultatem! Hac exclamatione si loco utemur, raro, et quum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volumus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est neque concinna, sed haec, quae, quum enumerata sunt ea, quae ob sunt caussae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Quum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab republica removebas et abalienabas, an non? et, utrum aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet ac fieri non sineret, an non?

XVI. 23. Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus unius cuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicabant, eam veneficii quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est, eam, quae suum corpus addiderit turpissimae cupiditati, timere permultos. Quos

istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tanto opere timeat, eos necesse est ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficii damnatam? [quid?] putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficio caussa, quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris? idemne hoc observabant? minime. Quid ita? quia viros ad unum quodque maleficio singulae cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paullo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendunt, eos hostes putare; qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi. 24. Haec exornatio ad sermonem vehementer accommodata est et animum auditoris retinet attentum quum venustate sermonis tum rationum expectatione.

XVII. Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, breviter

ostendit, hoc pacto: Difficile est primum virtutes revereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit. Item: Egens aequae est is, qui non satis habet, et is, cui satis nihil potest esse. Item: Optima vivendi ratio est eligenda; eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc pacto: Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt collocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt sub fortunae dominationem. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Quum enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia teneri. Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur, sine ratione et cum ratione. Hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. At hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare. Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores esse videamur. Quum ita interponentur, multum afferent ornamentum. Necesse est enim, eam comprobet tacitus auditor, quum ad

causam videat accommodari rem certam, ex vita et moribus sumptam.

XVIII. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item: Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et: Qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et cognoscentem sui fore in potestate, qui speres? Et: Qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit numquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui, quum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant, hi, postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? 26. Hoc exornationis genus brevibus et continuatis verbis perfectum debet esse, et quum commodum est auditu, propter brevem et absolutam conclusionem, tum vero vehementer id, quod opus est oratori, comprobatur contraria re, et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.

XIX. Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas. Id est unum quod appellatur membrum; deinde hoc excipitur oportet ab altero: Et amicum laedebas. Ex duobus membris haec exornatio potest constare; sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, et amicum laedebas, et tibi ipsi

non consulebas. Item: Nec reipublicae consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.

Articulus dicitur, quum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: Acrimonia, voce, vultu adversarios perterruisti. Item: Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit; hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere ex remotione brachii et contortione dexteræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro et celeri corpus vulnere consauciari videtur.

27. Continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolute sententiarum. Ea utemur commodissime tripartito: in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmitus in virtute, quam in casu, praesidium collocavit. In contrario, hoc modo: Nam si qui spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magno opere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quodsi in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam et contrarium et conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed alias quoque nonnumquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

XX. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constant

ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostra fiet: (nam id quidem puerile est,) sed tantum afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In praelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat; haec omnia graves casus administrabant. Item: Alii fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparavit. 28. In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevius, aut si, quum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae erunt, ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, quum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus. Diligentia comparat divitias, negligentia corrumpit animum: et tamen quum ita vivit, neminem prae se ducit hominem. Similiter desinens est, quum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item: Audacter territas, humiliter placas. Haec duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt; et ea re, his qui bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est, amorem petere, pu-

dorem fugere; diligere formam, negligere famam. Hic et ea verba, quae casus habent, ad casus similes et illa; quae non habent, ad similes exitus veniunt.

XXI. 29. Annominatio est, quum ad idem verbum et ad idem nomen acceditur commutatione unius litterae aut litterarum; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litterae, sic: Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, venit a te ante, quam Romam venit. Ex contrario, sic: Hic, quos homines alea vicit, eos ferro statim vincit. Productione eiusdem litterae, hoc modo: Hunc avium dulcedo ducit ad avium. Brevitate eiusdem litterae, hoc modo: Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis litteris, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amor mallet obtemperare. Demendis litteris, sic: Si lenones vitasset tamquam leones, vitae se tradidisset. Transferendis litteris, sic: Videte, iudices, utrum homini navo, an vano credere malitis. Item: Nolo esse laudator, ne videar adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem velis diligere. Hae sunt annominationes, quae in litterarum brevi commutatione aut productione aut translatione aut aliquo huiusmodi genere versantur. XXII. 30. Sunt autem aliae, quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi: Qui veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis. Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnumquam. Alterum genus hu-

iusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino Patres Conscripti circumscripti putentur. Haec annominatio magis accedit ad similitudinem, quam superior, sed minus, quam illae superiores, propterea quod non solum additae, sed uno tempore demptae quoque litterae sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione aut unius aut plurium nominum. 34. Unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt pervulgatae. Alexandrum omnes, ut maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si vita longior data esset, Oceanum manus Macedonum transvolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis hoc modo facient annominationem: Ti. Gracchum rempublicam administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio est oblata, quae virum rei-publicae amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum, fide captum malorum, perfidiae scelus vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes et vultum parentis aspersit. Sulpicium, cui paullo ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. 32. Haec tria proxima genera exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, quum in veritate dicemus; propterea quod non haec videntur reperiri posse sine elaboratione et consumptione operae. XXIII. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem, videntur accommodatiora. Quare

fides et gravitas et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis, et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione, propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas neque pulchritudo. Quare, quae sunt ampla atque pulchra, diu placere possunt; quae lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari; ita, si raro has interseremus exornationes et in caussa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

33. Subiectio est, quum interrogamus adversarios aut quaerimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit, deinde subiicimus id, quod oportet dici aut non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut obfuturum illis e contrario, hoc modo: Quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. Hereditas aliqua venit? non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum, aut, unde non est licitum, pecunias accepit. XXIV. Item: Saepe, iudices, animadverti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi praesidium petere; quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos iurati capite damnastis. An ad suam revertetur antiquam vitam, alicubi honeste tractatam? at hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, sci-

tis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non turpe putet, istius amicum nominari. Item: Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Quum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? quum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. 34. Multum inest acrimoniae et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, quum quaesitum est, quid oporteat, subiicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere convenit, quum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? An dimicaret? at quum parva manu prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod exspectarem, habebamus, neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea videbar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam quod factum sit, faciendum fuisse.

XXV. Gradatio est, in qua non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius ascen-

sum est, hoc modo: Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis et quod libet, licet, et quod licet, possunt, et quod possunt, audent, et quod audent, faciunt, et quod faciunt, vobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse statim facere coepi; neque facere coepi, et non perfecti; neque perfecti, et non probavi. Item: Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit. Item: Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatae superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. 35. Habet in se quemdam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: Maiestas reipublicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis. Item: Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convicio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Item: Non est ista diligentia, sed avaritia, ideo quod diligentia est accurata conservatio suorum, avaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis et compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perperessione gladiatoria periculorum susceptio. Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit et breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur, neque lucidius potuisse dici putetur.

XXVI. Transitio vocatur, quae quum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi, quid sequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis exstiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis; nunc, quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit haec aliquantulum exornatio ad duas res; nam et quid dixerit commonet, et ad reliquum comparat auditorem.

36. Correctio est, quae tollit id quod dictum est et pro eo id quod magis idoneum videtur reponit, hoc pacto: Quod si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, facile hoc perfici posset. Item: Nam postquam isti vicerunt atque adeo victi sunt: eam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O virtutis comes invidia, quae bonos insequeris plerumque atque adeo insectaris! Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata, tantummodo dicta videtur; [ast ea,] post ipsius oratoris correctionem, magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, praesertim quum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, quum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, quum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris, quum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quodsi continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

XXVII. 37. Occultatio * est, quum dicimus, nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiae addixisti,

dicere, si hoc tempus idoneum putarem; nunc consulto relinquo. Et illud praetereo, quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt; deinde quod iniuriarum satis fecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est. Item: Non dico te ab sociis pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es; furta, rapinas tuas omnes omitto. Haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest aut si longum est aut ignobile aut planum non potest fieri aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam eiusmodi intendisse actionem, quae redarguatur.

Disiunctio est, quum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quodque certo concluditur verbo, sic: Populus Romanus Numantiam delevit, Karthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt; nihil Karthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit; nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est. Item: Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exstinguitur. Hic utrumque, et in superiore exemplo unam quamque rem certo verbo concludi videmus. 38. Coniunctio est, quum interpositione verbi et superiores orationis partes comprehenduntur et inferiores, hoc modo: Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate. Adiunctio est, quum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formae dignitas aut morbo aut vetustate. Postremum

sic: Aut morbo aut vetustate formae dignitas deflorescit. Ad festivitatem disiunctio est appositae; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat: ad brevitatem coniunctio; quare saepius adhibenda est. Hae tres exornationes de simplici genere manant.

XXVIII. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis aut commiserationis, eiusdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchus, tumultus domesticos et intestinos comparat. Item: Commotus non es, quum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus? Item: Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi, et vulnus maius efficit in contrario caussae, quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: Rempublicam radicitus evertisti, civitatem funditus deiecisti. Item: Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius qui audit animum commoveri, quum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

39. Commutatio est, quum duae sententiae inter se discrepantes ex traiectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, proficiscatur, hoc modo: Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas. Item: Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item: Quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur. Item: Si poema loquens pictura est, pictura tacitum poema debet esse. Item: Quia stultus es,

ea re taces; non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici, quam commode fiat, quum contrariae sententiae tralatione verba quoque convertantur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, quum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

XXIX. Permissio est, quum ostendimus in dicendo, nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati, sic: Quoniam, omnibus rebus ereptis, solus superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relictæ sunt, vobis et vestrae condono potestati. Vos me, vestro quo pacto vobis videbitur, utamini atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, statuite; dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnumquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est accommodatum.

40. Dubitatio est, quum quaerere videtur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reipublicae consulum sive stultitiam sive malitiam dicere oportet sive utrumque. Item: Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium? nam quo te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio est, quum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, quum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas, te aut vacuum possedissem aut usu tuum fecissem aut emissem aut hereditate tibi venissem. Vacuum, quum ego adessem, possidere non potuisti; tuum etiam nunc usu fecissem non potes;

emptio nulla profertur; hereditate tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris. 44. Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. Sed non erit, tamquam in plerisque, ut, quum velimus, ea possimus uti. Nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.

XXX. Dissolutio est, quae, coniunctionibus verborum e medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item: Descende in integram defensionem, noli quidquam recusare, da servos in quaestionem, stude verum invenire. Hoc genus et acrimoniam habet in se et vehementissimum est et ad brevitatem accommodatum.

Praecisio est, quum dictis quibusdam reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur inchoatum in audientium iudicio, sic: Mihi tecum praecertatio non est, ideo quod populus Romanus me, — nolo dicere, ne cui forte arrogans videar; te autem saepe ignominia dignum putavit. Item: Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui? — non ausim dicere, ne, quum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar. Hic atrocior tacita suspicio, quam diserta explanatio facta est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danaïs datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, hae autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

XXXI. 42. Restant etiam decem exornationes ver-

borum: quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere sunt positae. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio confectur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis aut significationis causa. Imitationis, hoc modo, ut maiores rudere et vagire et mugire et murmurare et sibilare appellarunt. Significandae rei causa, sic: Postquam iste in rempublicam fecit impetum, fragor civitatis in primis est auditus. Hoc genere utendum raro est, ne novi verbi assiduitas odium pariat; sed si commode quis eo utatur et raro, non modo non offendet novitate, sed exornabit etiam orationem. Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine non potest appellari; ut si quis, quum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquit, istiusmodi fuerunt. Item: si quis, de adversario quum dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus et in laudando, et in laedendo, aut corpore aut animo aut extraneis rebus dicere, sicubi sit cognomen, quod pro certo nomine collocemus. XXXII. 43. Denominatio est, quae ab rebus propinquis et finitimis trahit orationem, qua possit intelligi res, quae non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis, de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet; aut ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet; aut instrumentum pro domino, ut si

quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam cito sarissae Graecia potitae sunt; aut idem Gallos significans dicat: Nec tam facile ex Italia materis Transalpina depulsa est; aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut si quis, quum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coegit; aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut quum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; et frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest vinci, nec Graecia disciplinis. Nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id quod continet, ut si quis aurum aut argentum aut ebur nomet, quum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio, rem simplicem assumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis providentia Karthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Karthago simpliciter appellari.

44. Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione aut traiectione. Perversione sic: Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra. Traiectione, hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Item: Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates. Huiusmodi traiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante

dictum est; in quibus oportet verba sint ad poeticum quemdam exstructa numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

XXXIII. Superlatio est oratio superans veritatem, alicuius augendi minuendive caussa. Haec sumitur separatim aut cum comparatione. Separatim sic: Quod si concordiam retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione aut a similitudine aut a praestantia [superlatio sumitur]. A similitudine sic: Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A praestantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Ex eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.

Intellectio est, quum res tota parva de parte cognoscitur, aut de toto pars [aut ab uno plura aut a pluribus unum]. De parte totum sic intelligitur: Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiaram intelligitur. De toto pars: ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat: Ostentas mihi divitias et locupletes copias iactas. 45. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus; in Italia quoque nonnemo sensit idem togatus. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora maerore pulsabat; itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani et Galli et togati, hic unum pectus et unus pulmo intelligitur; et erit illic diminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breves sunt, aut: parva statura, aut: longum in homine consilium, aut: oratio magna, aut: uti paucio sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

XXXIV. Tralatio est, quum verbum in quamdam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae caussa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Brevitatis caussa, sic: Recens adventus exercitus subito civitatem exstinxit. Obscenitatis vitandae caussa, sic: Cuius mater quotidianis nuptiis delectatur. Augendi caussa, sic: Nullius maeror et calamitas istius explere inimicitias et nefariam crudelitatem saturare potuit. Minuendi caussa, sic: Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paullulum in rebus difficillimis aspiravit. Ornandi caussa, sic: Aliquando reipublicae rationes, quae malitia nocentium exaruerunt, virtute optimatum revirescent. Tralationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

46. Permutatio est oratio aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes: similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, quum tralationes, una aut plures, frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: Nam quum canes funguntur officiis luporum, cui praesidio pecua credemus? Per argumentum tractatur, quum a persona aut a loco aut a re aliqua similitudo augendi aut minuendi caussa ducitur: ut si

quis Drusum Gracchi nitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic: ut si quis, hominem prodigum et luxuriosum illudens, parcum et diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem sic: Quid ait hic rex atque Agamemno noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, ut si quem impium, qui patrem verberaverit, Aeneam vocemus; intemperantem et adulterum Hippolytum nominemus. Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

XXXV. 47. Distributio est, quum in plures res aut personas negotia quaedam certa dispertiuntur, hoc modo: Qui vestrum, iudices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est; petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuите exemplum, quantae poenae sint in civitate hominibus istiusmodi comparatae. Item: Senatus est officium, consilio civitatem iuvare; magistratus officium est, opera et diligentia consequi voluntatem senatus; populi officium est, res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis deligere et probare; accusatoris officium est, inferre crimina; defensoris, diluere et propulsare; testis est dicere, quae sciat aut audierit; quaesitoris est unum quem-

que horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat aut audierit, argumentari et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa et, suum cuique tribuens officium, separatim res dividit plures.

XXXVI. 48. Licentia est, quum apud eos, quos aut vereri aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quo eos aut quos ii diligunt aliquo in errato vere reprehendere posse videamur, hoc modo: Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? Id tribuite vestrae culpae atque desinite mirari. Quid est enim, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentia vestra sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse. Item: Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? non omnes hae testibus comprobatae? non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitastis vituperationem, quae longe a vobis erat abfutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas et privatas et publicas calamitates

accepistis; quum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luce noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur, et eum, cuius opera nobis haec accidunt, vos remoramini diutius et alitis; ad reipublicae perniciem retinetis, quoad potestis, in civitate. XXXVII. 49. Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur; nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro. Et quod erit commotum licentia, id mitigetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera ab errato deterreat. Haec res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit, maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint, et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutius ratione comparatur, quum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiant obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris huiusmodi: Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; nimium creditis uni cuique: existimatis unum quemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis et frustra falsa spe iam diu detinemini. Stultitia vestra id, quod erat in vestra potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiae hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam, vos me privastis. Quid ita? quia, ut vobis

essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. 50. Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur; acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude et assimilatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam et sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

XXXVIII. Deminutio est, quum aliquid inesse in nobis aut in iis, quos defendimus, aut natura aut fortuna aut industria dicemus egregium, quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset: ut optime tenerem tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam et ad laudem comparandam satis dictum est. Item: Utrum igitur avaritiae caussa an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiae? at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quae contraria est avaritiae. Egestatis? at huic quidem pater (nolo nimium dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis observabimus. Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

XXXIX. 51. Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum

gravitate expositionem, hoc modo: Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim, sicut e cavea leo missus aut aliqua taeterrima bellua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare, iudices, eiicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite. Nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam immiseritis. Item: Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis. Grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit; filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti, insultabunt in horum miserias et superbi re simul et verbis invehantur. Item: Nam neminem vestrum fugit, Quirites, capta urbe quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem et vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem; qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, et quos natura aut voluntas necessitudine aut benevolentia coniunxit, distrahuntur; liberi partim e gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. Nemo, iudices, est, qui possit satis rem

consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commoveri, quum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

XL. 52. Divisio est, quae, rem semovens ab re, utramque absolvit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obiiciam? Si probus es, non meruisti; sin improbus, non commoveris. Item: Quid nunc ego de meis promeritis praedicem? Si meministis, obtundam; sin obliti estis, quum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim? Item: Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere, inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus; inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere, caussam maleficii non fuisse? Inter hanc divisionem et illam, quae de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: illa dividit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit; haec se statim explicat et, brevi dubius aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem.

XLI. Frequentatio est, quum res in tota causa dispersae coguntur in unum, quo gravior aut acrior aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste vitio? quid est, iudices, cur velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes into-

lerabilis. 53. Eiusdem generis est illa frequentatio, quae plurimum coniecturalibus caussis opitulatur, quum suspensiones, quae separatim dictae minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite, iudices, ea quae dixi separatim spectare; sed omnia colligite et conferte in unum. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat, et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae, et res ista bono nemini praeter istum fuit, neque alius quisquam aequae commode, neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit, neque praeteritum est ab isto quidquam, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit; et quum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi [et perficiendi] maleficii spe; et praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paullo post in ipso maleficio vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum rediisse constat; postera die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus et argumentis omnia comprobantur, et rumore populi, quem, ex argumentis natum, necesse est esse verum: vestrum est, iudices, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspensionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose; ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant [maleficia], necesse est casu non posse fieri.

Vehemens haec est exornatio et in coniecturali constitutione caussae ferme semper necessaria, et in ceteris generibus caussarum et in omni oratione adhibenda nonnumquam.

XLII. 54. Expolitio est, quum in eodem loco manemus, et aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicemus rem aut de eadem re. Eandem rem dicemus non eodem modo (nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire), sed commutate. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, quum, re semel dicta, iterum aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Quum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis reipublicae fugiendum putabit, et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone tum in acrimonia tum in alio atque alio genere vocis atque gestus, eadem verbis commutando, pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest neque parum est apertum; quare non eget exempli.

XLIII. 55. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiciemus aut ad sermocinationem aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est, (de qua planius paullo post suo loco dicemus; nunc breviter, quod ad hanc rem satis sit, attingemus,) in qua constituetur alicuius personae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo

facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reipublicae caussa suscipienda pericula putabit, saepe ipse sic secum loquetur: Non mihi soli, sed etiam, atque adeo multo potius, natus sum patriae; vita, quae fato debetur, saluti patriae potissimum solvatur. Aluit haec me; tute atque honeste produxit usque ad hanc aetatem; muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepta sunt? Quare saepe ego in periculis reipublicae nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, quum et nos commoti dicere videamur; et auditoris animum commovemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro reipublicae fortunis quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum; idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire. 56. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando; sed tractando dupliciter, sermocinatione et exsuscitatione.

XLIV. Sed de eadem re quum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam quum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subiicere; deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare; deinde afferre contrarium; (de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus:) deinde simile et exemplum; (de quo suo loco plura

dicemus:) deinde conclusionem; (de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat.) [In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est.] Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur. Sed ab eiusdem sententiae non recedemus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur: 57. Sapiens nullum pro republica periculum vitabit; ideo quod saepe fit, ut, quum pro republica perire noluerit, necessario cum republica pereat. Et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro republica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt, et ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, quum et eum quem debent honorem reipublicae reddunt, et pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaveris, naturae, quum cogat, reddere, patriae, quum roget, non dare; et quum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignaviam vivere; et quum pro amicis et parentibus et ceteris necessariis adire periculum velis, pro republica, in qua et haec et illud sanctissimum nomen patriae continentur, nolle in discrimen venire. Itaque uti contemnendus est, qui in navigando se quam navim mavult incolumem, ita

vituperandus est, qui in reipublicae discrimine suae plus, quam communi saluti, consulit. Navi enim fracta, multi incolumes evaserunt; ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur et pro legionibus in hostes immisisse medios; unde amisit vitam, at non perdidit. Re enim vilissima certam et parva maximam redemit. Dedit vitam, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloria, quae, cum summa laude prodita, vetustate quotidie magis enitescit. Quod si, pro republica decere accedere ad periculum, et ratione demonstratum est et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nulum pro salute patriae periculum vitant. 58. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus ut plura diceremus, quod non modo, quum causam dicimus, adjuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, quum exornabimus argumentationem, qua de re diximus in libro secundo.

XLV. Commoratio est, quum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit, et id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima demovendi. Huic exemplum satis idoneum subiici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed tamquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docui-

mus, huiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reipublicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

59. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa aut probandi aut apertius dicendi aut ante oculos ponendi. Et quomodo quattuor de causis sumitur, ita quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unam quamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. XLVI. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas arduas accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit, ita melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit; propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane et perspicue et probabiliter dici potuit, hoc modo: Minus bonos imperatores a melioribus exercitus accipere solere; sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam compararetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, quum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paullo ante, quum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur, probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamvis natura

bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est veri simile, non posse virtutem sine doctrina comparari; quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumptum est probandi caussa. 60. Dictum est autem per negationem; id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. XLVII. Sumetur et apertius dicendi caussa similitudo per brevitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, pervenire possis; sed, ut productus studio et viribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui verbi caussa post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur ultra finem; in amico tantum benevolentiae, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurret amicitiae studio. Dictum autem simile est per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii caussa sumetur similitudo, quum dicetur per collationem, sic: Uti citharoedus, quum prodierit optime vestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta, et cum corona aurea, magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura apposita ad dignitatem; si, quum magnam populo commoverit iis rebus expectationem, repente silentio facto vocem emittat acerbissimam cum tur-

piissimo corporis motu, quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemptus, eiicitur: item, si quis in excelso loco et in magnis ac locupletibus copiis collocatus fortunae muneribus et naturae commodis omnibus abundabit; si virtutis et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit; quo magis ceteris rebus copiosus erit et illustris et exspectatus, eo vehementius derisus et contemptus, ex omni conventu bonorum eiicietur. Hoc simile, exornatione utriusque rei, et alterius inertiae artificis, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectum omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quod proposita similitudine paria sunt omnia relata.

XLVIII. 64. In similibus observare oportet diligenter, ut, quum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi: Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt. — Ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderint, devolant omnes. Sed inventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res, animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et caelestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare aut docere aut apertiore rem facere aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota totae rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

XLIX. 62. Exemplum est alicuius facti aut dicti [praeteriti] cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de caussis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, quum nullius rei nisi dignitatis caussa sumitur; apertioem, quum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, quum magis veri similem facit; ante oculos ponit, quum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu tentari possit. Unius cuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare nolui-
mus, neque pauca, quominus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine collatio. Haec sumitur aut laudis aut vituperationis caussa. Laudis caussa, sic: Ibat in praelium, corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis. Vituperationis, ut in odium aut in invidiam aut in contemtionem adducat. Ut in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu rabido, venenato spiritu, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere possit. Ut in invidiam adducat, hoc modo: Iste, qui divitias suas iactans, sicut Gallus e Phrygia aut ariolus quispiam, depressus et oneratus auro, clamat et deierat. Ut in contemtionem, sic: Iste, qui tamquam cochlea abscondens retentat sese tacitus, quo sit tutus, cum domo sua, ut comedatur, aufertur.

L. 63. Effictio est, quum exprimitur atque effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit

ad intelligendum, hoc modo: Hunc, iudices, dico rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix; si quo modo potest vobis in memoriam redire. Habet haec exornatio quum utilitatem, si quem velis demonstrare; tum venustatem, si breviter et dilucide facta est. Notatio est, quum alicuius natura certis describitur signis, quae sicuti notae quaedam naturae sunt attributa. Ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecuniae describere: Iste, inquires, iudices, qui, se dici divitem, putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? Quum vero sinistra mentum sublevat, existimat se gemmae nitore et auri splendore aspectus omnium praestringere. Quum puerum respicit hunc unum, quem ego novi, (vos non arbitror novisse,) alio nomine appellat, deinde alio atque alio. Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid isti barbari turbent; ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter numeretur, si potest, ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam novit: Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum et Sosiam. Sane. Deinde casu veniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinatur, invitarant. Ex ea re homo hercle sane conturbatur; sed tamen a vitio naturae non recedit. Bene, inquit, facitis, quum venitis; sed rectius fecisse-

tis, si ad me domum recta abiissetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum novissemus. At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit, in agris cuiusmodi frumenta sint; negat se, quia villae incensae sint, accedere posse, nec aedificare etiam nunc audere; tametsi in Tusculano quidem coepi insanire et in iisdem fundamentis aedificare. LI. 64. Dum haec loquitur, venit in aedes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum; quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. Hic, inquit, habito. Perspicit argentum, quod erat expositum; visit triclinium stratum: probat. Accedit servulus: dicit homini clam, dominum iam venturum, si velit exire. Itane? inquit; eamus hospites; frater venit ex Salerno: ego illi obviam pergam; vos huc decuma veni-tote. Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam coniicit; illi decuma, quo iusserat, veniunt: quaerunt hunc; reperiunt, domus cuius sit; in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die; narrant, expostulant, accusant. Ait iste, eos similitudine loci deceptos angiporto toto deerrasse; se contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne comparat; iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. Nuntiat puer, argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat). Apagete, inquit, aedes commodavi, familiam dedi: argentum quoque vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quae

deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim. 65. Huiusmodi notationes, quae describunt, quid consentaneum sit unius cuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli caussa coeperamus, aut invidi aut timidi aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris; denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

LII. Sermocinatio est, quum alicui personae sermo attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Quum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur. Irrumpit in aedes subito; deinde magna voce: Ubi est iste beatus, inquit, aedium dominus? quin mihi praesto fit? quid tacetis? Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, et per ea, quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri; noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam. Nos quoque fuimus beati; nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare non desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea, venisse istum et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit: Heus, inquit, Gorgia, pediseque puerorum, absconde pueros; defende; fac, ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix haec dixerat, quum ecce iste praesto: Sedes, inquit, audax? non vox mea tibi vitam ade-

mit? exple inimicitias meas, et iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu: Verebar, inquit, ne plane victus essem. Nunc video; in iudicio mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum, et superare pulcherrimum est; interficere me vis. Occidar equidem, sed victus non peribo. At iste: In extremo vitae tempore etiam sententiose loqueris? neque ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier: Immo quidem ille rogat et supplicat; sed tu, quaeso, commovere; et tu, per deos, inquit, hunc examplexare. Dominus est; vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor, loqui, quae me digna non sunt? tace et, quae curanda sunt, cura. Tu cessas, mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere? Iste mulierem repulit ab se lamentantem; illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse uni cuique sermones ad dignitatem accommodatos; id quod oportet in hoc genere observare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaveritis? nonne omnes hac utentur oratione? deinde subiicere sermonem.

LIII. 66. Conformatio est, quum aliqua, quae non adest, persona confingitur quasi adsit, aut quum res muta aut informis fit loquens et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto: Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor? Quam dolis malitiosa

Karthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemi nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quod si nunc L. ille Brutus reviviscat et hic ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperit, vos partem servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis? Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus et commiseratione.

67. Significatio est, quae plus in suspitione relinquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exsuperationem, quum plus est dictum, quam patitur veritas, augendae suspitionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, quum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: Prospice tu, qui plurimum cernis. LIV. Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, ita haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animum adverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, quum res, quae sequantur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione; ut si salsamentarii filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si, quum incipimus aliquid dicere,

praecidimus, et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma et aetate nuper alienae domui: — nolo plura dicere. Per similitudinem, quum, aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse. Inulti iacent Gracchi. Haec exornatio plurimum festivitatis habet interdum et dignitatis; sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari.

68. Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: Lemnum praeteriens cepit; inde Thasi praesidium reliquit; post urbem in Bithynia sustulit; inde appulsus* in Hellespontum, statim potitur Abydo. Item: Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis. Tum: Proficiscitur in Asiam, deinde exsul et hostis est dictus, post imperator, postremo factus est consul. Habet paucis comprehensa brevitatis multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, quum aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit immorari.

LV. Demonstratio est, quum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut a rebus consequentibus aut a circumstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia desisteret, iubet advocari concionem. Iste interea, scelere et malis cogitationibus redundans, evolat ex templo Iovis, et sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluri-

bus aliis ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam; hic, subsellium quoddam calce premens, dextra pedem defringit, et alios hoc idem iubet facere. Quum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt: et ex aliis alii partibus convolant, . . . atque e populo unus, fuge, inquit, Tiberi, fuge. Non vides? respice, inquam. Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet bracchium; et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nulla voce delabens, insita virtute concidit tacitus. Iste, viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iovis contulit sese. 69. Haec exornatio plurimum prodest in amplificanda et commiseranda re huiusmodi enarrationibus. Statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos.

LVI. Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone effeatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione; quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt: aut si, quicum libenter exerceantur, non habent, aut si sibi diffidunt, aut si nesciunt, quam viam sequi debeant; quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter

amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus, et alia sunt meliora, quae multo intentius petimus in vita, ut, etiam si non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. [Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus caussarum inveniri oporteat; dictum est, quo pacto eas disponere conveniat; traditum est, qua ratione esset pronuntiandum; praeceptum est, qua via meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.]

M. TULLII CICERONIS
R H E T O R I C O R U M

VEL DE

INVENTIONE RHETORICA
LIBRI DUO

QUI RELIQUI SUNT EX QUATTUOR.

NOTITIA LITTERARIA.

Hoc opus, in quo conficiendo auctorem librorum ad Herennium Cicero secutus videtur (cf. Schütz. Argum. librr. ad Her.) vel absolutum (cf. de Inv. II, 59.) edere non ante annum 665. U. C. potuit (cf. notit. litt. librr. ad Herenn.) Schützio autem adolescens intra annos 666. et 672. conscripsisse videtur.

LIBER PRIMUS.

ARG. Cicero primum de magno eloquentiæ in omni vita ac republica usu et abusu, de origine eius et incrementis, via ac ratione sensim sensimque auctis disserit. Deinde de eloquentiæ officio et fine, materia et partibus agit, quarum quinque facit, inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Ac deinceps, qualis inventio in omni caussarum constitutione tum conjecturali, tum definitiva, tum generali esse debe-

at, accurate explicat. Quo facto exordiorum, narrationum, partitionum, confirmationum, refutationum, conclusionum regulas ac praecepta ponit, eorumque quum virtutes tum vitia et usum demonstrat.

I. 4. Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. Nam quum et nostrae reipublicae detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum; quum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo quum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus civis fore videtur.

2. Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis a natura profectae, considerare principium; reperiemus id ex honestissimis causis natum atque ab optimis rationibus profectum.

II. Nam fuit quoddam tempus, quum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant; nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo legitimas viderat nuptias; non certos quisquam aspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quae materies et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agris et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit, et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris et immanibus mites reddidit et mansuetos.

3. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas vitae rationes traduceret. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent, et aliis parere sua voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi caussa, sed etiam vitam amittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo, nisi gravi et suavi commotus oratione, quum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere,

ut, inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari, et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur, et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero calliditas * quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit. III. Atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

4. Veri simillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere; sed, quum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis quum saepe a mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Itaque quum in dicendo saepe par, nonnumquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, quum ad gubernacula reipublicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima et miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex

aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa et tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum et studiosius adaugendum. 5. Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum reipublicae detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit et reipublicae consulendum. IV. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Laelium, neque horum (ut vere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute amplificata auctoritas et, quae his rebus ornamento et reipublicae praesidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice perverse abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium perniciie plurimum possint; quum praesertim hoc unum sit, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, quum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is,

qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quid dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius et expeditius unius cuiusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

V. 6. Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis ex rebus constat. Eius quaedam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. Nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magno opere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem; finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid officio conveniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum apposite, finem, sanare curatione; item oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, quum id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus.

7. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. Ut si medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur; item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res ma-

teriam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alii plures, alii pauciores existimaverunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subiicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum, quod positum in disceptatione et consultatione civili habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. VI. 8. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere videtur, qui oratoris materiam in caussam et in quaestionem dividat. Caussam esse dicit rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. Nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberativam, demonstrativam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum praeter honestatem? verine sint sensus? quae sit mundi forma? quae solis magnitudo? Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plu-

rimo cum labore consumpta intelligimus, eas, sicut aliquas parvas res, oratori attribuere, magna amentia videtur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia falsum quiddam constituisse de oratoris officio et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere; quod eum minime potuisse, omnes videmus. VII. 9. Quare materia quidem nobis rhetoricae videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem hae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similitum, quae causam probabilem reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus et officium et finem huiusce artis, aliud in tempus differemus. Nam et multorum verborum indigent et non tanto opere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia

artis ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur conjuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni caussarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

VIII. 40. Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio caussarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti: Non feci, aut: Iure feci. Quum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Quum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Quum vero, qualis sit res, quaeritur, quia et de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At quum causa ex eo pendet, quod aut non is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, tralativa dicitur constitutio, quia tralationis et commutationis actio indigere videtur. Atque harum aliquam in omne caussae genus incidere necesse est. Nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae; quare eam ne causam quidem convenit putari.

41. Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiace[m] Ulixes. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani. Et quid futurum sit, hoc

modo: Si Karthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum. Nominis est controversia, quum de facto convenit, et quaeritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, quod de re ipsa non conveniat, non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, et idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in eiusmodi generibus definienda res erit verbis et breviter describenda: ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur an sacrilegus sit iudicandus. Nam id quum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicant*.

IX. 12. Generis est controversia, quum et, quid factum sit, convenit et, quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum et cuiusmodi et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: Iustum an iniustum; utile an inutile; et omnia, in quibus, quale sit id quod factum est, quaeritur, sine ulla nominis controversia. Huic generi Hermagoras partes quattuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicalem, negotialem: quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum brevi, ne aut, si taciti praeterierimus, sine caussa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt caussarum, non possunt recte partes alicuius generis caussae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem ge-

nus esse et pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio genera sunt caussarum. Nam aut nulum caussae genus est aut iudiciale solum aut et iudiciale et demonstrativum et deliberativum. Nullum dicere caussae esse genus, quum caussas esse multas dicat et in eas praecepta det, amentia est; unum autem iudiciale solum esse qui potest, quum deliberatio et demonstratio neque ipsae similes inter se sint, et ab iudicali genere plurimum dissideant, et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis caussae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

X. 43. Quod si generis caussae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis caussae partes putabuntur. Pars autem caussae est constitutio omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio et deliberatio generis caussae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, demonstratio et deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, et ipsa et pars eius, intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi, constitutionem intentionis esse depulsionem; placeat igitur oportet demonstrationem et deliberatio-

nem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem primam caussae accusatoris confirmationem dixerit, sive defensoris primam deprecationem; nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

14. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalis esse et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et definitiva esse et tralativa. Et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se vim continere; ideo quod una quaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur; altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitivam et tralativam solet habere constitutionem, et unam aliquando et plures nonnumquam. Ergo ipsa neque constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu venire. Genera igitur, ut ante diximus, haec caussarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. XI. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iuridicalem et negotialem. Iuridicalis est, in qua aequi et iniqui natura, aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iurisconsulti existimantur. 15. Ac iuridicalis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; assumptiva, quae ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem,

foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur postulat. Haec in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, quum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, quum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa vi et potestate in alium reus remove conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut caussa aut factum in alium transferetur. Caussa transfertur, quum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem, quum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria laceggerit. Comparatio est, quum aliud aliquod alicuius factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

16. In quarta constitutione, quam tralativam nominamus, eius constitutionis est controversia, quum aut quem aut quicum aut quomodo aut apud quos aut quo iure aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores, nec retulerunt in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam

imprudencia falli putamus, (res enim perspicua est,) quam invidia atque obtreccatione quadam impediri.

XII. Et constitutiones quidem et earum partes exposuimus; exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri videmur, quum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, quum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit accommodari.

17. Constitutione causae reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: Utrum Karthago diruatur, an Karthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint. Deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae ex descriptionis genere nascitur. XIII. Eius autem genera, quae sunt separata a constitutionibus, quinque sunt. Nam quum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus de scripto et

sententia; secundum ex contrariis legibus; tertium ambiguum; quartum ratiocinativum; quintum definitivum nominamus. 48. Ratio est autem, quum omnis quaestio non in descriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

Ac tum, considerato genere caussae et cognita constitutione, quum, simplexne an coniuncta sit, intellexeris et, scripti an rationis habeat controversiam, videris; deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum caussae sit; quae omnia a constitutione profisciscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione caussarum gignitur controversia, hoc modo: Non iure fecisti; iure feci. Caussarum autem haec est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: Iurene fecerit? Ratio est ea, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquetur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat: Iure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem. [Qua sublata, omnis quoque controversia sublata sit.] Ergo eius caussae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex infirmatione et confirmatione rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paullo ante exposuimus: illa enim meum, inquit, patrem occiderat. At non, inquit adversarius, abs te filio matrem necari oportuit; potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. XIV. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controversia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectumne fuerit, ab Oreste matrem occidi,

quum illa Orestis patrem occidisset. 19. Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris et appositissima ad iudicationem: ut si velit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur,) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem, ut: factum est, non est factum; factumne sit? Quot autem in caussa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

His omnibus in caussa repertis, tum denique singulae partes totius caussae considerandae sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum caussa, ex his ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare quum iudicatio, et ea quae ad iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Eae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

XV. 20. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem; quod eve-

niet, si eum benevolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri caussam volet, eum necesse est genus suae caussae diligenter ante cognoscere. Genera caussarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum caussae genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus; admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod negligitur ab auditore et non magno opere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est. Quare quoniam tam diversa sunt genera caussarum, exordiri quoque dispari ratione in uno quoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem. Principium est oratio, perspicue et protinus efficiens auditorem benevolum aut docilem aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

24. In admirabili genere caussae, si non omnino infesti auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed ira augetur atque inflammatur odio. In humili autem genere caussae contemptionis tollendae causa necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus caussae, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis et partem honestatis

habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum caussa translata videatur. Quum autem erit honestum caussae genus, vel praeteriri principium poterit vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus aut a lege aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis; sin uti principio placebit, benevolentiae partibus utendum est, ut id quod est augeatur. XVI. In obscuro caussae genere per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque res rationibus confici possit.

22. Benevolentia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa caussa. Ab nostra, si de nostris factis et officiis sine arrogantia dicemus; si crimina illata et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum profertur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur atque eorum usus arrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur, quam caussae suae confidere; in contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur; et si, de his quam honesta existimatio, quantaque eorum iu-

dicii et auctoritatis expectatio sit, ostendetur; ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemptionem deprimemus. 23. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos illustres homines aut ad deos immortales aut ad summam rempublicam pertinere; et si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia. Nam et quum docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

XVII. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, quum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, quum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudine aut ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur aut eo tempore locus dicendi datur, quum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnumquam animus auditoris offenditur. 24. Si causae turpitudine contrahet offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit ad id quod diligit auditoris animus traducatur; et dissimulare id te defensurum,

quod existimeris defensurus; deinde, quum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem et dicere, ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri: deinde, quum lenieris eum qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud; ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde eandem aut consimilem aut maiorem aut minorem agi rem in praesenti demonstrare. 25. Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putarint et maxime ii, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri, et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor quum eum, quem adversarii perturbatum putat oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine caussa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a caussa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est, ab aliqua re nova aut ridicula incipere aut, ex tempore quae nata sit; quod genus, strepitu, acclamatione; aut iam parata, quae vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat irrisionem; aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid

triste, novum, horribile statim non incommodum est iniicere. Nam ut cibi satietas et fastidium aut sub-amara aliqua re relevatur aut dulci mitigatur; sic animus defessus audiendo aut admiratione integratur aut risu novatur.

XVIII. Ac separatim quidem quae de principio et insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt. Nunc quiddam breviter et communiter de utroque praecipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendet: splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosae diligentiae nascitur; quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. 26. Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summo opere vitare oportebit: vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, tralatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur; commune, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae, potest convenire; commutabile, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contraria parte dici; longum, quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producit; separatum, quod non ex ipsa causa ductum est nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Tralatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat: ut si qui docilem faciat auditorem, quum benevolentiam causa desiderat, aut si principio utatur, quum insinuationem res postulat. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quo-

rum caussa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum neque attentum neque docilem efficit aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

XIX. 27. Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera: unum genus est, in quo ipsa caussa et omnis ratio controversiae continetur; alterum, in quo degressio aliqua extra caussam aut criminationis aut similitudinis aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis caussa interponitur; tertium genus est remotum a civilibus caussis, quod delectationis caussa non inutili cum exercitatione dicitur et scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae nec veri similes res continentur, cuiusmodi est:

Angués ingentes álites, iuncti iugo.

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota: quod genus, Appius indixit Karthaginiensibus bellum. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is pósquam excessit éx ephébis, Sósia —

Illam autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clámans: Quid agis Mítio?

cur pérdis adolescéntem nobis? cúr amat?

cur pótat? cur tu his rébus sumptum súggeris?

Vestitu nimio indúlges, nimium ineptus es.

Nimium ipse durus 'st præter æquumque et bonum.
Hoc in genere narrationis multa inesse debet festi-
tas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimi-
litudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione,
desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortu-
nae commutatione, insperato incommodo, subita lac-
titia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex iis, quae
postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumen-
tur.

XX. 28. Nunc de narratione ea, quae caussae con-
tinet expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur
eam tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut proba-
bilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde ini-
tium sumetur et non ab ultimo repetetur, et si, cuius
rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicen-
tur; (nam saepe satis est, quid factum sit, dicere;
non ut enarres, quemadmodum sit factum:) et si non
longius, quam quod scitu opus est, in narrando pro-
cedetur, et si nullam in rem aliam transibitur; et si
ita dicetur, ut nonnumquam ex eo, quod dictum sit,
id quod non sit dictum intelligatur; et si non modo
id quod obest, verum etiam id quod nec obest nec
adiuvat præteribitur; et si semel unum quidque di-
cetur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit,
deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis
decipit, ut, quum se breves putent esse, longissimi
sint; quum dent operam, ut res multas breviter di-
cant, non ut omnino paucas res dicant et non plures,
quam necesse sit. Nam plerisque breviter videtur
dicere, qui ita dicit: Accessi ad aedes; puerum evo-
cavi; respondit: quaesivi dominum; domi negavit
esse. Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere,
tamen, quia satis fuit dixisse, domi negavit esse, sit

rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est. 29. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur; et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si caussae factorum exstabunt; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum, si spatii satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum qui agent naturam et ad vulgi morem et ad eorum qui audient opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. 30. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne, aut quum obsit narratio aut quum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, quum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando et causam agendo leniri oportebit. Quod quum acciderit, membratim oportebit

partes rei gestae dispergere in causam et ad unam quamque confestim rationem accommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tum, quum aut, ab adversariis re exposita, nostra nihil interest, iterum aut alio modo narrare; aut quum ab iis qui audiunt ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod quum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, quum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat; quo de genere agemus tum, quum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, quum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo; quae illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. 34. Recte habita in causa partitio illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Partes eius sunt duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis

quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quae partitio quid conveniat aut quid non conveniat ostendit, haec debet illud quod convenit inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse a filio, convenit mihi cum adversariis. Item contra: Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem, convenit. Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione; quaequemadmodum inveniretur, ante dictum est. 32. Quae autem partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, quum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia quae incidunt in causam genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo animali pars est; Thebani aut Troiani genus. XXIII. Haec ideo diligentius inducitur descriptio, ut, aperte intellecta generali praescriptione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur: Ostendam, propter cupiditatem et audaciam et avaritiam adversariorum

omnia incommoda ad rempublicam pervenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est avaritia.

33. Hoc igitur vitandum est, ne, cuius genus posueris, eius speciem* aliquam, sicut diversam ac dissimilem partem, ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id quum in prima partitione caussae erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, quum ad ipsum ventum erit explicandum in caussae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam adversarios, quod arguimus, et potuisse facere et voluisse et fecisse; nam fecisse satis est ostendere: aut, quum in caussa partitio nulla sit et quum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione; id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tanto opere pertineant, quae versantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur, et omnibus explicatis peroratum sit; hoc modo, ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

*Eo pacto et gnati vitam et consilium meum
cognoscēs, et quid facere in hac re te velim.*

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sósia, —
[liberius vivendi fuit potestas.]

deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et omnibus absolutis finem dicendi fecit, sic nobis placet et ad singulas partes accedere et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

XXIV. 34. Confirmatio est, per quam argumentando nostrae caussae fidem et auctoritatem et firmiter adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula caussarum genera dividuntur. Verumtamen non incommodum videtur, quamdam silvam atque materiam universam ante permixtam et confusam exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quemadmodum unum quodque caussae genus, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

Omnis res argumentando confirmatur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod uni cuique personae attribuitur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est; partes autem eius

enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius est. 35. Eae autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit, et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an barbarus; patria, Atheniensis an Lacedaemonius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Praeterea comoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliviosus; comis, officiosus, pudens, patiens an contra. Et omnino, quae a natura dantur animo et corpori, [considerabuntur] in natura. Nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. XXV. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, servus sit an liber, pecuniosus an tenuis, privatus an cum potestate, si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus an contra, quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit affectus erit considerandum. 36. Habitum autem appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem; ut virtutis aut artis alicuius perceptionem, aut quamvis scientiam et item corporis aliquam commodita-

tem non natura datam, sed studio industriaque partam. Affectio est, animi aut corporis ex tempore, aliqua de caussa, commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium est autem animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiae, poeticae, geometriae, litterarum. Consilium est aliquid faciendi non faciendive * excogitata ratio. Facta autem et casus et orationes tribus ex temporibus considerabuntur; quid fecerit aut quid ipsi acciderit aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accadat, quid dicat; aut quid factururus sit, quid ipsi casurum sit, quae sit usus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

XXVI. 37. Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriae proditio; deinde caussa eius summae, per quam et quam ob rem, et cuius rei caussa factum sit quaeritur; deinde ante gestam rem quae facta sint, continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

38. In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeritur locus, tempus, occasio, modus, facultates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam

videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit aut fuerit. 39. Tempus est autem id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est,) pars quaedam aeternitatis, cum alicuius annui, menstrui, diurni nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierint considerantur; et eorum ipsorum, quae propter vetustatem obsoleverint, ut incredibilia videantur et iam in fabularum numero reponantur; et quae, iam diu gesta et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in litteris exstent; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item quae instent in praesentia et quae quum maxime fiant et quae consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni et mensis et diei et noctis et vigiliae et horae et in aliqua parte alicuius horum. XXVII. 40. Occasio est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur; verum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis aut in anno aut in aliqua anni parte spectatur; in occa-

sione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare quum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de caussa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum; commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus; singulare autem est, quod aliqua de caussa privatim alicui solet accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, somnus. 44. Modus autem est, in quo, quemadmodum et quo animo factum sit, quaeritur. Eius partes sunt prudentia et imprudentia. Prudentiae autem ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasionem fecerit; imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, et in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem et cetera, quae in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit aut sine quibus aliquid confici non potest.

XXVIII. Adiunctum negotio autem id intelligitur, quod maius et quod minus et quod aequae magnum et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium et quod disparatum, et genus et pars et eventus. Maius et minus et aequae magnum ex vi et ex numero et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur. 42. Simile autem ex specie comparabili aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod, positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: sapere et non sapere.

Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicuius exitus negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia.

43. Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde, eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde, eequae ea de re aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium; deinde natura eius evenire vulgo soleat, an insolenter et raro; postea homines id sua auctoritate comprobare, an offendere in iis consueverint; et cetera, quae factum aliquod similiter, confestim aut ex intervallo, solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae positae sunt in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eae, quas commemoravimus, sunt attributae.

XXIX. 44. Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria debet esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec

probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. 45. Complexio est, in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitarum caussa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine caussa maleficium susceptum esse non potest; sed neque inimicitiae fuerunt nec metus ullus nec spes ex morte illius alicuius commodi neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter oportebit videre, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat et quamdam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

46. Probabile autem est id, quod fere solet fieri, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad haec quamdam similitudinem, sive id falsum est sive verum. In eo genere, quod fere solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si avarus est, negligit iusiurandum. In eo autem,

quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: impiis apud inferos poenas esse paratas; eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse. XXX. Similitudo autem in contrariis et paribus et in iis rebus, quae sub eadem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. 47. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. In iis rebus, quae sub eadem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Haec tum vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus; tum veri similia, hoc modo: Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.

Omne autem (ut certas quasdam in partes distribuamus) probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est aut credibile aut iudicatum aut comparabile. 48. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati

legibus iudicarunt; commune est, quod omnes vulgo probarunt et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur; approbatum est, quod homines, quum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut [Horatii factum a populo approbatum, quod occidit sororem, quum illa devictum Curiatium hostem doleret; vel ut] Gracchi patris factum, quem populus Romanus [ob id reum factum], quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram [iterum] consulem fecit. 49. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscuntur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quaeque constitutio et pars constitutionis et omnis controversia, sive in ratione sive in scripto versetur, tractari debeat, et quae in quamque argumentationes convenient, singillatim in secundo libro de uno quoque genere dicemus. In praesenti tantummodo numeros et modos et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus; post describe et electe in genus quodque caussae, quid cuique conveniat, ex hac copia digere-mus.

50. Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, et certas in

partes distingui et suavissimum est et summe necessarium et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praeceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed praecipendi quoque summa difficultas.

XXXI. 51. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensiones * eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur; velut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates cum Xenophontis uxore et cum ipso Xenophonte Aspasia locutam: Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Agesis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum malis, an illius? Hic mulier erubuit. 52. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est; tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque vestrum, in

quit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu mulier optimum virum vis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lector in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requireritis, ut et tu maritus sis quam optimae, et haec quam optimo viro nupta sit. Hic quum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, si quis separatim quaereret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. 53. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. XXXII. Hoc in genere praecipendum nobis videtur, primum ut illud, quod inducimus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit, quas res, quasi non dubias, ante induxerimus: (nam aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus;) deinde non intelligat, quo spectent illae primae inductiones, et ad quem sint exitum perventurae. 54. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo longius

rogationem procedere non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda responsio est aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum: prima pars ex similitudine constat una pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt; tertia ex conclusionem, quae aut confirmat concessionem aut, quid ex ea conficiatur, ostendit. XXXIII. 55. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quid ex civili caussarum genere exempli subiecerimus, videtur eiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum, sed ut eorum voluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi monstratum, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit et, quum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, quum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si, iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse ascribat ad legem, et addat hanc exceptionem: EXTRA QUAM SI QUIS REIPUBLICAE CAUSSA EXERCITUM

NON TRADIDERIT, patiemini? Non opinor. Quod si vosmetipsi, quod a vestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris caussa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? Profecto non patietur. Quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intelligentiam; non potest ita videri, iudices. Quod si litteris corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest, videte ne multo indignius sit, id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum videtur.

XXXIV. 57. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, quum idem usu dicendi sequerentur, paullulum in praeciendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus, quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

58. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea,

quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem navigii ratio est: nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur. 59. Quum propositio sit hoc pacto approbata et duae partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuae commutationes non modo quadam ex necessitudine semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re umquam mutatae quidquam nocuerunt. Quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum quum conduxerit breviter propositionem et assumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: Quod si melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus; consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. XXXV. 60. Qui autem tripartitam esse

dicunt, ii non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam neque assumptionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem; quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quae ab illis assumptio et assumptionis approbatio dicatur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata aliis tripartita, aliis quinquepartita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad rationem praeceptionis. 64. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractaverunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque a Peripateticis et Theophrasto frequentatum; deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praecipienda postulet, commoremur.

XXXVI. 62. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, et non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumenta-

tione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est a propositione approbatio. Quod enim et adiungi et separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur et a quo separatur; est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione; et quaedam, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. 63. Ea est huiusmodi: Si, quo die ista caedes Romae facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in caede non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis; qua inducta, complexio consequetur. Est igitur quaedam propositio, quae non indiget approbatione. Nam esse quidem quamdam, quae indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiusvis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. 64. Simili modo liquet, alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione. Si quadam in argumentatione satis est uti assumptione et non oportet adiungere approbationem assumptioni, quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam extra assumptionem est approbatio. Est autem argumentatio quaedam, in qua as-

sumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: 65. Quae perspicuam omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: Si oportet velle sapere, dare operam philosophiae convenit. Haec propositio indiget approbationis; non enim perspicua est neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est haec: Oportet autem velle sapere. Hoc quia ipsum ex re perspicitur et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est ergo assumptio quaedam, quae approbationis non indiget; nam quamdam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. XXXVII. 66. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quamdam argumentationem, in qua neque propositio neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam et breve exempli causa ponamus: Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia vitanda est. Hic et assumptio et propositio perspicua est; quare neutra quoque indiget approbatione. Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur neque in propositione neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam vim suam tamquam certam et propriam obtinere. Quod si ita est, commo-

de partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

67. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis: propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit; assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur; assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripartita; tertia tripartita; dein bipartita; quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videri posse consistere.

XXXVIII. 68. Eorum igitur, quae constant, exempla ponemus, horum, quae dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum reipublicae referre oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque utilitatem reipublicae proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, quum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum caussa salvas esse vult, sed reipublicae, quod ex legibus omnes rempublicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipu-

blicae servimus, ex reipublicae commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius caussa est instituta: sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod reipublicae conducatur, proficisci, quoniam eius caussa sunt comparatae. 69. Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras legis perscrutari, et legem, ut aequum est, ex utilitate reipublicae considerate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius atque antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. At hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi reipublicae caussa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipublicae salutis caussa, id non ex reipublicae salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem saluti reipublicae profuit, profecto non potest eodem facto et communibus fortune consuluisse et legibus non obtemperasse. XXXIX. 70. Quattuor autem partibus constat argumentatio, quum aut proponimus aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, quum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum

est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam, quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quod si litterae non exstarent, magno opere eas requireremus, ut ex iis scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permetteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur; nedum nunc istum patiamur, quum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae caussae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quod si vos, indices, legibus obtemperare debetis, et id facere non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini, quid caussae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? 71. Assumptionis autem approbatione praeterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui saepe numero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum stultum; tertio turpe. Karthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. 72. Utraque approbatione praeterita, tripartita fit, hoc pacto: Aut metuamus Karthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.

XL. Sunt autem, qui putent, nonnumquam posse complexione supersederi, quum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo:

Si peperit, virgo non est: peperit autem. Hic satis esse dicunt proponere et assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur[, complexionis rem non indigere]. Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse et illud vitium, quod illis displicet, magno opere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. 73. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligentur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem saluti reipublicae profuit; profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse: aut ita, ut ex contrario conficiatur sententia, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis: aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus: aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur, necesse est. Id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, et inferas id quod sequitur: fecit igitur incestum; et concluderis argumentationem, et perspicuam fugeris complexionem. 74. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet; in brevibus id solum, quod conficitur, exponere; in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit. Nam hoc nullius neque approbationis neque complexionis indigere. Sed nobis am-

biguitate nominis videntur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo, quod et inventum aliquam in rem probabile aut necessarium argumentatio vocatur et eius inventi artificiosa expolitio. 75. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit: inventum proferent, non expolitionem; nos autem de expolitionis partibus loquimur. XLI. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit; atque hac distinctione alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent aut propositionem. Quae si quid habet probabile aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur ac nihil, quo pacto tractaretur id quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores et mediocres interesse existimaretur. 76. Variare autem orationem magno opere oportebit; nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit [orationem], hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione.

Deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione partitiones expolire; sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum [ab] utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus aut in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile factu sit.

77. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi,

nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio videntur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendisse non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus proficisci, ordine ad reliqua pergemus.

XLII. 78. Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut infirmatur aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utitur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inventionibus, nisi id, quod personis aut negotiis attributum est. Quare inventionem et argumentationum expolitionem ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

79. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quae sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plurave; aut, his concessis, complexio confici ex his negatur; aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur; aut si contra firmam argumentationem alia aequae firma aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, quum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi; aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur; aut iudicatum aliam in partem traducitur; aut omnino

iudicium improbatur; aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse; aut si complexio aut una aut utraque ex parte reprehenditur; aut si enumeratio falsa ostenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, sive pro probabili sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. XLIII. 80. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est, qui non pecuniam, quam sapientiam malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officii cupidior sit, quam pecuniae? aut erit omnino incredibile, ut si aliquis, quem constet esse avarum, dicat, alicuius mediocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse; aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu venire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negetur; ut Curio pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere. 84. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum verum esse ostendi oportet; deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem caedis; deinde factum esse, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit; postremo scisse eum, de qua quaeritur, eius rei legem et consuetudinem. Nam eae res sunt signo attributae; quas diligentius aperiemus, quum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unum quodque in re-

prehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius, quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse demonstrabitur. XLIV. 82. Quum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet, simile id negare esse, quod conferetur, ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem asferetur, et quo in loco hoc genus, cuius caussa asferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur; ex quo docebimus, aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, quum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Sin iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; et commemorando, non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando, difficilius et maius fuisse id iudicatum, quod asferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera aut veri similis permittat, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id quod iudicatum sit; et videndum, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicavit, iudicium fieri videatur. 83. Oportet autem animadvertere, ne quum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod aut rarum iudicatum asferatur. Nam his rebus aucto-

ritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum tentari oportebit. XLV. Quae vero sicuti necessaria inducentur, ea, si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehenduntur: primum complexio, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione. Conversione, hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?

Sin inverecondum animi ingenium possidet,

quid eum accusem, qui parvi id auditu aestimet?

Hic, sive vereri dixeris, sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses; non enim parvi auditu aestimabit. Sin inverecondum animi ingenium possidet, tamen accuses; non enim probus est. 84. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur: Verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut praeteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut caussa non sit, quare non honeste possimus concedere. Praeteritum quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis aut domi tibi natus sit aut, si horum nihil est, surripueris necesse est; sed neque emisti neque hereditate venit neque donatus est neque domi natus est; necesse est ergo surripueris. 85. Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hosti-

bus equus esse captus, cuius praedae sectio non venierit; quo illato, infirmetur enumeratio; quoniam id sit inductum, quod praeteritum sit in enumeratione. XLVI. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli caussa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse, aut si extremum illud non erit turpe concedere, ut si quis, quum dixerint adversarii: Aut insidias facere voluisti aut amico morem gessisti aut cupiditate elatus es; amico se morem gessisse fateatur. 86. Simplex autem conclusio reprehendetur, si id quod sequitur non videatur necessario cum eo quod antecessit cohaerere. Nam hoc quidem: Si spiritum ducit, vivit: Si dies est, lucet; eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem: Si mater est, diligit: Si aliquando peccavit, numquam corrigitur; sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere. Hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis argumentatio et eius reprehensio maiorem quamdam vim continet et latius patet, quam hic exponitur; sed eius artificii cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis et magnae atque arduae cogitationis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur; nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Quum igitur ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. XLVII. 87. Quum autem his concessis complexio ex his non conficitur, haec erunt considerata: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, quum aliquis dicat se profectum esse

ad exercitum, contra eum quis velit hac uti argumentatione: Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem ab his visus; non es igitur profectus ad exercitum. Hic quum concesseris propositionem et assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, illatum est. 88. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius positum vitium pro vero probatur, quum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si adversarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demonstrare oportebit, non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis, pauperes estis: indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Quum dicebas: Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; hoc intelligebam: Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis; et idcirco concedebam: quum autem hoc sumebas: Indigetis autem pecuniae; illud accipiebam: Vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: Pauperes igitur estis; conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. XLVIII. 89. Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas veniebat,

veri simile est, ab illo esse neatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis. Post assumunt: Ad illum autem hereditas veniebat. Deinde infertur: Ille igitur occidit. Id quod ex iis, quae sumpserant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet, et quid sumatur, et quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de caussis ostendetur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id, quod instituit, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitio, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum. 90. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat: non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo: Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, ut hoc: Si veram causam non haberet, vobis se, iudices, non commisisset. Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non commisisset: aut si perspicue turpem rem levi tegere vult defensione, hoc modo:

Quum te expetebant omnes, florentissimo regnò reliqui; nunc desertum ab omnibus summò periculo sola ut restituam paro.

XLIX. 91. Remotum est, quod ultra, quam satis est, repetitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho collocasset atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent;

quare hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

*Utinám ne in nemore Pélío secúribus
caesá cecidisset ábiegna ad terrám trabes!*

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, quum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est civis: (nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis vim describit) aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia; aut aliquid non grave, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensae gloriae cupiditas. Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia caussa affertur, hoc modo:

*Eho tu, dii, quibus est potestas mótus superúm atque
inferúm,*

pácem inter sesé conciliant, cónferunt concórdiam.

92. Perspicuum est, de quo non est controversia: ut si qui, quum Orestem accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, quum id, quod augetur, in controversia est, ut si qui, quum Ulixem accuset, in hoc maxime commoretur: indignum esse, ab homine ignavissimo virum fortissimum Aiace necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum propter inhonestam rem videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit: ut si qui apud equites Romanos, cupidos iudicandi, Caepionis legem iudiciariam laudet. L. 93. Contrarium est, quod contra dicitur atque ii, qui au-

diunt, fecerunt: ut si qui apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam urbes diruere, quum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur: ut si qui, quum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivi: aut, se amico adesse propter benevolentiam, sperare tamen aliquid commodi ad se perventurum. 94. Adversum est, quod ipsi caussae aliqua ex parte officit, ut si qui hostium vim et copias et felicitatem augeat, quum ad pugnandum milites adhortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut si, quum totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus avarum est; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit: aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si qui, quum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui, vituperata musica, sapientiam laudat: aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut si qui doctrinam ex alicuius docti vitio reprehendat; aut si qui, quum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat; aut si qui rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem; 95. aut si, quum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio, ut si qui, quum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret, aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo:

Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit; aut si infirma, ut Plautus,

*Amicum castigare ob meritam noxiam,
immune est facinus; verum in aetate utile
et conducibile; nam ego amicum hodie meum
concastigabo pro commerita noxia;*

aut eadem, hoc modo: Maximum malum est avaritia; multos enim magnis incommodis affecit pecuniae cupiditas; aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia. LI. 96. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem aeque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, quum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus; aut quum id, quod illi defendant, utile esse fateamur; quod nos dicamus, honestum esse demonstramus. Ac de reprehensione quidem haec existimavimus esse dicenda. [Deinceps nunc de conclusionem ponemus.]

97. Hermagoras degressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem degressionem ille putat oportere quamdam inferri orationem, a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quamdam amplificationem. Hanc si qui partem putarit orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam et augendi et laudandi et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet, hanc partem in

numero reponi, quod de caussa degredi, nisi per locum communem, displicet; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. Nunc de conclusione dicemus.

LII. 98. Conclusio est exitus et determinatio totius orationis. Haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur, et reminiscendi caussa unum sub aspectum subiiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur; sin varie [fiet], et hanc suspicionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unam quamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes; tum autem id, quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris; tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo. Illud docuimus, illud planum fecimus. Ita simul et in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse praeterea, quod debeat desiderare. 99. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et quum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparisonem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis actionis quoque modis va-

riare oportebit. Nam quum ex tua persona enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere; personam hoc modo: Nam si legis scriptor existat et quaerat a vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, quum vobis hoc et hoc sit demonstratum? Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias haec facere per comparisonem suarum et contrariarum argumentationum. 400. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent? nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, quum vobis hoc et hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeat, ut memoria, non oratio renovata videatur.

LIII. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmationis praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quae personis et quae negotiis attributae sunt, quaevis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipere possunt, consideremus.

401. Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantae curae res ea fuerit diis immortalibus aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, similibus rebus, item ex maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant, et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus. 402. Quartus locus est, per quem demonstramus, multos alacres expectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus, ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutatas corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum esse demonstratur, et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiae concedi nonnumquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim,

per manum opulentam; quae res ab legibus et ab aequabili iure remotissimae sint. LIV. 403. Octavus locus est, per quem demonstramus, non vulgare neque factitatum esse ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficio, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus et a barbaris gentibus et immanibus bestiis remotum esse. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur; et deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere alium nec se defendere potuerint, ut in pueros, senes, mulieres; quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui horum aliquem violarit, odium commovere poterit. 404. Nonus locus est, per quem cum aliis, quae constat esse peccata, hoc, quo de quaestio est, comparatur, et ita per contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, quo de agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque post negotium consecuta sunt, cum unius cuiusque indignatione et criminatione colligimus et rem verbis quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus, ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit neque alicui umquam usu venerit. 405. Ter-

tius decimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartus decimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintus decimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

LV. 106. Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animus auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione habita graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, quum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. 107. Deinde primus locus est misericordiae, per quem, quibus in bonis fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint et sint et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unum quodque deploratur incommodum, ut in morte filii pueritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et, si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes et humiles et illiberales proferentur et indignae aetate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis; quas passi perpessurive sint. Quintus, per

quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut videatur is qui audit videre et re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum, ad misericordiam ducatur. 408. Sextus, per quem praeter spem in miseriis demonstratur esse et, quum aliquid expectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas misérias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus et petimus, ut de suis liberis aut parentibus aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos quum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non adfui, non vidi, non postremam eius vocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item: Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus communi quoque honore in morte caruit. 409. Nonus, per quem oratio ad mutas et expertes animi res refertur, ut si ad equum, domum, vestem sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehementer commoveatur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum aut parentum aut sui corporis sepeliendi aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, quum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benigne fecerimus, quos adiutores fore putaverimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, libertis, clientibus, supplicibus. LVI. Quartus decimus,

qui per obsecrationem sumitur; in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus et tamen amplum et excelsum et patientem incommodorum esse et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam, quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit. Sed quoniam et satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, et huius voluminis magnitudo longius processit, quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

6.

LIBER SECUNDUS.

ARG. Quae libro primo de reprehensione et confirmatione passim dixerat, hoc libro certos reprehendendi et confirmandi locos in singula caussarum genera tradere suscipit c. 3. Itaque docet quomodo confirmationes reprehensionesque tractandae sint in iudiciali genere et constitutione coniecturali, qui loci quum ab actore tum ab reo sint adhibendi: item in constitutione definitiva et tralativa; in generali porro, cui negotialis et iuridicialis tamquam formae sunt subiectae; in scripti controversiis; in ge-

nere deliberativo, quod quum ab honesto, tum ab utili argumenta ducit; denique in demonstrativo.

I. 4. Crotoniatae quondam, quum florere omnibus copiis et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heraclotem Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit; et, ut excellentem muliebris formae pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenae se pingere simulacrum velle dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis praestare saepe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magno opere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. 2. Nam Zeuxis illico quaesivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Quum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari. Praebete igitur mihi, quaeso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. 3. Tum

Crotoniatae publico de consilio virgines unum in locum conduxerunt et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poetae memoriae prodiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neque enim putavit, omnia, quae quaereret ad venustatem, uno se in corpore reperire posse, ideo quod nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expolivit. Itaque, tamquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi, aliquo adiuncto incommodo, muneratur.

II. 4. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque essent in genere, exprimendae nobis necessario viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videbatur, excerpimus et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavimus. Ex iis enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. 5. Quod si in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vel lent addicere, minus in arrogantia offenderent; non tanto opere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par in nobis huius artis atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in

sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quam illi fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe et ex eo numero virginum, quae tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

6. Ac veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos unum in locum conduxit Aristoteles et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit atque enodata diligenter exposuit; at tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi praecipiant velint intelligere, ad hunc quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem revertantur. 7. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros et se ipsum per se cognosceremus; ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumpserunt, sicut et ipse cuius instituta sequebantur fecerat, tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cuius ipsius quam constet esse artem, non invenimus. 8. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte praecepta reperimus. III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera quum versaretur in philosophia, nonnullam

rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici videbantur, in suas artes contulerunt; quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus et ex nostro quoque non-nihil in commune contulimus. 9. Quod si ea, quae in his libris exponuntur, tanto opere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industriae nostrae poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeterisse aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est, propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari unius cuiusque vitio est attributum. 10. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quaerentes dubitanter unum quodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis haec commode perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos et in hoc tempore et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

11. Igitur primus liber, exposito genere huius artis et officio et fine et materia et partibus, genera controversiarum et inventiones et constitutiones et iudicationes continebat, deinde partes orationis et in eas omnes omnia praecepta. Quare quum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem

de confirmatione et de reprehensione, nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula caussarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unam quamque in rem exponuntur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

IV. 12. Omnis et demonstrativa et deliberativa et iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quamquam ita est, tamen quum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis et diversae praeceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur, in demonstrationibus, quid honestum, in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit et quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. 13. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones; verumtamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in iudiciali genere caussarum et praceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque caussarum genera, simili implicata controversia,

nulla cum difficultate transferentur; post autem separatim de reliquis dicemus.

14. Nunc ab coniecturali constitutione proficiscemur; cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quemdam et secum aliquantum nummorum ferentem est consecutus. Cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare, quum in eandem tabernam devertissent, simul caenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. Caenati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inventum, quum in alio maleficio deprehensus esset) quum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos arctius iam, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentatum in vaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. 15. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius. Illum somno impeditum non respondere existimavit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamat, hominem esse occisum, et cum quibusdam deversoribus illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum; homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. In hac [caussa] intentio est criminis: Occidisti. Depulsio: Non occidi. Ex quibus constitutio est quaestio eadem in coniecturali, quae iudicatio: Occideritne.

V. 46. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

47. Causa distribuitur in impulsionem et in ratiocinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quamdam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia et omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit et id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quam cogitatione fecerit. 48. Ratiocinatio est autem diligens et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, quum aliquid certa de causa vitasse aut secutus esse animus videtur, ut si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendive commodi aut contra reiiciendi, deminuendi, devitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi causa aut maioris adipiscendi commodi suscipitur aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi aut maioris vitandi incommodi praeteritur.

49. Hic locus sicut aliquod fundamentum est hu-

ius constitutionis. Nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, quum impulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum et quamdam commotionem animi affectionemque verbis et sententiis amplificare debet et ostendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua caussa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint et similitudinum collatione et ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit.

VI. 20. Quum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quam maxime caussa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae caussa, quantam gloriam consecuturam existimarit; item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum, et omnino quidquid erit, quod caussae fuisse dicet, id summe augere debet.

21. Et hoc eum magno opere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert, non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest, ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; quum aut res alius modi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res alius modi est tum, quum aut id, quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut, quod nec malum est

nec bonum, malum aut bonum; aut, quod malum aut bonum est, nec malum, nec bonum. 22. Hoc intellecto, si qui negabit ullam esse pecuniam, fratris aut amici vita aut denique officio antiquiorem aut suaviorem, non hoc erit accusatori negandum. Nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum; quod summi oportet ex iis, quae ad personam pertinent, de quo post dicendum est. VII. 23. Eventus autem tum fallit, quum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine aut suspitione aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione et spe ad maleficiū profectus sit, considerari; et quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. 24. In hoc autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur, aut potestas defuisse aliis demonstranda est aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse aut non adfuisse aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta cetera, quae ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est et in unum

multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi caussa hunc accusare, sed huius accusandi caussa defendere alterum videatur. VIII. 25. Atque accusatori quidem haec fere sunt in caussa faciendi consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit et parvulam quamdam fuisse demonstrabit aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quae vis et natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo et exempla et similitudines erunt proferendae et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur et oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi quemdam intimum sensum accommodetur. 26. Ratiocinationis autem suspensiones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse aut parvum aut aliis magis fuisse aut nihilo sibi magis, quam aliis aut incommodum sibi maius, quam commodum dicet; ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda; qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur. 27. Sin accusator dixerit reum * id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione; demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, ne dubitasse quidem hunc, quid eius iuris esset, sed id, quod fal-

sum fuerit, sine ulla dubitatione [pro falso, quod verum,] pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summae fuisse amentiae, dubia spe impulsus certum in periculum se committere. 28. Quemadmodum autem accusator, quum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur: sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, quum in alios ab se crimen volet transferre.

IX. Ex persona autem coniectura capiatur, si eae res, quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnumquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur; ut si dicamus, idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit; aut si, ea re hominibus Graecis imperitis verba dedisse, quod Clodius aut Caecilius aut Mucius vocaretur. 29. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. Omnia enim haec, vir an mulier, huius an illius civitatis sit; quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspensiones, quum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat. 30. Et ex fortuna saepe argumentatio nascitur, quum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelliguntur. Habitus

autem quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolute consistit, quo in genere est virtus, scientia et quae contraria sunt; res ipsa, caussa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quod et ipsorum vis intelligitur et, quae res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. 34. Studium autem quoniam est assidua et vehemens aliquam ad rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in caussa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis; nam consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Iam facta et casus et orationes, quae sunt omnia (ut in confirmationis praeceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad confirmandam coniecturam suspicionis.

X. 32. Ac personis quidem res eae sunt attributae, ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam caussa facti parum firmitudinis habebit, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animus alicuius improbare nihil attinet, quum caussa, quare peccaverit, non intercessit, sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debet et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdem modi caussa aliqua commotum

peccasse aut in aequae magna re aut in maiore aut in minore: ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum. 33. Item in omni caussa naturam aut vitium aut studium aut fortunam aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, aliis affinem esse vitiis doceas, et [ex] ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis aut cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantumdem de facultate totius est defensionis diminutum. 34. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiore vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et, aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam: aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse esse, eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito et, cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

XI. 35. Defensor autem primum, si poterit, debet vitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius

nota et communia officia; quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore aut periculo aut utraque re, quum necesse non esset, officii caussa, aut in rempublicam aut in parentes aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet; deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, quum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. 36. Hoc autem ipsum genus erit eo firmitus, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, quum avaritiae caussa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse et indignum, quum animus omni in vita fuerit a vitiis remotissimus, eam causam putare, quae homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse et optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quae confingi quamvis facile possit, non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi neque ullo modo mutari possit, facere iudicium. 37. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines erunt: aut falso venisse in eam existimationem dicetur ex aliquorum invidia aut obtreptione aut falsa opinione, aut imprudentiae, necessitudini aut persuasioni adolescentiae aut alicui non malitiosae animi affectioni attribuentur aut dissimili in genere vitiorum, ut ani-

mus non omnino integer, sed a tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitae turpitudine aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius et moribus quaeri, sed de eo crimine, quo de arguatur; quare, ante factis omissis, illud quod instet agi oportere.

XII. 38. Ex facto autem ipso suspensiones ducuntur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur; atque eae suspensiones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes generum pleraeque. 39. Videre igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab re separari non possint. Quo in loco satis erit diligenter considerasse, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata et facienda facultas quaesita videatur; quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quae negotio sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum. 40. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas; quorum unius cuiusque vis diligenter in confirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter iniiciemus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut quibus sine om-

nino confici non potest, consideranda est. 41. Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aequè magnum sit, quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, aequè magnae similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex una quaque re soleat evenire, magno opere considerandum est; ut metus, laetitia, titubatio. 42. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus, ecquae consuetudo sit, ecquae lex, ecquae actio, ecquod eius rei artificium aut usus aut exercitatio, hominum aut approbatio aut offensio; ex quibus nonnumquam elicitur aliquid suspicionis.

XIII. Sunt autem aliquae suspensiones, quae communiter et ex negotiorum et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna et ex natura et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem aut incredibilem facere possunt et cum facti suspitione iunguntur. 43. Maxime enim quaeri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde, ecquo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde, utrum id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse; item, quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea caussa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in

itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermo-
nis caussam quaesierit, quod simul deverterit, cae-
narit. In re nox, somnus. Post rem, quod solus ex-
ierit, quod illum tam familiarem comitem tam aequo
animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit.
44. Horum pars ad consilium pertinet. Quaeritur
enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse
habita et excogitata, an ita temere, ut non veri simile
sit, quemquam tam temere ad maleficiū accessisse.
In quo quaeritur, num quo alio modo commodius
potuerit fieri vel a fortuna administrari. Nam saepe,
si pecuniae, si adiumenta, si adiutores desint, facul-
tas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si dili-
genter attendamus, apta inter se esse intelligimus
haec, quae negotiis, et illa, quae personis sunt attri-
buta.

Hic neque facile est neque necessarium distingue-
re, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque
accusatorem et quomodo defensorem tractare oporteat.
Non necessarium, propterea quod, caussa posita, quid
in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non
omnia hic se inventuros putabunt, sed [ad ea, quae
praecepta sunt, comparisonis modo] quamdam in
commune mediocrem intelligentiam conferent: 45.
non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus
utramque in partem singillatim de una quaque ex-
plicare et alias aliter haec in utramque partem caus-
sae solent convenire. XIV. Quare considerare haec,
quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad in-
ventionem animus incedet, si gesti negotii et suam et
adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit
et, quod quaeque pars suspicionis habebit, eliciens
considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiendi

quidque factum sit; cur hoc modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adiutore, aut cur hoc; cur nemo sit conscius aut cur sit aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc in ipso negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industria aut quid rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re aut ipsa secum; hoc huiusne rei sit signum an illius, an et huius et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. 46. Quum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est; et tum ex singulis tum ex coniunctis argumenta certa nascentur; quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad coniecturam saepe quaestiones, testimonia, rumores; quae contra omnia uterque simili via praeceptorum torquere ad suae causae commodum debet. Nam et ex quaestione suspiciones et ex testimonio et ex rumore aliquo pari ratione ut ex causa et ex persona et ex facto duci oportebit.

47. Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere ac de omni coniectura praeicipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quaestione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causae solum, quae dicetur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode

possit; pars autem est pervagatior et aut in omnes eiusdem generis aut in plerasque causas accommodata. XV. 48. Haec ergo argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quamdam continet amplificationem; ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata [et probata] causa, non est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi; ut, suspicionibus credi oportere, et contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium per indignationem aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. 49. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, quum diligenter aliquis proprius causae locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omnibus iam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia, quae in inventionem verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. 50. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa in exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. XVI. Nunc exponemus,

in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant: suspicionibus credi oportere et non oportere; rumoribus credi oportere et non oportere; testibus credi oportere et non oportere; quaestionibus credi oportere et non oportere; vitam ante actam spectari oportere et non oportere; eiusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem; maxime spectari caussam oportere et non oportere. Atque hi quidem et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducuntur. 54. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi et ceteri loci omnes communes ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius et acutius et subtilius tractantur; hi autem gravius et ornatius et quum verbis tum etiam sententiis excellentibus. In illis enim finis est, ut id quod dicitur verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

XVII. 52. Quum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec caussa: C. Flaminius is, qui consul rempublicam male gessit bello Punico secundo, quum tribunus plebis esset, invito senatu et omnino contra voluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit; arcessi-

tur maiestatis. Intentio est: Maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est: Non minui maiestatem. Quaestio est: Maiestatemne minuerit. Ratio: in filium enim quam habebam potestatem, ea sum usus. Rationis infirmatio: at enim, qui patria potestate, hoc est privata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est, populi potestatem, infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est: minuatne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur? Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

53. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones et earum partes et controversias, si quae forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis et aperta et ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere est de dignitate aut amplitudine aut potestate populi aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc si breviter expositum, pluribus verbis est et rationibus confirmandum et, ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit et ex eo, quod ostenderis esse, verbi causa maiestatem minuere, docere adversarium maiestatem minuisse et hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut indignitas aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infir-

manda adversariorum descriptio. 54. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur, quum, quemadmodum et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, et si, quae incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur; id autem ex honestatis et utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et si cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus et nostram veram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. 55. Quaeremus autem res aut maiore aut minore aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. XVIII. Iam si res plures erunt definiendae: ut si quaeratur: Fur sit an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit; erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione caussa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, ut et faciat quod velit, et id quod fecerit quo velit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est item nominis brevis et aperta et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere est aliquid de republica, quum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio similibus et exemplis et rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. 56. Deinde sequitur adversariorum definitionis reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur; et cetera post eadem prae-

ter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur accusatorem sui periculi caussa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae aut misericordiae captandae aut facti indignandi aut a misericordia deterrendi caussa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex caussae genere ducuntur. Quare non in omnem caussam, sed in omne caussae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem, quum caussa postulabit, utemur.

XIX. 57. Quum autem actio tralationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio tralativa appellatur. Eius nobis exempla permulta opus sunt, si singula tralationum genera quaeramus; sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine super-sedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de caussis fit, ut rarius incidant tralationes. Nam et praetoriis exceptionibus multae excluduntur actiones et ita ius civile habemus constitutum, ut caussa cadat is, qui non quemadmodum oportet egerit. 58. Quare in iure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postuluntur et quodammodo agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt et tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, quum venefici cuiusdam nomen

esset delatum et, quia parricidii caussa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, quum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset; defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: quum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse, ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur; id autem, si damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id caussae subscriptum et ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. 59. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex tralativo genere inducendo totam infirmabit accusationem. Verum tamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione tralationem confirmabit. XX. Exemplum autem tralationis in caussa positum nobis sit huiusmodi: Quum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem, EXTRA QUAM IN REUM CAPITIS PRAEJUDICIUM FIAT. 60. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est: Excipiendum sit, an non. Ratio: Non enim oportet recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri. Infirmitas rationis: Eiusmodi sunt iniuriae, ut de iis indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio: Atrocitas iniuriarum satisne caussae sit, quare, dum de ea iudicatur, de aliquo

maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur. Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem caussa ab utroque quaeri oportebit, a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut quid statui de ea re conveniat. 64. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, an recte, sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet: fugere iudicium ac poenam, quia caussae diffidat. A translatione autem: omnium fore perturbationem, si non ita res agantur et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem et partes eius consideremus.

XXI. 62. Quum, et facto et facti nomine concesso neque ulla actionis illata controversia, vis et natura et genus negotii ipsius quaeritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam veniret. De hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agna-

tos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum: Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est: Immo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus. Quaestio est: Utrorum sit? Ratio est: Pater enim et sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmitas est rationis: Immo pater sibi scripsit et secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare, praeterquam quod ipsius fuit, testamento illius vestrum esse non potest. Iudicatio: Possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patrisfamilias, non filii quoque eius pupilli heredes sint? 63. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt caussae, quae plures habent rationes in simplici constitutione; quod fit, quum id, quod factum est aut quod defenditur, pluribus de caussis rectum aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio: Unius enim pecuniae plures dissimilibus de caussis heredes esse non possunt, nec umquam factum est, ut eiusdem pecuniae alius testamento, alius lege heres esset; 64. infirmitas haec erit: Non est una pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli adventitia; cuius heres non, illo tempore, testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quae iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. Iudicatio est: Unane pecunia fuerit; ac, si hac erunt usi infirmatione; Posse plures esse unius pecuniae here-

des dissimilibus de caussis; de eo ipso iudicatio nascitur: Possintne eiusdem pecuniae plures dissimilibus generibus esse heredes.

XXII. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes et rationum infirmationes et propterea iudicationes plures fiant. 65. Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, considerandum est. Initium ergo eius ab natura ductum videtur; quaedam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis aut obscura in consuetudinem venisse; post autem approbata quaedam a consuetudine aut a vero utilia visa legibus esse firmata; ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. 66. Religionem eam, quae in metu et caerimonia Deorum sit, appellant; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in memoria et remuneratione officiorum et honoris et amicitiarum observantiam teneat; vindicationem, per quam vim et contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus a nobis et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus; observantiam, per quam aetate aut sapientia aut honore aut aliqua dignitate antecedentes veremur et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat aut factum aut futurum sit. 67. Ac naturae quidem iura minus ipsa quae-runtur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur et a vulgari intelligentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam aut ad rem am-

plicandam saepe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. In ea autem quaedam sunt iura ipsa iam certa propter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consuerunt. Quaedam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt; quod genus, pactum, par, iudicatum. 68. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure praestare dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quidquid aut ex ipsa re aut ex simili aut ex maiore minoreve nasci videbitur, attendere atque elicere pertentando unam quamque iuris partem oportebit. Locorum autem communium quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa caussa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci praescribi non possunt; in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac et in omnibus, num quos locos communes praeter eos, quos nos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes eius consideremus.

XXIII. 69. Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura, et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, assumptivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed

patientius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Quum Thebani Lacedaemonios bello superavissent, et fere mos esset Graiis, quum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent victoriae modo in praesentia declarandae caussa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas, id est apud commune Graeciae concilium. 70. Intentio est: Non oportuit. Depulsio est: Oportuit. Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. Infirmatio est: Attamen aeternum inimicitarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet. Iudicatio est: Quum summae virtutis concelebrandae caussa Graii de Graiis aeternum inimicitarum monumentum statuerunt, rectene an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc caussae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: Non enim iuste neque pie bellum gessistis; in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem caussae genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendae sunt atque in causam negotialem, qua de ante dictum est. 71. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex iuris utilitate et natura multos et graves sumere licebit et oportebit, si caussae dignitas videbitur postulare.

XXIV. Nunc assumptivam partem iuridicialis consideremus. Assumptiva igitur tum dicitur, quum

ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor: comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. 72. Comparatio est, quum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id caussa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, quum ab hostibus circumsideretur neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis et impedimentis amissis, praeter spem milites conservavit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio: sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. 73. Intentio est: Non oportuit arma et impedimenta relinquere. Depulsio est: Oportuit. Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: Milites enim omnes periissent. Infirmatio est aut coniecturalis: Non periissent: aut altera coniecturalis: Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes: Periissentne? et: Ideone fecerit? aut haec comparativa, cuius nunc indigemus: At enim satius fuit amittere milites, quam arma et impedimenta concedere hostibus. Ex qua iudicatio nascitur: Quum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire? 74. Hoc caussae genus ex his locis tractare oportebit et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque praecepta; ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione et aliam ob caussam, ac dicet se

reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium, sicut in hac caussa, (nam maiestatis arcessitur,) definitione et definitionis praeceptis uti oportebit. XXV. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam plurimis constitutionibus aggreditur id improbare. 75. Ipsa autem comparatio, separata a ceteris generibus controversiarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum aut non utile aut non necessarium fuisse aut non tanto opere utile aut non tanto opere honestum aut non tanto opere necessarium demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere neque oportere neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quae salutis caussa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium et omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur aut faciendum fuisse demonstratur, contendere et, hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur honestius, utilius, magis necessarium fuisse id, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit. 76. Honesti autem et utilis et

necessarii vis et natura in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam iudicationem exponere tamquam causam deliberativam et de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: Quum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. XXVI. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparisonem pertinebunt, ex contrario tractabit. 77. Loci communes inerunt, accusatoris in eum, qui quum de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem aut turpitudinem cum indignatione proferre; defensoris, nullum factum inutile neque turpe, neque item utile neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa magno ad persuadendum momento futurus sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate aut honestate aut facti necessitudine demonstratur; 78. et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, quum reus, id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus

Curiatii et duobus amissis fratribus domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellan-tem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione: indigne passus, virginem occidit: accusatur. 79. Intentio est: Iniuria sororem occidisti. Depulsio est: Iure occidi. Quaestio est: Iurene occiderit. Ratio est: illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat; me et populum Romanum vicisse moleste ferebat. Infirmatio est: Tamen a fratre indemnata necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit: Quum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoria non gaude- ret, oportueritne eam a fratre indemnata necari? XXVII. Hoc in genere caussae primum, si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sic- uti in comparatione praeceptum est; postea, si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transferetur, defendere; 80. deinde, levius esse, quod in alterum peccatum reus transfe- rat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti et ostendere, a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere non oportu- isse ante supplicium, quam iudicium, interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod sponte sua reus pu- nitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde nega- re debbit audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fi- eri noluerit; et id, quod iudicatum non sit, pro infe- cto haberi oportere: 81. postea impudentiam demon- strare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent,

quem sine iudicibus ipsi condemnarint, et de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicii futuram [dicemus], et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo et de eo, quem reus arguat, iudicarint; deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. 82. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere; quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quae ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde, quemadmodum in comparatione praecipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio. XXVIII. 83. Defensor autem, quae per alias constitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo.

Postea levius demonstrando reum se punitum, quam sit ille promeritus, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. 84. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum, in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo atque ab eo vindicari, quo modo et a quo sit vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. 85. Atque hic demonstrandum est rationibus et similibus rebus, permultas ita atroces et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui, quum id quod arguitur negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus; in eius autem, qui sumpserit, audaciam et crudelitatem indignatio. 86. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam conquestio: rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit, et caussa et tempore considerari oportere; quid mali

futurum sit aut ex iniuria aut ex scelere alicuius, nisi tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam aut ad parentes aut ad liberos pertinuerit aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est aut oportet esse, fuerit vindicata.

XXIX. Remotio criminis est, quum eius intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud demovetur. Id fit bipartito: nam tum caussa tum res ipsa removetur. 87. Caussae remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est: Proficisci oportuit. Depulsio est: Non oportuit. Quaestio est: Oportueritne. Ratio est: Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non est datus. Infirmatio est: Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Iudicatio est: Quum iis, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali aut ex alia constitutione sumi possit, videre * oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt. 88. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare: deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem quum cetera, si

qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. 89. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit; deinde, quum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse; quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata; quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quae in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. 90. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso; et id signis confirmandum huiusmodi: ex cetera diligentia, ex ante factis aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera vita magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. XXX. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam caussa demovebitur, ut in hac eadem re, si quaestor mortuus esset et idcirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius et culpa depulsione dempta ceteris similiter uti locis oportebit et ex concessionis partibus, quae convenient, assumere; de quibus post nobis dicendum erit. 91. Loci autem communes iidem utrisque fere, qui superioribus assumptivis, incident; hi tamen certissime: accusatoris, facti indignatio; defensoris, quum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio se affici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, quum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quid in eo sit deli-

ctum, sibi attribui oportere. Id caussae genus est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcā sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcā tenuerit, dedi oportere. 92. Intentio est: Dedi oportet. Depulsio est: Non oportet. Quaestio est: Oporteatne? Ratio est: Non enim meum fuit officium nec mea potestas, quum et id aetatis et privatus essem et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur. Infirmatio est: At enim quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit. Iudicatio est: Quum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendus sit hostibus, necne? Hoc genus caussae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento, sine concessionis partibus; nam earum maior quaedam vis est; quod paullo post intelligetur. 93. In hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nihil ad se neque ad potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit. Ut si qui eum accuset, qui, quum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, quum consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio et a sua potestate factum demovebat, sic in hoc ab eius officio ac

potestate, qui accusatur, ipse accusator factum removendo hac ipsa ratione confirmat accusationem. 94. In hac ab utroque ex omnibus honestatis et utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, potestatis sit, quaeri oportebit et, fueritne ei, quo de agitur, id iuris, officii, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

XXXI. Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur: cuius partes sunt duae, purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. 95. Imprudentia est, quum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur; ut apud quosdam lex erat: Ne quis Dianae vitulum immolaret. Nautae quidam, quum adversa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolatueros. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, quum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est: Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est: Nescivi non licere. Infirmatio est: Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est: Quum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? 96. Casus autem inferetur in concessionem, quum demonstrabitur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac: Quum Lace-

daemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praeberet, capitale esset: hostias is, qui redemerat, quum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas is, qui propter Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut eo traduci victimae nullo modo possent.

97. Redemptor suae voluntatis ostendendae causa hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Quum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcessierunt. Intentio est: Hostiae, quas debuisti ad sacrificium, praesto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio: Flumen enim subito accrevit et ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est: Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est: Quum in ea re contra legem redemptor fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit? XXXII. 98. Necessitudo autem infertur, quum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Quum magna in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis Rhodiorum in portum navim coëgit. Quaestor navim populi vocat. Navis dominus negat oportere publicari. Intentio est: Rostrata navis in portu deprehensa est. Depulsio: concessio. Ratio: Vi et necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est: Navim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est: Quum rostratam navim in portu deprehensam lex publicarit quumque haec navis invitis nautis vi tempestatis in portum conie-

cta sit; oporteatne eam publicari? 99. Horum tamen generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur; deinde inducere definitionem necessitudinis aut casus aut imprudentiae et exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur aut casus aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit; postea demonstrare potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut ni sic fecisset, praecaveri; et definitionibus ostendere, non hanc imprudentiam aut casum aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. 100. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex iis locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere et quasi in absoluta iuridicali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis eorum hominum uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum; et contentione, magis illis ignoscendum fuisse; et deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissa sit; permagnum esse et magno futurum detrimento, si ea res

ab iis, qui potestatem habent vindicandi, neglecta sit. XXXIII. 404. Defensor autem conversis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur et in ea re adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere; et se convinci non posse, quod non absit a culpa; et suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessionem, et alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti caussa quaeratur: 402. defensoris conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, et de fortunae potestate et hominum infirmitate, et uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera caussarum simpliciter et ex sua vi considerantur; quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controversiae genus assumunt. 403. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unam quamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quae ex scripto et sententia nominatur; sed quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententia dicemus. Nunc in

alteram concessionis partem [considerationem] intendemus.

XXXIV. 404. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, quum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro aut forti viro, cuius in rempublicam multa sunt beneficia, dixeris; possis, quum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod si, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos semper habuit, tali suo tempore, multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis, postularet, tam dignum vestra mansuetudine quam virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem, hoc postulante, impetrari. Deinde augere beneficia licebit et iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere. 405. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, tamen quia et pars haec ipsa inducenda nonnumquam est et in senatu aut in consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nam in senatu et in consilio de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, quum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, quum deprecationis partes adiungeret. XXXV. 406. Oportebit igitur eum, qui sibi ut igno-

scatur postulabit, commemorare, si qua sua poterit, beneficia et, si poterit, ostendere ea maiora esse, quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur; deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere non odio neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili caussa; postea polliceri et confirmare se, et hoc peccato doctum et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione abfuturum; deinde spem ostendere aliquo se in loco magno iis, qui sibi concesserint, usui futurum: 107. postea, si facultas erit, se aut consanguineum aut iam a maioribus in primis amicum esse demonstrabit; et amplitudinem suae voluntatis et nobilitatem generis eorum, qui se salvum velint, et dignitatem ostendere et cetera [ea], quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogancia, in se esse [demonstrabit], ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse videatur; deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate et propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur; et aut turpe aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. XXXVI. 108. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex iis praeceptis, quae in primo libro sunt exposita. Adversarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse et

amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de caussa facta, non propter benevolentiam demonstrabit; aut postea odium esse acre susceptum; aut illa omnia maleficiis esse deleta; aut leviora beneficia, quam maleficia; aut, quum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. 409. Deinde turpe esse aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset saepe optarint, in eum potestate non uti summam esse stultitiam; et cogitare oportere, quem animum in eum vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficii et alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sint. Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicuius animus in quemdam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, et quare restet, admonendum videtur.

Iudiciallem caussam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura, et praemii aut poenae ratio quaeretur. Eas caussas, in quibus de aequo et iniquo quaeritur, exposuimus. XXXVII. 440. Restat nunc, ut de praemio et de poena explicemus. Sunt enim multae caussae, quae ex praemii alicuius petitione constant. Nam et apud iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur, et a senatu aut a consilio aliquod praemium saepe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos, quum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando aut improbando dicitur, quum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per

sententiae dictionem agitur, deliberativum est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium caussarum vim et naturam cognoverit, tum genere tum etiam forma eas intelliget dissidere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes et aliam in aliam implicatam videbit.

111. Nunc de praemiis consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia, nullo illustri neque certo duce neque eo nomine neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi Romani esse dicerentur, qui tunc excursionibus et latrociniiis infestam provinciam redderent, consecratus est et confecit; Romam rediit; triumphum ab senatu postulat. Hic et in deprecatione nihil [ad nos] attinet rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem pervenire; propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio et in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi: Oporteatne poena affici? in hac, huiusmodi: Oporteatne dari praemium? XXXVIII. 112. Nunc ad praemii quaestionem appositos locos exponemus. Ratio igitur praemii quattuor est in partes distributa: in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna an parva, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera an falsa quadam exornatione honestentur; ex tempore autem, si tum, quum indigeremus, quum ceteri non possent aut nollent opitulari; si tum, quum spes deseruisset; ex animo, si non sui commodi caussa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset; ex casu, si non fortuna, sed industria

factum videbitur aut si industriae fortuna obstitisse. 443. In hominem autem, quibus rationibus vixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni laboris aut Deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam praemio aliquem affici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num eiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quod supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, uti de se praeiudicium factum esse videatur. XXXIX. In praemii autem genere, quid et quantum et quamobrem postuletur et quo et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde, apud maiores quibus hominibus et quibus de causis talis honos sit habitus, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervagetur. 444. Atque hic eius, qui contra aliquem praemium postulante dicet, locus erit communis: praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari aut in mediocribus hominibus pervulgari; et alter: minus homines virtutis cupidos fore, virtutis praemio pervulgato; quae enim rara et ardua sint, ea experiendo pulchra et iucunda hominibus videri; et tertius: si exsistant, qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, quum pari praemio tales homines affici videant, delibari putent? et eorum enumeratio et cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio et eorum, qui praemio

affecti sunt, cum suis factis contentio. 445. Deinde ceteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit affectus. Facultates autem considerantur, quum aliquod pecuniarum praemium postulatur; in quo, utrum copiane sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, consideratur. Loci communes: facultates augere, non minuere oportere, et: impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet; contra autem, de pecunia ratiocinari sordidum esse, quum de gratia referenda deliberetur; et, se non pretium pro facto, sed honorem ita uti factitatum sit pro beneficio postulare.

XL. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum videtur. 446. In scripto versatur controversia, quum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, quum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, quum filium heredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo uxori suae sic legavit: HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUAE VOLET, DATO. Post mortem eius vasa magnifica et pretiose caelata petit a filio mater. Ille se, quae ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est, non esse ambiguum scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti soleant eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. 447. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum id, quod

quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque ambigua visum iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimari. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeretur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam facile, quid veri simile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque iis rebus, quae personis attributae sunt, considerabitur.

418. Deinde erit demonstrandum, si quid ex re ipsa dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur): MERETRIX CORONAM AUREAM NE HABETO; SI HABUERIT, PUBLICA ESTO, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici neque administrationem esse ullam publicae meretricis neque exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse et incommodi nihil inesse.

XLI. 419. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intelligat, res utilior aut honestior aut magis necessaria a scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum aut utile aut necessarium

demonstrabimus; et si id, quod ab adversariis dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde, si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. 420. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset: ut in hac caussa, in qua de vasis argenteis quaeritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, quae volet, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis, quin heres, quae ipse vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, quum heredi vellet cavere, id ascribere, quo non ascripto nihilominus heredi cave retur. 421. Quare hoc genere magno opere talibus in caussis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eiusmodi tempore veri simile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, et quid honestius et illi ad scribendum et his ad comprobandum sit, demonstrandum; et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrimque locis uti oportebit.

XLII. Ex scripto et sententia controversia consistit, quum alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. 422. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare et idem velle demonstrabitur; tum aut ex facto aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem specta-

re, hoc modo: Paterfamilias quum liberorum haberet nihil, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUR, UNUS PLURESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde quae assolent. Postea, SI FILIUS ANTE MORITUR, QUAM IN TUTELAM SUAM VENERIT, TUM MIHI, dicebat, SECUNDUS HERES ESTO. Filius natus non est: ambigunt agnati cum eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam tutelam venerit, mortuus sit. 423. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus et ad eventum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari, propterea quod ea sola esse demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quodam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicalis assumptivae maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eo, qui, quum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello et auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; 424. tum relatio criminis, ut in eo milite, qui, quum communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum [militum] suum, qui vim sibi afferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, quum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, praestituerat, quia sumptum quaestor non dedit, profectus non est; tum concessio per purificationem et per imprudentiam, ut in vituli immolatione, et per vim, ut in navi rostrata, et per casum, ut in Eurotae magnitudine. Quare aut ita sententia in-

ducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstraretur; aut sic, ut in eiusmodi re et tempore hoc voluisse doceatur.

XLIII. 425. Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerumque omnibus, maiore autem parte semper poterit uti: Primum scriptoris collaudatione, et loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem et ab eo quaerentem, quid praeterea audire aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium, quasi intentantis loco, producendo, hoc est interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse aut contra contendere neget; utrum negare ausus sit, se dicere desitutum. 426. Si neutrum neget, et contra tamen dicat: nihil esse, quod hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum adversarii confligendo atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid adversarius. XLIV. 427. Quum et scriptum aperte sit et adversarius omnia confiteatur, tum iudi-

cem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quae contra dici poterunt, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor et scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento, quam posuimus, controversia, aut caussa assumptiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. 428. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, haec dicet: non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis suae reliquerit voluntatis; multa incommoda consequi, si institutur, ut a scripto recedatur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existimaturos, id, quod scripserint, ratum futurum; et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. 429. Sin causam afferet is, qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam absurdum, non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam invenire; deinde, conversa esse omnia; ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpae eum, qui accusaretur; causam proferre, quae eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. 430. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multae conve-

nient argumentationes: primum, nulla in lege ullam caussam contra scriptum accipi convenire; deinde, si in ceteris legibus conveniat, hanc esse eiusmodi legem, ut in ea non oporteat; postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem caussam accipi minime oportere. XLV. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium neque operam neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave nec difficile, eam caussam excipere, quam adversarii proferant, si quidquam excipiendum putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. 131. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas et maxime videre, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis probetur eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere, caussam accipere nihil aliud esse, nisi legem tollere; ideo quod, quum semel caussa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus caussam dari et potestatem peccandi, quum intellexerint, vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare; deinde et ipsis iudicibus iudicandi, et ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit; 132. nam et iudices neque, quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque, quo pacto aliis probare possint, quod contra legem iudicarint; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio et ex ea ratione, quae in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis

unam quamque rem administrarit; postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis: cur reipublicae munere impediuntur, quo secius suis rebus et commodis servire possint; cur in certa verba iurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant, nihil quisquam afferat caussae, quo minus frequenter operam reipublicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant; 433. deinde item quaerere ab iudicibus, si eius rei [caussa], propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passurine sint; postea hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si ascribat; age porro, quid si ipsi velint iudices ascribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et litteris mutare non possint, eam re ipsa et iudicio maxime commutare; 434. deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari aut aliqua ex parte commutari, quum populo cognoscendi et probandi aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum hoc et per populum agi convenire; quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se captiones * videre et dissuadere velle; quod si haec quum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuicumodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire; deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc quum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit,

potius quam legis ipsius verba cognoscere. Ilis et huiusmodi rationibus ostenditur, caussam extra scriptum accipi non oportere. XLVI. 135. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile aut turpe aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum una quaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scriptura praeteritum arbitrari. Tertius est locus ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conveniat caussam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab adversariis afferatur. 136. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet, aequitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia sit, eum, qui contra, quam quod scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa [quippiam] accusator deroget, omnibus partibus iustius et probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiamsi nollent, necesse esset; haec autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra iudicare. 137. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur esse in eo, qui comparatione aut remotione aut relatione criminis aut concessionis partibus se defendit, (de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus;) de iis locis, quae res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transferemus; aut caussae et rationes afferentur, quare et quo consilio

ita sit in lege aut in testamento scriptum; ut sententia quoque et voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturae caussa confirmatum esse videatur; aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur.

XLVII. 438. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem aequitas causae demonstretur; aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de caussa fecerit; et, quamcumque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco quum diutius commoratus sui facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios dicet oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quae ab legibus profiscantur, culpa ac malitiae vindicandae caussa constituta esse; 439. scriptorem ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa aetate praeditos, constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non ascripsisse; neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit; 440. postea quaerere ab adversariis, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut caussa sit honestissima aut necessitudo certissima, tumne accusaretis? Atqui

hoc lex nusquam exceptit; non ergo omnia scriptis, sed quaedam, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nullam rem neque legibus neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unus quisque velit verba spectare et non ad voluntatem eius, qui ea verba habuerit, accedere; XLVIII. 141. deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse aut oportere; et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit; deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem et eorum, qui scripserint, sapientiam et diligentiam; postea, quid sit lex, describere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur; deinde, quam indignum sit, eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra legem fecerit, et eum, qui honesta aut necessaria de caussa non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit; atque his et huiusmodi rationibus, et accipi causam et in hac lege accipi et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. 142. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum adversario staret, derogasset; sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prosit, defendere aut

verbi definitionem inducere et illius verbi vim, quo urgeri videatur, ad suae causae commodum traducere aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. 443. Quaecumque autem in re, quamvis leviter probabili, scripto ipso se defenderit, etiam quum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem eius illam vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes ceteris ex assumptionis partibus in utramque partem convenient. Praeterea eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum: leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit, aequitatem litteris urgeri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

XLIX. 444. Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, quum inter se duae videntur leges aut plures discrepare, hoc modo: Lex: QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PRAEMIUM CAPITO ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEPOSCITO ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO. Et altera lex: TYRANNO OCCISO QUINQUE EIUS PROXIMOS COGNATIONE MAGISTRATUS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, quum simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit. Sunt, qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utramque in partem iidem loci atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam in-

firmare debet. 145. Primum igitur leges oportet contendere, considerando, utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat; ex quo conficitur, ut, si leges duae aut si plures aut, quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se, ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur; deinde utra lex posterius lata sit; nam postrema quaeque gravissima est; deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat; nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est; deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur, aut in utra maior poena statuatur; 146. nam maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta est; deinde utra lex iubeat, utra vetet; nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet; deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta videatur; nam quae in partem aliquam et quae in certam quamdam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur et ad iudicium magis pertinere; deinde, ex lege utrum statim fieri necesse sit; utrum habeat aliquam moram et sustentationem; nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet; 147. deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti, contraria autem aut per ambiguum aut per ratiocinationem aut per definitionem induci, quo sanctius et firmitus id videatur esse, quod apertius scriptum sit; deinde suae legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur

inter se; postremo facere, si caussa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, adversariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes et, quos ipsa caussa det, videre oportebit et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

L. 148. Ex ratiocinatione nascitur controversia, quum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, pervenitur, hoc pacto: Lex: si FURIOSUS ESCIT, AGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: si PATERFAMILIAS INTESATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS AGNATUM GENTILIUMQUE ESTO. 149. Quidam iudicatus est parentem occidisse. Ei statim, quod effugiendi potestas non fuit, lignae soleae in pedes inductae sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt et testes adducunt; heredes, quos ipsis libet, scribunt. Tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hereditate controversia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti faciendi potestatem. 150. Locos autem communes hoc in genere argumen-

tandi hos et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur; postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius aut eodem sit in genere; deinde idcirco hac de re nihil esse scriptum, quod, quum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit; 451. postea multis in legibus multa praeterita esse, quae idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint; deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridicali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit, illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud, cuius caussa affertur, haberi conveniat, ostendetur; deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. 452. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem rationibus, quibus ante dictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare; [periclitari omnia iura, si similitudines accipiuntur; nihil esse paene, quod non alteri simile esse videatur,] multas de similibus rebus, in unam quamque rem tantum singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes: a ratiocinatione, oportere coniectura ex

eo, quod scriptum sit, ad id, quod non scriptum sit, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex quibusdam intelligantur: 453. contra ratiocinationem huiuscemodi: coniecturam divinationem esse et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

LI. Definitio est, quum in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: Lex: QUI IN ADVERSA TEMPESTATE NAVIM RELIQUERINT, OMNIA AMITTUNTO; EORUM NAVIS ET ONERA SUNTO, QUI IN NAVI REMANERINT. Duo quidam, quum iam in alto navigarent, et quum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quemdam natantem et manus ad se tendentem animadverterunt; misericordia commoti navim ad eum applicaverunt, hominem ad se sustulerunt. 454. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, quum idem gubernator esset, in scapham confugeret et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam trahebat, navim, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata, navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile est ex vulnere recreatus. Navim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere navim et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeretur. His

dem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

155. Nunc, expositis iis argumentationibus, quae in iudiciale caussarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper caussa versetur, sed quia proprii tamen harum caussarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. 156. Nam placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est partem quamdam honestatis: in deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem; in demonstrativo honestatem. Quare in hoc quoque genere caussae quaedam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur; quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque unius cuiusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

LII. 157. Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate; quod genus virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum; quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi et dignitate nos inductos ducit et prae se quamdam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque

ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intelliguntur. 458. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur; quae autem in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis ** continent et quia maior est vis honestatis, iuncta esse omnino ex duplici genere intelliguntur; sed in meliorem partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudine et inutilitas. His igitur duabus rebus duae res grandes sunt attributae, necessitudo et affectio; quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus; nunc honestatis rationes primum explicemus.

LIII. 459. Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare quum eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. 460. Prudentia est rerum bonarum et malarum, neutrarumque scientia. Partes eius: memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quae fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quae sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videtur, ante quam factum sit. Iustitia est habitus animi, communi utilitate conservata, suam cuique tribu-

ens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum; deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea res et ab natura profectas et ab consuetudine probatas legum metus et religio sanxit. 461. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam innata vis inse[r]uit*, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quae superioris cuiusdam naturae (quam divinam vocant) curam caerimoniamque affert; pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus; gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam vis et iniuria et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur; observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam et honore dignantur; 462. veritas, per quam immutata ea, quae sunt aut ante fuerunt aut futura sunt, dicuntur. LIV. Consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum aluit et maius fecit usus, ut religionem; aut si quid eorum, quae ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem videmus, aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit; quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit; par, quod in omnes aequabile est; iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet, continetur. 463. Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum perpressio. Eius partes: magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque ad-

ministratio; fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe collocavit; patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diurna perpressio; 464. perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Eius partes sunt continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur; clementia, per quam animi temere in odium alicuius concitati invectiones comitate retinentur; modestia, per quam pudor honesti curam et stabilem comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet et a brevitate praecipienda remotum est. 465. Propter se autem vitanda sunt non ea modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia et iustitiae iniustitia; verum etiam illa, quae propinqua videntur et finitima esse, absunt autem longissime; quod genus fidentiae contrarium est diffidentia et ea re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum est ac propinquum et tamen vitium est. Sic uni cuique virtuti finitimum vitium reperietur; aut certo iam nomine appellatum; ut audacia, quae fidentiae, pertinacia, quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae religioni propinqua est; aut sine ullo certo nomine. Quae omnia item uti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

LV. 466. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum

videtur. Sunt igitur multa, quae nos quum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt; quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas, alicuius honesta et cultu et honore et verecundia digna auctoritas; amplitudo, potentiae aut maiestatis aut aliquarum copiarum magna abundantia; amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius caussa, quem diligit, cum eius pari voluntate. 167. Hic, quia de civilibus caussis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque caussa petenda videatur; ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimans reprehendere incipiat. Quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam; sunt qui propter se solum; sunt qui propter se et utilitatem. Quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. * Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. 168. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctae, partim non sunt, et quia partim veteres sunt partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles ex caussarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur. LVI. Utilitas autem aut in corpore posita est aut in extrariis rebus; quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in republica quaedam sunt, quae (ut sic dicam) ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classis, nautae, milites, socii, quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates; alia vero, quae iam quiddam magis amplum

et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. 469. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes, verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis tuta atque integra conservatio; potentia est ad sua conservanda et alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus, quae ante dicta sunt, quid [difficulter] fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu, molestia quam brevissimo tempore confici potest; posse autem fieri, quod, quamquam laboris, sumptus, molestiae, longinquitatis indiget atque aut omnes aut plurimas aut maximas causas habet difficultatis, tamen, his susceptis difficultatibus, compleri atque ad exitum perducitur potest.

LVII. 470. Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, nunc restat, ut de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari neque leniri potest. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam materiam necesse est. Animal mortale aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis, [cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari neque leniri potest.] Huiusmodi [necessitudines] quum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur; sin aliquae res accident difficiles, in illa superiori, possitne fieri, quaestione considera-

bimus. 171. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Casilinenses se dedere Annibali; aliter autem, necesse est Casilinum venire in Annibalis potestatem. Illic, in superiore, adiunctio est haec: nisi si malunt fame perire; si enim id malunt, non est necesse; hoc inferius non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere, sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Annibalis potestatem. Quid igitur haec perficere potest necessitudinis distributio? Prope dicam plurimum, quum [is] locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam quum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, quum eam nulla ratione lenire possimus; 172. quum autem ita necesse erit, si aliquid effugere aut adipisci velimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, (ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis,) reperiās nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus; praeter haec autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit; quod genus, ut homines mortales intereant necesse est, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione: extra quam, si nolint fame perire. 173. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit aut ad honestatem, ut hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est, si honeste volumus vivere, aut ad incolumitatem, hoc modo: Necesse est, si incolumes volumus esse, aut ad commoditatem, hoc modo: Necesse

est, si sine incommodo volumus vivere. LVIII. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis: huic proxima incolumitatis; tertia ac levissima commoditatis; quaecum his numquam poterit duabus contendere. 474. Hasce autem inter se saepe necesse est comparari, ut, quamquam praestet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quoddam praescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, ut, quum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, virtute aliquando et industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; quum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re, quum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad conditionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tempus expectare oportebit. 475. In commoditatis vero ratione modo illud attendatur, dignane caussa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, laboremus et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

476. Affectio est quaedam ex tempore, aut ex negotiorum eventu aut administratione, aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales, quales antea habitae sint aut plerumque haberi soleant, habendae

videantur esse; ut, ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulixes transiit; et pecuniam in mare deicere inutile; at non eo consilio, quo Aristippus deiecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est et non, quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur. LIX. 177. Laudes autem et vituperationes ex iis locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare qui volet, partiatur in animum et corpus et extraneas res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paullo ante dictum est; corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas; extraneae, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia et cetera, quae simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque, quae et qualia sint, intelligentur. 178. Videre autem in laudando et in vituperando oportebit, non tam quae in corpore aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare stultitia et vituperare superbia est; animi autem et laus honesta et vituperatio vehemens est. Nunc quoniam omne in caussae genus argumentandi ratio tradita est, de inventionem, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hoc ac superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet litterarum, quae restant, in reliquis dicemus.

ADNOTATIO

locorum emendatorum emendationisque fontium.

Emendatorum locorum scriptura prior huius est editionis, posterior plerumque meae anni 1827. utrique adiectis litteris maiusculis, E. Ernestii, L. Lindemanni, O. Orellii, suam cuiusque novissimam, O1. Orellii priorem, O2. eiusdem alteram, S. Schützi, N1. meam priorem, N. posteriorem item meam, editiones hodie in scholis usitatas, significantibus. Litterae minusculae a b c d e hoc est 1. 2. 3. 4. 5. documento sunt, quorum quaeque vox in editionibus O S etc. locum habeat; c). coniecturam designat. Numerorum emendato vocabulo praescriptorum prior cum commate sum, posterior cum puncto si verum, ad quem referenda est emendatio, indicat.

1. Lib. I. ad Herennium.

§. 1, 11. animi moderatione. N1. 2. ba O. — 2, 15. et omisi ante pronuntiationem. — 2, 19. in omisi ante locis. — 4, 3. inventionem SN1. orationem O1. 2. L. — 5, 6. considerandum est ESN1. b a O2. — 5, 15. partes ES. partem O1. 2. — 6, 6 sq. humile erit genus EN1. a c b O2. — 7, 3. Dociles auditores ESN1. Docilem auditorem O. sic accomodate proximis. — 8, 17. potentiam EN1. si pot. O. — 8, 22. eorum N1. [adversariorum] O1. 2. — 10, 13. exordiemur N1. [exordiemur] O. — 10, 14. depravatione E. depravata SO. cf. Cic. 8, 29. — 11, 3. eiusmodi O. huiusmodi N1. sic etiam 3, 18. — 11, 23 sq. [quod — includitur] cum Aldo, Vict. EO. () N1. — 12, 4. quidque O. quodque N1. — 13, 7. tragoediis O. a tragoedis N1. — 13, 12. lenitatem O. levitatem N1. — 14, 13. genus est

EN1. genus O. — 15, 9. etsi sequamur O. et si sequemur N1. — 16, 4. refelli O. referri N1. — 16, 10. erit EN1. [erit] O. om. Erf. N2. observanda S. consere. O. etc. — 16, 14. quae O. quia N1. — 16, 15. quaedam expunxi post nova. — 16, 15. soli nos [praeter ceteros] N2. soli [nos] praeter ceteros O2. — 17, 2. enim omisi post Primum. — 17, 15. periculosum Mss. O. periculum c). ESN1. — 17, 18. quibus de O. b a N1. — 18, 9. [Hermes] O. Hermes N. — 18, 22. docere O. doceri c). EN1. bipartito E. bipert. O. et sic deinceps. — 19, 8. Sit lex O. Si lex sit N1. — 20, 16. Tullius O. Pillus c). 8. — 21, 5. id O. per id N1. — 23, 4. ESCITE SN1. existet O. glossa. — 23, 13. indutae O. cod. Lips. inductae N1. — 24, 15. translatio crim. remotio EN1. c b a O. sed cf. §. 25. — 24, 21. exere. amissione O. b a EN1. — 24, 22. suppl. sumpsit, cui frater esset O.

Mass. cdeabN1. — 24, 24. *aperuit* Mass. *aperuisset* cj. O. — 26, 6. *perverserit* Mass. *pervetlet* cj. O. — 27, 4. *quaeritur, quare fecerit* Ald. S. bcaO. — 27, 20. *quo* (i. e. aliquanto) O. *qua* cj. Ald. om. SN1.

2. Lib. II. ad Herennium.

§. 1, 3. *artis recte* cf. fin. §. 1. *includit* O. — 1, 5. *rebus* *includit* O. — 1, 14. *eaque* O. *ea quoque* N1. — *hoc libro* O. *hoc in libro* E. etc. N1. — 1, 15. *et etc. sed* O. — 2, 19. *sequi et quas vitare* (vitari N1.) O. dbcaEN1. — 3, 18. *eiusmodi* O. *huiusmodi* N1. — 6, 10. *bono* O2. *bonum* N1. — 7, 11. *qua hora* cj. O. *quo die* malle; *qua[die]* N1. — 7, 13. *considerabitur* O. *consideratur* congrue verbo *quaeritur* N1. — 7, 14. *scieritne* O. *et potueritne aciri* (*scire* E.) N1. S. — 7, 25. *scire* EOS. *scir[is]* N1. — 8, 2. *reus* cj. ESO. *res* N1. E. — 8, 9. *fecerit* (*fuerit* N1.) *operarum vitio* inter *num quid positum*. *Scribe: num quid in l. p. consuetudinem fecerit.* — 8, 14. *sensus* EO. *sensuum* N1. S. — 8, 37. *commotum* int. *reum* N2. [*se*] *commotum* O. — 10, 13. *sit* O. *esset* ES. — 11, 7. *quomodo* O. *quo* N1. E. — 13, 7. *pertineat* ES. *pertinebit* LO. — 14, 3. *quod* EO. *id, quod* N1. S. — 14, 17. *contra* N1. [*et*] *contra* O. — 14, 20. *expositio* N2. [*et*] *exp. O.* — 15, 16. *partes* O. *partem* EL. *faciant* O. *faciat* ELN1. *qua* N2. *qua* [*parte*] O. *qua parte* L. — 16, 5. *interpretantur* O. *interpretentur* ES. — 16, 10. *utrum* EO. *utra* LSN1. — 16, 11. *arbitrentur* EO. *arbitrantur* L. — 16, 17. *sententiam* O. [*is*] *sententiam* N1. S. — 16, 24. *In praesentiarum* EO. *in praesenti* autem N1. S. — 18, 5. *aut agente* ELO. *sit agendum* SN1. — 18, 12. *scriptor, an* SN1. *an* L. *utrum-*

que om. EO. — 20, 4. *conferemus* cj. SO. *proferemus* E. — 20, 8. *ex hominis* O. *hominis* EL. — 21, 1. *In assumptiva* * *addidi* de cj. S. *cum* O. — 21, 4. *conveniet* O. *convenit* cett. — 22, 13. *si* SN1. *an* cett. — 22, 24. *dicat* O. *dicant* E. — 22, 28. *utile fuisse* O. ba EL. — 24, 1. *Sin* OS. *Si* EL. — 24, 10. *imprudencia* ELO. [*in*] *imprud.* N1. S. — 24, 22. *quae* O. *et quae* cett. — 28, 2. *est argumentatio* O. ba cett. — 29, 4. *inducti* O. cf. §. 30. *ducti* EN1. — 34, 15. *prae ceteris* *dedit* cum LO. *sed inclusi*, om. ES. *neque enim est* *Tulliana dictio.* — 34, 16. *ignitae et immod. sunt.* *Hae* LO. om. ESN1. — 37, 13. *in huiusmodi* O. ba ESLN1. — 38, 16. *collocavi* E. *ignominiosae* enim est *caesura* *versus; te* *locavi* O. *bene locavi* L. — 41, 9. *attulerit* O. *attulit* ESLN1. — 41, 17. *Quid?* SO. *Quod* ELN1. — 44, 6. *constet* EO. *constat* SLN1. — 45, 2. *re altera* O. *altera re* L. *altera* ES. — 45, 18. *vocabulo* EOL. [*de*] *voc.* N1. *de* *voc.* S. — 45, 31. *commutationem* O. *mutationem* ELN1. — 46, 4. *his* O. *its* ESLN1. — 46, 15. *id quod* ELO. *quod* S. — 47, 11. *In qua* O. *Item* ESL. — 47, 12. *oratio[nis enumeratio]* N2. *sino uncis* EOL. *orationis* om. S. — 49, 2. *ex consulto* EO. *consulto* LS. — 49, 2. *ostendimus* — *dicimus* OL. *ostendemus* — *dicemus* ES. — 49, 12. *constat* ELO. *est, qui* *constat* S. — 49, 13 et 18. *dicimus* — *exponimus* O. *dicemus* — *exponemus* ESL.

3. Lib. III. ad Herennium.

§. 1, 5. *pertinebant* LO. *pertinent* ES. — 2, 1 et 3. *eiusmodi* O. *huiusmodi* ESL. *et sic* 17, 9. cf. eae 19, 12. — 4, 5. *disciplinabilem* sc. EO. *disciplinam* aut sc.

SL. — 4, 11. *innocentium* O. *innocentum* ESL. — 5, 3. *appetere* cj. SN 1. *appeti* cett. — 5, 4. *res* — *indignas viros* EL. r. — *indignas viros fortibus viros* O. — 5, 14. *similium* O. *similiumque* ESL. — 5, 16 et 17. *nimum-modum* O. et *nimum* — et *modum* ESL. — 6, 5. *eiusmodi* dicantur O. *hufusmodi* dicatur ESL. — 6, 11. *liberalitatem* OS. *libertatem* cett. — 6, 14. *esse* dicemus OS. *dicemus* EL. — 8, 19. *Poeni* O. *Poenis* cett. — 9, 13. *in iud.* O. *iud.* cett. — 10, 3. *comparata* O. *comparanda* ESLN 1. — 10, 5. *animi* SLO. et *animi* EN 1. — 11, 7. *quod rectum sit aut* O. *dabce* ESL. — 11, 8. *ipsius* O. *noster* cett. — 11, 18. *contrario* O. *contraria* cett. — 12, 5. *quo* Lamb. N 1. *atque* ESOL. — 14, 5. *haec* O. *om.* cett. — 14, 11. *fugisse* O. *occidisse* S. — 15, 5. *praedicemus*; si O. *dicamus*; *sin* cett. — 15, 19. *commentandum* * cj. ESON 1. *considerandum* EL. — 15, 21. *accommodatissime* OL. *commodissime* ES. — 16, 14. *libro secundo* O. *ba* ESL. — 17, 10. *nisi* ELO. *non*, si cj. ESN 1. — 17, 16. *quod* O. *quis* EL. — 18, 9. *statim re narrata* O. *ba* ESL. — 19, 4. *egregie* O. *nec egr.* EL. *sed egr.* SN 1. — 19, 17. *est ea* O. *est* ESL. — 20, 5. *cura* * cj. S. *natura* cett. — 20, 6. *ratio* * cj. S. *exercitatio* cett. — 20, 11. [ad] *om.* OL. — 21, 11. *vulneratur* O. *vulnus* cett. — 21, 19. *servandam* ESL. *conservandam* O. — 22, 2. *firmitudinem* LSO. *firm.* vocis E. — 22, 17. *suavitudini* LO. cf. 22. *in. suavitatis* ES. — 23, 18. *enuntiandae* ELO. *continuae* cj. SN 1. — 24, 22. *hilarare* O. *hilariter* ESLN 1. — 25, 2. *tremebundam* vocem * cj. SN 1. *trem.* voce cett. — 25, 3. *mimicae* * cj. ESN 1. *mimae* Grut. LO. *nimiae* cett. — 26, 1. *est cor-*

poris LO. *ba* ES. — 27, 9. *sin* SLO. si EN 1. — 28, 9. *sit ea* O. *ba* ESL. — 28, 16. *item* O. *ita* cett. *atque ita* §. 40, 9. — 29, 20. *leonis, aquilae* O. *leones, aquilae*; *quorum* ESLN 1. — 31, 8. *in* O. et *in* ESN 1. et si *in* L. — 31, 9. *deinde facile erit deinceps* LO. *deinde f. e. E. f. e. deinceps* SN 1. — 31, 19. *Et ELO.* *Iam* et SN 1. — 32, 9. et *quavis* O. *quavis* ESLN 1. — 32, 10. *satis* O. *ad ista satis* ESLN 1. — 34, 19. *cum imaginibus* LO. *imag.* ESN 1. — 35, 14. *quod recens audivimus* O. *recens audivimus* SN 1. *audimus* EL. — 37, 7. *aliquas* O. *aliqua re* ESLN 1. — 37, 9. *quam rem* O. *qua re* ESLN 1. — 37, 17. *pervagetur* O. *percurramus* ESL. — 38, 18. *notata sit, ea p. videatur insignis* O. e Ms. T. *notatae sint, eae p. videantur insignes* ES. *notae etc.* L.

4. Lib. IV. ad Herennium.

§. 1. 3. *exemplis* OL. *om.* ESN 1. — 1, 20. *etiam ipsos* O. *ba* ESL. — 2, 23. *Non Paul. Manut. Ven. 1564.* *Nam* cett. — 3, 1. *summum est* O. *ba* ESLN 1. — 3, 19. *ipsam* OSL. *om.* EN 1. — 4, 1. *auctoritate* OS. *auctoritate sua* ELN 1. — 4, 8. *concedenda esse* O. *ba* ESLN 1. — 6, 18. *artificiosum* EO. *artificium* SLN 1. — 7, 13. *hufus rei* NL. *eius* E. Schützlius autem omittit verba: „quod — intelligemus.“ Eadem includit N1. — 8, 1. *se* O. si cett. *esse* O. *esse* se cett. — 8, 4. *Igitur* OL. *Ergo* EN 1. *Atque* S. — 8, 11. *Deinde* ELO. *Denique* SN 1. — 9, 1. *summa non fuisse* [sic] *intelligemus* O. *deabe* ESL. — 9, 8. *aut in areis* O. [aliud] *mercis*; *aut si* E. — 9, 14. *ridiculus* LON. *ridiculum* ESN 1. — 9, 18. *haec* O. *hoc* ESLN 1. — 9, 25. *arescant* O. *aliis, arescant* ESLN 1. — 9, 28.

ventrem et crura * * O. om. cett.
 — 9, 30. poterat considerare O.
 ba ESLN1. — 11, 5. levi LO. ma-
 gna ES. — 11, 9. consuetudinem
 sermonis O. ba ESL. — 11, 12.
 extranea O. translata ESL. —
 12, 10. reliquerunt O. non religue-
 runt? EN1. non reliquerunt. SL.
 — 12, 20. concideret SN1. concid-
 dat cett. — 13, 7. et inopiam O.
 om. cett. — 13, 13. partem socio-
 rum O. ba ESL. — 13, 17. quae
 res O. quae ESL. — 13, 20. et ap-
 parationes O. ac parat. ESL. —
 13, 27. quod SO. quo EL. — 14,
 5. ire SO. om. ELN1. — 14, 12.
 atque acer ELO. et protervus SN1.
 — 15, 7. gravis figura — ei O.
 gravi figurae — ea ESLN1. —
 15, 18. quum declinant et OL. de-
 clinant quum SN1. — 15, 20. spe-
 cie — peripicere O. et specie —
 prospicere E. — 16, 20. ille OL.
 ille huic ES. — 17, 4. ad modum
 oratoris N2. ad officium oratoris
 S. admodum oratori EOL. Liber
 IV. capite XII. finitur in Mss. Pa-
 ris. 7714. et Monac. Liber V. a
 cap. XIII. incipit. — 18, 27. et in
 O. et ESL. — 19, 4. est habenda
 O. habenda ESLN1. ista res O.
 ba ESLN1. — 19, 13. reliquisti
 EO. contempsisti SL. — 20, 9.
 quam O. quid ESLN1. — 21, 2.
 ponitur modo O. ba ESLN1. — 21,
 5. Nam amari O. Amari ESLN1.
 — 23, 22. hoc LO. om. ES. — 24,
 3. et 17. pacto OSO. modo ESLN1.
 — 24, 11. satis nihil OL. ba ESLN1.
 — 24, 28. incipit §. 25. — 24, 50.
 cognoscentem sui O. ba ESLN1.
 — 26, 27. corpus vulnere O. ba
 ESLN1. — 28, 13. a O. eius a
 ESLN1. — 29, 8. sic O. om.
 ESLN1. — 30, 4. Qui O. Quid
 ESLN1. — 30, 11. magis accedit
 O. ba ESL. — 31, 4. S. Alexan-
 drum — dilexerunt SOL. hic om.
 EN1. posita demum post verbum

transvolasset. — 31, 12. est oblata
 O. ba ESLN1. — 32, 1. proxima
 genera O. ba ESLN1. — 32, 12.
 oratione O. oratione auditor ESL.
 — 33, 3. oportet dici O. ba ESL.
 — 33, 14. non est licitum O. cba
 ESL. — 33, 20. alicubi ELO.
 ali[cu]bi N1. aut ubi S. — 33, 20.
 at O. Nam SL. — 33, 24. turpe
 putet O. ba ESLN1. — 36, 4. fa-
 cile hoc O. ba ESLN1. — 37, 18.
 eiusmodi — actionem O. huius-
 modi orationem ESL. — 38, 16.
 C. Gracchus O. C. Gracchi EL.
 Gracchi, Gracchi — comparant
 SN1. — 38, 17. comparat ELO.
 comparant SN1. — 39, 12. trala-
 tionem ESL. relatione O. — 40, 15.
 etiam nunc usu fecisse O. cab
 ESLN1. — 41, 7. separatim par-
 tibus O. ba ESLN1. — 42, 4. sunt
 positae O. ba ESLN1. — 42, 8.
 cuius O. cui ESLN1. — 42, 15.
 utendum raro O. ba ESLN1. —
 42, 20. non potest appellari O. cba
 ELN1. — (placet) S. — 42, 22. et
 23. inquit — inquit O. inquit
 — inquit ESLN1. — 43, 2. rebus
 propinquis et finitimis O. dabc
 ESLN1. — 43, 21. aut argentum
 O. vel argentum ESLN1. — 45, 3.
 nonnemo sensit idem togatus O.
 cab ESLN1. — 45, 20. nocentium
 OL. nocentum ESN1. — 46, 18. ut
 O. om. ESL. — Liber quintus
 capite XXXIV. terminatur in Mss.
 Paris. 7714. et Monac. Liber
 sextus a cap. XXXV. initium
 habet. — 47, 2. certa O. om. ESN1.
 — 47, 11. sint in civitate O. cab
 ESLN1. — 48, 9. est enim O. ba
 ESL. — 48, 29. nobis — vos O. no-
 bis ESL. — 48, 30. ad O. ac ESL.
 Ceterum O. sublato post alitis
 commate verba „retinetis q. p. i.
 civitate“ includit. — 48, 3. quo eos
 — aliquo in — reprehendere —
 videamur O. quod eos minime of-
 fendat — quum in aliquo — re-

- prehendi — videantur ESLN 1. —
 — 49, 5. Et SO. ut EL. — 49,
 27. tamen dicam LO. ba ES.
 — 50, 8. inesse O. esse ESL. —
 50, 10. fortuna OL. forma ES. —
 50, 19. contraria est O. ba E. —
 52, 5. promeritis EO. meritis S.
 propriis meritis L. — 53, 13. est
 ab isto quicquam O. dabo ESLN 1.
 — 53, 21. quo est SLO. quo EN 1.
 — 53, 34. haec est O. ba ESL. —
 55, 5. quod ad hanc rem O. dabo
 ESL. — 55, 10. sic secum O. ba
 ESN 1. sic om. L. — 55, 17. Qua-
 re saepe O. cf. SN 1. Quia haec
 secum loquitur sapiens saepe E.
 cf. L. — 57, 23. vitup. est O. vitup.
 ESL. — 57, 24. Navi O. Nave ESL.
 — 58, 8. qua de re O. de qua ESL.
 — 58, 22. huiusmodi O. eiusmodi
 ESL. — 59, 19. exercitus O. ex-
 ercitus ESL. — 60, 11. ultra f.
 LO. usque ad f. ES. — 60, 29.
 item O. ita ESL. atque ita §. 61,
 7. — 61, 1. oportet O. oportebit
 ESLN 1. — 61, 17. totae O. toti
 ESL. — 62, 23. venenato spiritu
 OL. ba ES. — 62, 25. quem ore
 O. [ore] EL. — 62, 27. iactans O.
 iactat ES. — 62, 30. retentat sese
 tacitus; quo sit tutus c. d. s. LO.
 retentans sese tacitus, c. d. s. to-
 tus ES. — 63, 3. iudices, auro O.
 ba ESLO. — 64, 5. visit LO. om.
 ESN 1. — 65, 33. Verebar O. Me-
 tuebam ESL. — 65, 43. Cur non
 ELO. Quin S. — 65, 54. omnes hac
 O. ba ESL. — 66, 3. loquens SLO.
 eloquens E. — 66, 6. emittat O.
 mittat ESL. — 66, 19. inanimatas
 LO. inanimas ES. — 67, 2. et 4.
 exsuperationem LO. exuberatio-
 nem ES. — 67, 17. sequantur O.
 sequuntur ESL. — 68, 4. appulsi
 * cf. Aurat. Lamb. O. pulsus
 ESL. — 68, 8. factus est consul O.
 cab ESL. — 68, 13. verbis res O.
 ba ESL. — 68, 16. aut a O. aut
 si a ESL. — 68, 28. et ex O. ex S.
 — 68, 38. hilare SO. hilaris EL. —
 69, 14. quicum OS. [qui] cum N1.
 cum quibus EL. — 69, 27. sq.
 oporteat — consentiat OL. oportet
 — conveniret E. concinnius
 propter sequentia esset, possemus,
 compararetur (Schüzius: possi-
 mus, comparetur.)

A D N O T A T I O

emendatorum locorum in Ciceronis Libris de Inventione rhetorica.

His annotationibus designata sunt discrimina scripturae vel a mea editione superiore vel ab Ernestiana abhorrentis, plerumque cum Schützio vel Lindemanno, vel Orellio, qui saepe utrumque sequitur, concerpant. Praeterea sunt autem ea omnia, quae non nisi diversum eorumdem verborum ordinem indicarent, et quaecumque leuioris momenti esse vulgo putantur, ac saepe haud multum discrepante sententia confusa huius et eius — his et lis — lis et eis pronomina, et alia eiusdem generis.

5. Lib. I.

§. 2, Vs. 17. *materies* — *inesset* O. *materia esset*. Sed postea ubique *materia*. — 3, 19. *calliditas* * cj. E. *commoditas* cett. — 11, 5. *Et quid E. Ecquid* O. — 11, 20. *dicant* * cj. E. *dicunt* O. — 12, 5. *omnia O. omnino* SN1. — 13, 9. *eius O. constitutionis eius* N1. — 16, 9. *animadvertent* — *retulerunt* SO. — *rint — rint* — 18, 4. *Ac O. At* N1. — 18, 5. *quum om. O.* — 18, 15. *est ea O. etc. ea E.* — 23, 3. *audient O. audiunt* N1. etc. — 32, 18. *Thebani aut Troiani* O. *Thebanis aut Troianis* E. etc. — 33, 2. *speciem* * cj. S. *secum* N1. *sicuti* O. — 34, 11. *Omnis* — *confirmatur* O. *Omnes* — *confirmantur* E. — 35, 15. *dantur* O. *data* E. — 35, 16. [*considerabuntur*] *in natura*. O *sine uncis*. — 35, 16. *consideranda sunt* omisi cum O. — 36, 3. *virtutis* O. *Graev. virtutem* cett. — 36, 9. *est autem* LO. *est* E. — 37, 12. *sint* O. *sunt* E. — 38, 11. *aut* SO. *an* ELN1. — 39, 1. *autem est* L. *ba O. est* ESN1. — 39, 9 etc. *faciunt* — *sunt* — *possunt* — *instant* — *funt* — *consequuntur* SO. *faciant* — *sunt* etc. ELN1. — 41, 1. *est autem* O. *ba L. est* ES. — 41, 5. *Prudentiae autem* LO. *Prudentiae* ES. — 41, 13. *quo de EO. de quo* cod. Oxon. N1. — 43, 11. *offendere* SO. *offendi* ELN1. — 43, 18. [*Horatii*

— vel usj rest. S. e Mss. — 48, 21. *reum* om. O. — 51, 14. *Agesis* O2. *Age* cett. — 51, 15. *utrumne tuum virum malis, an illius?* O2. *virumne tuum an illius malis?* E. — 53, 16. *non* O. e N1. — 59, 10. *necessitudine* O. *necessitate* ESLN1. — 63, 8. *quidem* *quamdam* O2. *quamdam* ES. — 69, 8. *atque* O. *aut* EN1. — 69, 10. *At* O. *Atque* EN1. — 79, 13. *negatur* O. *negetur* EN1. — 79, 14. *una* *aut* *utraque* *ex* O. *ex una* *aut* *ex utraque* cett. — 80, 7. *constet* O. *constat* SN1. — 89, 8. *Id* *quod* O. *Id* cett. — 90, 9. *ut* *hoc* O. *hoc modo* cett. — 91, 2. *repetitur* O. *petitur* E. — 93, 2. *dicitur* *atque* O. *ea* *dicitur*, *atque* E. — 93, 9. *vivi* O. *cod.* Turic. *vivere* cett. — 94, 14. *si* *qui* O. *si quis* E. etc. *et* *sic* *saepe* *alias* *non* *monito* *lectore* *scr.* — 94, 15. *vitis* O. *vitis* — 97, 17. *implicatis* O. *implicitas* ESLN1. *more* *minus* *Tulliano*. — 101, 10. *aut* *SO.* *an* *LEN1.* — 101, 16. *remotissimae* *sint* O. *remotissima* *sit* ESL. — 102, 12. *Quintus* O. *Quintus* *est* cett. — 109, 15. *benigne* O. *bene* ELS. — 109, 27. *in* *quo* *SO.* *in* *qua* *EL.*

6. Lib. II.

§. 3. Vs. 5. *prodiderunt* O. *tradiderunt* cett. — 4, 8. *his* O. *his* cett. *pro* *crebra* *permutatione* *in* *Cic.* *codd.* — 5, 6. *inscientia* O. *inscitia* cett. — 14, 13. *iam* *LO.* *om.* *ES.* — 15, 3. *illum* O. *om.* *ES.* — 27, 2. *reum* * *cj.* *SO.* [*r*] *eum* *N1.* *eum* cett. — 34, 10. *necesse* *esse* *LES.* *necesse* *est* *N1.* — 37, 7. *in* *genere* O. *generi* cett. — 38, 8. *eorum* *cj.* *S.* *eorum* *vulgo.* — 39, 3. *possint* *cj.* O. *possunt* *vulgo.* — 39, 4. *considerasse* O. *considerare* cett. — 40, 6. *iniciemus* O. *demonstrabimus* cett. — 43, 2. *ecquo*

O. *si* *quo* E. §. 42. *ecqua* *bis* O. *ecquae* *N.* — 50, 3. *multa* *in* O. *multa* cett. — 53, 1. *qui* O. *quis* cett. — 55, 2. *maiore* *aut* *minore* O. *maiori* *aut* *minori* *L.* *maiori* *N1E.* — 60, 9. *iudicatur* O. *iudicetur* E. — 68, 19. *quos* *nos* O. *quos* E. — 70, 8. *concelebrandae* O. *celebrandae* *vulgo.* — 70, 9. *statuerunt* O. *statuerint* cett. — 74, 1. *tractare* *oportebit* *et* O. *tractari* *conveniet.* *Oportebit* cett. — 79, 14. *transferetur* O. *transferetur* *ELS.* — 83, 7. *se* *punitum* O. *punitum* *ESLN1.* — 90, 8. *Sis* O. *codd.* *Si* cett. — 91, 3. *certissime* O. *codd.* *certissimi* *ed.* *Iuntin.* etc. — 99, 16. *ni* *sic* *EO2.* *codd.* *nisi* *Ol.* — 101, 11. *confessionem* O. *codd.* *cf.* §. 103. *confessione* cett. — 103, 7. *sq.* *in* — *intendimus* O. *ad* — *contendimus* *S.* — 104, 8. *sunt* O. *sint* *ELSN1.* — 105, 3. *haec* O. *om.* cett. — 107, 8. [*demonstrabis*] *hoc* *verbum* *etiam* *ab* O. *inclusum* *e* *superiore* *loco* *repetitum* *videtur.* — 111, 5. *esse* *dicerentur*, *qui* *tunc* O. *dicerentur.* *quod* *tamen* cett. — 111, 8. *Hic* *et* O. *Lambin.* *Hic* *ut* *et* cett. *e.* *codd.* — 111, 11. *incidit* *LSO.* *incidit* *EN1.* — 113, 8. *eiusmodi* O. *codd.* *ut* *saupe*, *cf.* §. 130. *huiusmodi* cett. — 113, 12. *quod* O. *quo* E. — 114, 7. *sint*, *ea* *experiendo* O. *sunt*, *ea* *ex* *praemio* cett. — 115, 11. *ut* O. *ut* *vulgo.* — 117, 8. *et* *ex* *factis* O. *factis* cett. — 121, 11. *utrinque* O. *utrosque* *ESN1.* *utrumque* *L.* — 126, 2. *quod* O. *quo* *ESLN1.* — 128, 2. *haec* O. *hoc* *ESLN1.* — 129, 9. *afferre* *Lamb.* 1. 3. *Iunt.* *inferre* O. — 132, 10. *quo* *secius* *cj.* *S.* *e* *Cic.* 2, 12. O. *quum* *saepe* *pius* cett. — 134, 9. *captiones* * *cj.* *SO.* *actiones* *vulgo.* — 134, 12. *cuiusmodi* O. *cuius[ce]modi* *N1.* — 136, 3. *dicit* O. *dicit* *ESL.* — 140, 11. *qui* *ea* *SO.* *qui* *ENIL.* —

149, 9. *ipsis libet* O. *ipse iubet* ESL. — 150, 7. *percontatione* LO. [per *contentionem*] N1E. om. S. cum *percontatione* Lambin. — 150, 11. *hac* O. *hac re* ESLN1. — 154, 16. *quaeretur* O. *quaeritur* ESLN1. Paullo anto *navim* O. *navem* cett. — 159, 7. *modo atque* O. *modo* ESLN1. — 161, 2. *inse-*
rui vulgo, *insevis* Lambin. — 164, 8. *invectiones* — *retinentur* Garatonius ad Cic. 51. p. 274. O. *in-*
vectio — *retinetur* E. — 164, 9. *honesti curam* O. *honestus curam* E. — 167, 5. *existimans* — *inci-*
piat O. *existiment* — *incipiant* ES. — 168, 9. *extrariis* O. *extra-*
neis ESL. — 169, 11. *posse* O. *difficile* ESLN1. — 170, 8. *Anim-*
mal O. *Corpus* ESLN1. — 170, 12. [necessitudines] EO. *uncis* ex-
cludit L. *omittit* S. — 170, 13. *acci-*
dent O. *incident* E. — 171, 7. *non*
est SO. *non* E. — 172, 2. *si ali-*
quid O. *ut aliquid* ESLN1. — 174, 10. *huiusmodi* O. *eiusmodi*
ESLN1. — 177, 2. *his* O. *his* vul-
go. — 178, 2. *extrariis* O. *extra-*
neis ESLN1. — 178, 10. *hoc ac* O.
hunc ab ESLN1.

II. Lateinische Autoren.

	Thlr. Ngr.		Thlr. Ngr.
<i>Catullus, Tibullus et Propertius</i>	8	<i>Caesar, Julius</i>	12 1/2
<i>Horatius</i>	6 1/4	<i>Ciceronis Opera</i> , 11 Voll.	6 24
<i>Lucani Pharsalia</i>	10	<i>Ciceronis Opera</i> , in 35 Abtheilungen	6 18
<i>Lucretius</i>	15	<i>Cornelius Nepos</i>	2 1/2
<i>Martialis</i>	9	<i>Curtius</i>	10
<i>Ovidii Opera</i> , 3 Voll.	22 1/2	<i>Enropius</i>	2 1/2
<i>Palingenii Zodiacus vitae</i>	15	<i>Florus</i>	2 1/2
<i>Persius et Juvenalis</i>	3 1/4	<i>Gellii noctes Atticae</i>	18
<i>Phaedrus cum Gudiis, Aviani et Faerni fabulis</i>	4	<i>Iustinus</i>	6 1/2
<i>Phaedri Fabulae</i>	2 1/2	<i>Livii Opera</i> , 6 Voll.	1 21
<i>Plauti Comoediae</i> , 4 Voll.	1	<i>Plinii Historia Naturalis</i> , 5 V.	3
<i>Senecae Tragediae</i>	15	<i>Plinii Epistolae</i>	9
<i>Silius Italicus</i>	15	<i>Pomponius Mela</i>	4
<i>Terentius</i>	7 1/2	<i>Quintilianus</i> , 2 Voll.	15
<i>Virgilius</i>	10	<i>Sallustius</i>	2 1/2
		<i>Senecae Opera philoz.</i> , 5 Voll.	2
		<i>Suetonius</i>	7 1/2
		<i>Taciti Opera</i> , 2 Voll.	18
<i>Ammianus Marcellinus</i>	20	<i>Valerius Maximus</i>	12
<i>Aurelius Victor</i>	4	<i>Velleius Paterculus</i>	4
		<i>Vitruvius</i>	10

In demselben Verlage sind ferner erschienen:

	Thlr. Ngr.
<i>Vetus Testamentum graece, ex versione LXX interpretum</i> , ed. Leander van Ess.	2 20
<i>Novum Testamentum Graece</i> . Post Joh. Aug. Henr. Tittmannum recogn. Augustus Hahn. 8.	1 7 1/2
<i>Novum Testamentum Graece</i> . Ex recensione Augusti Hahnii denuo editum. 16.	17 1/2
תורה נביאים וכתובים. <i>Biblia hebraica</i> , recensuit Dr. Aug. Hahn. gr. 8.	2 —
<i>Dasselbe Buch in Duodez</i> . Schulausgabe. 12.	1 15
<i>Biblia hebraica cum Vulgata interpretatione</i> . 2 Voll. 12.	3 —

Verzeichniß der Wörterbücher

welche in demselben Verlage erschienen und durch alle
Buchhandlungen zu erhalten sind.

<i>Dictionnaire français-anglais et anglais-français</i>	— 25
_____ <i>français-danois et danois-français</i>	1 —
_____ <i>français-hollandais et hollandais-français</i>	1 —
_____ <i>français-italien et italien-français</i>	— 25
_____ <i>français-suédois et suédois-français</i>	1 —
<i>Dizionario italiano-Genese e dantesco-Italiano</i>	1 —
_____ <i>italiano-inglese ed inglese-italiano</i>	— 25
Bärß, hebräisches und chaldäisches Schulwörterbuch	1 10
Handwörterbuch der griechischen und deutschen Sprache	1 —
Heym, russisch-französisch-deutsches Wörterb. 3 Theile. 2. Ausg.	6 —
Jordan, Dr. J. P., böhmisch und deutsches Taschenwörterbuch	1 —
_____ polnisch und deutsches Taschenwörterbuch	1 —
Kalischmidt, Wörterbuch der engl. u. deutschen Sprache 2. Ausg.	2 15
_____ Wörterbuch d. französ. u. deutsch. Sprache 2. Ausg.	2 10
Kreuzler und Welschding, lateinisches Handwörterbuch	1 20
Leopold, <i>lexicon hebraicum et chaldaicum</i>	— 20
<i>Lexicon graeco-latinum manuale</i>	1 10
<i>Pocket-dictionary, danish-english and english-danish</i>	1 —
_____ <i>english-russian and russian-english</i>	1 —
_____ <i>english-swedish and swedish-english</i>	1 —
Schmidt, deutsch-griechisches Wörterbuch. 2. Ausg.	1 —
_____ griechisch-deutsches Wörterbuch. 2. Ausg.	1 —
_____ russisch-deutsches u. deutsch-russisches Wörterb. 2. Ausg.	2 1
_____ russisch-deutsches u. deutsch-russisches Taschenwörterbuch	1 —
Schmidt, <i>dictionnaire russe-français et français-russe</i>	1 —
_____ <i>dictionnaire français-polonais et polonais-français</i>	1 —
_____ <i>polko-rossyjsky i rossyjsko-polki Słownik</i>	1 —
Seul, und Reise-Taschenwörterbuch, englisch und deutsch	— 2
_____ französisch u. deutsch	— 2
_____ italienisch u. deutsch	— 2
Taschenwörterbuch, dänisch-deutsches und deutsch-dänisches	1 —
_____ holländisch-deutsches u. deutsch-holländisches	1 —
_____ schwedisch-deutsches und deutsch-schwedisches	1 —
Weber, englisch-deutsches u. deutsch-englisches Wörterbuch 3. Ausg.	1 1
_____ italienisch-deutsches und deutsch-italienisches Wörterbuch	2 1

Ausführlichere Cataloge sind in allen Buchhandlungen zur Einsicht vorrätig